MSS No. 309 (309A, 309B, 309C) Subject Philosophy

Name of MSS सारस्वत

Author Not Given

Period ______ Folios 309A = 46, 309B = 15, 309C = 16A

Script SANSKRIT Source Prithi Pal Singh

Missing Folios N.A.

A. no. 309

Amara Kosh

10

ॐश्रीगणेशायनमः [श्री]सरस्वत्यैनमः प्रणम्यपरमात्मानंबालधीवृ
द्धिसिद्धये सारस्व[तीमृ]जुंकुर्वेप्रक्रियांनातिविस्तरां इंद्रादयोपियस्यां
तंनययुःशब्दवारिधेः प्रक्रियांतस्यकृत्स्नस्यक्षमोवक्तुंनरःकथं
२ तत्रतावत्संज्ञासंव्यवहारायसंगृह्यते अइउऋऌसमानाः
अनेनप्रत्याहारग्रहणायवर्णाःपरिगण्यंते तेषांसमानसंज्ञा
चविधीयते नैतेषुसूत्रेषुसंधिरनुसंधेयः विवक्षितत्वाद्विवचनादि
नस्तुसंधिर्भवतीतिनियमात् लौकिकप्रयोगनिस्पत्तयेसमयमा
त्रत्वाद्ध्रस्वदीर्घप्लुतभेदाःसवर्णाः एतेषांह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाःपर
स्परंसवर्णाःभण्यंते लोकाच्छेषस्यसिद्धिरितिवक्ष्यति ततोल्लोक
श्रो तएवह्रस्वादिसंज्ञातव्याः एकमात्रोह्रस्वः द्विमात्रोदीर्घः त्रिमात्रो
न्वे प्लुतः व्यंजनंचार्द्धमात्रकं एषामप्युदात्तादिभेदाःसंतिः उच्चैरुपल

1A

ष्यमानउदात्तः नीचैरनुदात्तः समवृत्त्यास्वरितः सानुनासिकोनिरनु
नासिकश्च एऐओऔसंध्यक्षराणि एषांह्रस्वानसंति उभयेस्वराः अ
कारादयःपंचचत्वारएकारादयः उभयेस्वराउच्यंते अवर्णोनामिनः अ
वर्णवर्जास्वराःनामिनःउच्यंते अनुक्रांतास्तावत्स्वराः प्रत्याहारज्ञि
ज्ञाद्दिषयाव्यंजनान्यनुक्रामति हयवरल ञमणनङम झढधघभ ज
डदगब खफछठथ चटतकप शषस आद्यंताभ्यां प्रत्याहारजिघृक्ष
ता, आद्यंताभ्यामेतेवर्णाग्राह्याः आदिवर्णेतेनसंगृह्यमाणाःतन्नाम
प्रत्याहारः तत्पादि अकारेणवकारेणसंगृह्यमाणेऽवप्रत्याहारःस
चोच्यते अइउऋऌएऐओऔहयवरल ञमणनङम झढधघभ जडद
गब इत्येतावत्संख्याकःसंपद्यते चटतकप इतिचपप्रत्याहारः जडद
गबइतिजबप्रत्याहारः झढधघभइतिझभप्रत्याहारः ञमणनङमइति
ञमप्रत्याहारः एवंयत्रयत्रयेनयेनप्रत्याहारेणोक्तं ससतत्रतत्रग्राह्यः

सा० प्रत्याहाराणां संख्या नियमस्तु नास्ति हसा व्यंजनानि हकारादयः सका
२ रांतवर्णा हसा व्यंजनानि भवंति स्वरहीनं व्यंजनं ते षकारः सुखमुखो
१ च्चारणार्थं त्वादिसंज्ञको भवति कार्य्यायेत् प्रत्ययादौ इति रिष्कः कस्मै
चित्कार्याय योच्चार्यमाणो वर्णः इत्संज्ञको भवति यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः
वर्णादर्शनं लोपः वर्णविरोधो लोपश्च प्रत्ययादर्शनं लुक् मित्रवदा
गमः शत्रुवदादेशः स्वरानंतरिता हसाः संयोगाः द्वौ वा बहवो वा श्लिष्टा हसा
संयोगा उच्यंते कु चु टु तु पु वर्गाः उकारः पंचवर्णपरिग्रहणार्थः अएदो
नामिनो गुणः नामिनः स्युरिकाः अरएत् ओतरांते गुणसंज्ञका भवंति॥
आरैऔवृद्धिः आ आर् ऐ औ एते वृद्धिसंज्ञका भवंति अंत्यः स्वरादिष्टिः
अंत्यो यः स्वरस्तदादिवर्णष्टिसंज्ञो भवति अंत्यात्पूर्व उपधा अंत्याद्व
र्णमात्रात्पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञको भवति असंयोगादिपरो ह्रस्वो ल
घुः विसर्गानुस्वारसंयोगपरो दीर्घश्च गुरुः मुखनासिकोनुनासिकः॥
मुखनासिकाभ्यामुच्चार्यमाणो वर्णोनुनासिकः अकुहविसर्जनीयानां २

कंठः इचुयशानांतालुः ऋटुरषाणांमूर्द्धा लृतुलसानांदंता उपूपध्मा
नीयानामोष्ठौ ञमङणनानांनासिकाच एदैतोः कंठतालुः ओदौतोः कंठोष्ठौ
वकारस्यदंतोष्ठौ जिह्वामूलीयस्यस जिह्वामूलं नासिकानुस्वारस्य॥
इतिसंज्ञाप्रक्रिया॥ ॥अधुनास्वरसंधिरभिधीयते विपूर्वोधाकरोत्य
र्थे अभिपूर्वस्तुभाषणे मेलनेचापिसंपूर्वोनीपूर्वःस्थापनेस्मृतः॥२ इयंस्व
रे इवर्णोयत्वमापद्यतेस्वरेपरे दधिअत्रानयइतिस्थिते दध्यत्रानयइ
तिजातंभवति हसेर्हसः स्वरात्परोरेफहकारवर्जितोहसोहसेपरेद्विर्भवति
इतिधकारस्यद्वित्वं पुनर्द्वित्वेप्राप्तेसतिद्वित्वविधानाद्वौवेवोशिष्येते
ऽन्येहसालुप्यंते झभेजबाः झसानांझभेपरेजबाभवंति इतिपूर्वधकारस्य
दकारः सवर्णत्वाद्वर्गेवर्गेणसवर्णाइतिवचनात् यथासंख्यवावक्तव्या
स्वरहीनंपरेणसंयोज्यं दध्यत्रानयइतिसिद्धं गौरीअत्रइतिस्थिते अर्द्दइति
विशेषणात्नरेफस्याद्वित्वं किंतुराद्यपोद्विः स्वरादूर्ध्वंरेफात्परोयपोद्विर्भव
ति जलतुविकान्यायेनरेफस्योर्द्ध्वगमनं पाषाण[illegible]न्यायेनरेफस्यअधोगमनं

तस्

सा० अग्रेरेफऊर्ध्वोयातिपश्चाद्रेफस्यउर्द्धता तुंडिकातृणकाष्ठेचयथातैल
१ जलोपरि गौर्यत्र दृष्टिरनुभव दृष्ट्यनुभव नहिअस्ति नह्यस्ति स्व
३ रइत्यनुवर्तते एवमन्यत्रापियत्रयेनसूत्रादेःकार्यसिद्धिस्तत्रसर्व
त्रसूत्रांतरात्पदांतरादनुवृत्तिर्ज्ञातव्या ग्रंथभूयस्त्वभयान्नास्माभिर्लि
ख्यते उवं उवर्णोवत्वमापद्यतेस्वरेपरे मधुअत्र मध्वत्र मधुअरी म
ध्वरी वधूआसनं वध्वासनं ऋर ऋवर्णोरत्वमापद्यतेस्वरे ऌअनु ऋरे
बंधः ऌनुबंधः पितृअर्थः पित्रर्थः ऌल ऌवर्णोलत्वमापद्यतेस्वरे ॥
ऌअनुबंधः लनुबंधः एअय् एकारोअयभवतिस्वरेपरे भोअति भ लेअनं नयनं
वति भोअनं भवनं ओअव् ओकारोअवभवतिस्वरेपरे भोअति भ
वति भोअनं भवनं गवादेरवर्णागमोवादौवक्तव्यः गोअत्तः गवात्तः
गोअजिनं गवाजिनं गोइंद्रः गवेंद्रः प्रऊढः प्रौढः स्वइरं स्वैरं स्वइरणी
स्वैरिणी गोअक्षश्च गवाक्षश्च गोअजिनं गवाजिनं स्वैरमादौ द्विरागीप्रौ
ढः एतेप्रोक्तागवादयः अविहितलक्षणप्रयोगागवादौद्रष्टव्यः अदउ ३

3A

हनी अखोहिनीसेना क्वचित्स्वरवष्टकारः यथाध्वपरिमाणेगोयू
ति गव्यूतिः अन्यत्र गवां मिश्रीभावो गोयूतिः एअय् एकारो अ
यभवति स्वरेपरे नेअकः नायकः ओअव् ओकारो आवभवति
स्वरेपरे नोइह नाविह य्वोर्लोपश्चवापदांते पदांतेस्थितानामया
दीनां यकारवकारयोर्लोपश्चवाभवति तेआगताः तआगता
तस्माएत तयागताः तस्मैएतत् तस्मायेतत् पटोइह पटइह पटविह प्रि
येउद्यतः प्रियाउद्यतः प्रियायुद्यतः गुरोउक्तं गुरावुक्तं गुरा उक्तं
लोपश्चपुनर्नसंधिः छंदसि तु भवति हेसखेइति हेसखेति हेसख
यिति एदोतोतः पदांतेस्थितादेकारादोकारात्परस्याकारस्यालो त
पोभवति तेअत्र तेत्र पटोअत्र पटोत्र सवर्णेदीर्घसह सवर्णस्य
सवर्णेपरेसहदीर्घोभवति श्रद्धाअत्र श्रद्धात्र दधिइह दधीह भा
नुउदयः भानूदयः पितृऋणं पितॄणं अदीर्घोदीर्घतांयाति नास्ति
दीर्घस्यदीर्घता पूर्वदीर्घस्वरंदृष्ट्वापरलोपो विधीयते सामान्यशा

सा०
४ अतोन्नं विशेषोवलवान्भवेत् परेणपूर्वबाधोवाप्रायशोदृश्यता
मिद २ वद् व्यापको सामान्यः अल्पव्यापको विशेषः अइये अ
५ वर्णाइवर्णेपरेसह एभवति तवइदं तवेदं ममइदं ममेदं सइदं सेदं यं
हलादरीषादौ टेर्लोपो वक्तव्यः हलईषा हलीषा मनसईषा म
नीषा अद्यउ अद्यो सारअंगः सारंगः कर्क अंधुः कर्कंधुः कुल
अटा कुलटा पतत्अंजलिः पतंजली उओ अवर्णउवर्णेपरेसह
ओभवति गंगाउदकं गंगोदकं चंद्रउदयः चंद्रोदयः ऋरऋर अवर्ण
ऋवर्णेपरेसह अरभवति तवऋद्धिः तवर्द्धिः क्वचिदार अवर्णऋवर्णे
परेसह क्वचिदारभवति ऋणऋणं ऋणार्णं सीतऋतः सीतार्तः
रे गल्ल अल्लृ अवर्णल्लृवर्णेसह अल्भवति तवल्लृकारः तवल्कारः
ऋल्लृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वक्तव्यं होतल्लृकारः होतृकारः होल्लृ
कारः रलयोः सावर्ण्यं वा वक्तव्यं परिअंकः पर्यंकः पल्यंकः रलयो
डलयोश्चैव शसयोर्वबयोस्तथा वदंतेषांच सावर्ण्यमलंकारविदोज ४

4A

ना ऐ।ऐ।ऐ अवर्ण एकारे ऐकारे च परे सह ऐकारो भवति तव एषा तवैषा तव ऐश्वर्यं तवैश्वर्यं औ।औ।औ अवर्ण ओकारे औकारे च परे सह औकारो भवति तव ओदनं तवौदनं तव औनित्यं तवौनित्यं ओष्ठोत्वोर्वा समासे अवर्णस्य ओष्ठोत्वोः परयोः वा सह ओ भवति समासे सति बिंब ओष्ठः बिंबोष्ठः बिंबौष्ठः स्थूल ओतुः स्थूलोतुः स्थूलौतुः समासे इति किं तव ओष्ठः तवौष्ठः इति स्वरसंधिः २॥ अथ प्रकृतिभाव उच्यते नामी अदसो मी शब्दः संधिं न प्राप्नोति अमी अश्वा आदित्याः अमी एडका अमी उष्ट्राः अदस इति किं अमो रोगास्त हृदि अमी असो अमी असो तव अमी तवामी द्वे द्वित्वे इ च ऊ च ए च द्वे इकारांत ऊकारांत एकारांतश्च शब्दो द्वित्वे वर्त्तमानः संधिं न प्राप्नोति मणिवादिवर्ज्यं अग्नी अत्र पटू अत्र माले आनयः मणीवादि संधिर्भवति मणी इव मणीव॥ रोदसी इव रोदसीव दंपती इव दंपतीव चक्षुषी इव चक्षुषीव ओ नि पातः आ आकार ओकारश्च निपातः एकस्वरश्च संधिं न प्राप्नुवंति आ

सा०
५
एवमन्यत्र सेनास्य अत्र स्यातव्य अ[illegible] अपेहि इइंद्रं प्रशय वृकाति
ष्ट प्लुतः प्लुतश्च संधिं न प्राप्नोति देवदत्त३ एहि दूराद्धाने प्लु
तः दूराद्धाने गायने रोदने वि[illegible] प्लुतो भवति इति
प्रकृतिभावः अथ व्यंजनकार्यमुच्यते चपाक्रूः वेजवा पदांते
वर्त्तमानाश्चपा जवा भवंत्यवे परे षट् अत्र षडत्र वाक्यथ्या वा
गथ्या अमे अमा वा पदांते वर्त्तमानाश्चपा अमे परे अमो वा भवंति
षट्मम षण्मम षड्मम वाक्मात्रं वाङ्मात्रं वाग्मात्रं चपा
च्छ शः चपादुत्तरस्य शकारस्य छो वा भवति वाक्श्लूरः वाक्छू
हे रः वाक्शूरः हो झभा चपादुत्तरस्य हकारस्य झभो भवति यद्वर्ग
गश्चपस्तद्वर्गगश्च तुर्यो भवति तत्हवि तद्हवि तद्धविः वाक्ह
रिः वाघरिः वाग्हरिः स्तोः श्चुभिश्चुः स्तोः सकारतवर्गश्च शका
रणा चवर्गेण च योगे शकारचवर्गौ यथ्यासंख्येन भवतः सका
रस्य सकारः तवर्गस्य चवर्गः कसं कश्चरति कसच्छादयति क ५
चरति

5A

३

श्छादयति कसश्शूरः कश्शूरः तत्चि तच्चित्रं ततशास्त्रं तच्छास्त्रं ततश्र
वणं तच्छ्रवणं तशात् शकारादुत्तरस्य तवर्गस्य चुत्वं भवति विश्नः वि
श्नः प्रश्नः प्रश्नः ष्टुभिष्टु स्तोः सकारतवर्गयोः षकारटवर्गाभ्यां यो
गे ष्टुर्भवति शकारस्य षकारः तवर्गस्य टवर्गः कसषष्ट कष्षष्टः कस
टीकते कष्टीकते तत्टीकते तट्टीकते तोर्लिलः तवर्गस्य लकारे परे
लकारो भवति तत्लुनाति तल्लुनाति ञमनस्याद्विप्रभेदाः रेफवर्जिता
यवला सानुनासिको निरनुनासिकश्च तत्र सानुनासिक एव नकार
स्य लकारो भवति भवान्लिखति भवाँल्लिखति न षि षकारे परे तवर्ग
भवान्षष्ठः स्य ष्टुत्वं न भवति टोरन्यात् पदांते वर्तमानाट्टवर्गात्परस्य स्तोः ष्टुत्वं न भवति ना
षट्नरः षण्नरः षड्दूरः षट्सीदति षड्सीदति नः सक्छते नान्तस्य पद
स्य छते परे सगागमो भवति टित्कित्वात् आद्यन्तयोर्विकल्पो टित्वादादौ कि
त्वादंते राजन्स्चित्रं राजंश्चित्रं भवान्स्तनोति भवांस्तनोति शे चक्रुपा
नान्तस्य पदस्य कृते परे वा चगागमो भवति भवान्च्शूरः भवाञ्छूरः भ
वान्शूरः भवाञ्शूरः ङ्णोह्रस्वाद्द्विः स्वरे ङकार नकार णकारा स्पष्ट

सा०
६
स्वाद्द्विर्भवतिस्वरपरेपदांतेच सुगण्णाइह सुगण्णिह राजन्निह राजन्नि
ह प्रत्यङ्ङिह प्रत्यङ्ङिह ङ्छः ह्रस्वादुत्तरात्छकारोद्विर्भवति स्वसेचपा
6 सासंतो असानांस्वसेपरेचपभवंति तवच्छत्रं तवच्छत्रं क्वचिद्दी
र्घादपिवक्तव्यः ह्रीच्छः ह्रीच्छः म्लेच्छः म्लेच्छः मोनुस्वारः मकारस्या
नुस्वारोभवतिहसेपरेपदांतेच नमद्वसति तंहसति एवंमहप्या प
दृष्प्या नश्चापदांतेझसे नकारस्यमकारस्यचापदांतेवर्तमान
स्यानुस्वारोभवतिझसेपरे यशांनसि यशांसि कमसः कंसः पुम्
भ्यां पुंभ्यां यमायपस्यवा अनुस्वारस्ययमावाभवतियपेपरे अस
यपस्यसवर्णः तनूनरोति तंतनोति त्वंकरोषि त्वङ्करोषि तंजानाति त
ज्जानाति यवलपरेयवलावा अनुस्वारस्ययवलपरेयवलावा यव
लस्यसवर्णः संयंता सय्यंता संवत्सरः सव्वत्सरः यंलोकं यल्लोकं॥
स्वरेमः अनुस्वारस्यमकारादेशोभवतिस्वरपरे संक्रांति सम्क्रांति थं
र्हंदसि अनुस्वारस्यथंकारमापद्यते सषसहरेफेषुपरतः रामं रामं
थं हंसः हथंसः॥ इतिव्यंजनसंधिः॥ अथविसर्गसंधिर्निगद्यते।
६ राम

श्री

6A

विसर्जनीयस्य सः विसर्जनीयस्य सकारो भवति सषसे परे कः तनोति
कस्तनोति कः शेते कश्शेते ष्टुभिः ष्टुः नषड्ः कः षंडः कष्षंडः कः सा
धु कस्साधु कुप्वोः ≍क≍पौ वा विसर्जनीयस्य कवर्गपवर्गसंबंधिनी खव
से परे ≍क≍पौ वा भवतः कपावुच्चारणार्थौ कः करोति क≍करोति कः प
चति क≍पचति कः पचति क≍पचति वाचस्पत्यादयः वाचस्पत्या
दयः शब्दा निपातात्साधवः आकृतिगणेषु संप्रोक्ता जैनेंद्रैरपि सर्वदा
वाचः पति वाचस्पति भाः करः भास्करः तद्बृहतोः करपत्योश्चौर
देवतयोः सुट्तलोपश्च बृहत्पति बृहस्पति तत्करः तस्करः कार
त्करः कारस्करः परत्परः परस्पर अह्नो रो रात्रिषु अह्नो विस
र्जनीयपदांते रो भवति रात्र्यादिवर्जितेषु परतः अहः पति अहर्पतिः
अहःगणः अहर्गणः अरात्र्यधातिविशेषणात् अहः रात्रं हवे
अहोरात्रं अहः रूपं अहोरूपं अहोरात्र्योरंतरं अहोभ्यां अतो
त्युः अकारात्परस्य विसर्जनीयस्योकारो भवति त्यति परतः कः अ

र्थः कोऽन्वर्थः हवे अकारात्परस्यविसर्जनीयस्योकारोभवतिहवे
परे कः गतः कोगतः देवः याति देवोयाति मनः रथः मनोरथः
आदवेलोपश्च अवर्णात्परस्यविसर्जनीयस्यलोपश्चभवति
अवेपरे देवाः अत्र देवाअत्र वाताः वांति वातावांति स्वरेय
अवेपरे देवाः अत्र देवाअत्र वातावांति स्वरेय
त्ववा अवर्णात्परस्यविसर्जनीयस्ययत्वंवाभवतिस्वरेपरे
देवाः अत्र देवायत्र देवाअत्र भोस भगोस अघोस इत्येतस्मा
त्परस्यविसर्जनीयस्यलोपश्चभवति अवेपरे भोः एहि भोएहि
भगोनमस्ते अघोः याहि अघोयाहि नामिनोरः नामिनःपर
स्यविसर्जनीयस्यरेफोभवत्यवेपरे अग्निः अत्र अग्निरत्र पु
डुयजति पटुर्यजति रेफप्रकृतिकस्यघपेवा रेफप्रकृतिकस्यवि
सर्जनीयस्यरेफोवाभवति स्वरेपरे गीः पतिः गीर्पतिः कुष्ठाकष्ठो
वा गीष्पति धूःपति धूष्पति धूर्पति धूष्पति रः रेफसंबंधिनोवि
सर्जनीयस्यरेफोभवत्यवेपरे प्रातः अत्रेः प्रातरत्रेः अंतः गतः अं
तर्गतः रिलोपोदीर्घश्च रेफस्यरेफेपरेलोपोभवति पूर्वस्यचदीर्घो ७

वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ धातोस्तदर्थातिशयेन
योगस्तदुच्यते पञ्चविधं निरुक्तं ॥ ४ ॥

भवति रः पुनः रमते पुनारमते शुक्तिः रूप्यात्मना भाति शुक्ती रू
प्यात्मना भाति सैषाद्धसे सप्राद्धौदेषश्चाह्यत्परस्य विसर्जनीयस्य
लोपश्च भवति हसे परे सः चरति सचरति एषः हस्ति एषहस्ति
सैषादिति संहिता सैषदासरथी रामः शैषराजा युधिष्ठिरः सैष
कर्णो महात्यागी सैषभीमो महाबलः इत्यादौ पादपूर्णौ संध्यर्थः
यदुक्तं लौकिककार्ये हलह्लदेवकुलं भवेत् क्वचिन्नामिनो परस्य विस
र्जनीयस्य लोपश्च भवत्यवे परे सम्पाभूरयं ददेसाषामित्यादौ ना
मह्लष्टता क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव
विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति वर्णागमो ग
वेन्द्रादौ सिंहे वर्णविपर्ययः षोडशादौ विकारस्य हर्णानाशः पृषोदरे
वर्णविकारनाशौ धातोरतिशायेन योगः स उच्यते प्राज्ञैर्मैथु
रभ्रमरादिषु इति विसर्गसंधिसंपूर्णं ५ ॥ अथ विभक्तिर्विभाव्यते

साद्विधा स्यादित्यादिश्च विभक्त्यंतं पदं तत्र स्यादिर्विभक्तिनाम्नो
८ योज्यते अविभक्तिनाम विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं
नामेत्युच्यते कृत्तद्धितसमासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञा इति केचित् तस्मा
त् सि औ जस् अम् औ शस् टा भ्यां भिस् ङे भ्यां भ्यस् ङसि भ्यां
भ्यस् ङस् ओस् आम् ङि ओस् सुप् तस्मान्नाम्नः परः स्यादयः सप्त
विभक्तयो भवंति तत्रार्थमात्रे एकत्वविवक्षायां प्रथमैकवचने दे
व सि इति स्थिते इकार उच्चारणार्थः सो विसर्गः सकाररेफयोर्विसर्ज
नीयादेशो भवति अधातोरसे पदांते च देवः द्वित्वविवक्षायां औऔ
औ देवौ बहुत्वविवक्षायां प्रथमा बहुवचने जस् जकारः जसीति विशे
षणार्थः दीर्घविसर्गौ देवाः अकारात्परस्य जसो असुक् क्वचिद्वक्त
व्यः देवासः ब्राह्मणासः द्वितीयैकवचने देव अम् इति स्थिते शका
रानुबंधः अमशासोरस्य समानादुत्तरयोरम्शसोरकारस्य लोपो भव
त्यधातोः देवं देवौ बहुवचने देवस शइति स्थिते शकारानुबंधः शसीति ८

8A

पुल्लिंगात्समानाद्उत्तरस्यशसःसकारस्य नकार

विशेषणार्थः सोनःपुंसः पुल्लिंगात्समानादुत्तरस्यशसःसकारस्य नका
विशेषणार्थः सोनःपुंसः पुल्लिंगात्समानादुत्तरस्यशः सकारस्य नका
रादेशोभवति शसि शसिपरेपूर्वस्यदीर्घोभवति यदादेशस्तद्वद्भवति
देवान् तृतीयैकवचनेदेवटाइति स्थिते टकारानुबंधः टेनेतिविशेष
णार्थः टेन अकारात्परष्टाइनभवति अइन [illegible] देवेन अद्भिः अका
रस्यात्वंभवति भकारेपरे देवाभ्यां भ्यः अकारात्परस्यभिसोभकारस्य
कारादेशोभवति एऐ अकारस्यभिसिछेदस्यैकारोवक्तव्यः देवेभिः
कैर्भिः चतुर्थ्येकवचनेदेवङे इतिस्थिते ङकारोङित्कार्यार्थःसर्वत्र
ङे अक् अकारात्परस्यङे इत्येतस्य [illegible] भवतिकित्वादंते एअय
देवायदेवाभ्यां एत्वंबहुत्वे अकारस्यैचभवति सकारभकारेत्वप
रे बहुत्वेसति देवेभ्यः पंचम्येकवचनेदेवङसि इतिस्थितेङसि
त् अकारात्परोङसिरद्भवति देवात् [illegible] अकारस्य ओसि
परेएत्वंभवति देवयोः षष्ठीबहुवचनेदेवआम् इतिस्थिते नुडा
मः समानादुत्तरस्य [illegible] स्यामोनुडागमोभवति टित्वादादौ नकार
स्थिते ङसः [illegible] अकारात्परोङसस्यभवति त्रुटि३

देवान् देवाभ्यां देवेभ्यः षष्ठ्येकवचने देव ङस् इति स्थिते

चारणार्थः नामि नाभिपरे पूर्वस्य दीर्घो भवति देवानां सप्तम्येकव
चने देव ङिः इति स्थिते अइए देवे देवयोः सप्तमीबहुवचने देव सुप् इ
ति स्थिते किलात्वः सः हान्तस्य कवे [illegible] व प्रत्याहाराद् उत्तरस्य के
१ नचित्सूत्रेण कृतस्य सकारस्य षकारादेशो भवति देवेषु आमन्त्रणे
सिद्धिः आमन्त्रणमभिमुखीकरणं तत्र प्रथमा विहिता सिद्धिः सं
ज्ञो भवति समानाद्धेर्लोपोऽधातो समानाद् उत्तरस्य धेर्लोपो भवति
ऽधातोः आभिमुख्याभिव्यक्तये हे शब्दस्य प्राक् प्रयोगः हे देव हे देवौ हे दे व
वो हे देवाः एवं घटपटस्तम्भकुम्भादयोऽप्यकारान्ताः पुल्लिंगाः सिद्ध्यन्ति
अकारान्तानामपि सर्वादीनां तु विशेषणार्थः सर्व विश्व उभ उ
भय अन्य अन्यतर इतर डतर डतम कतर कतम सम सिम नेम
एक पूर्व पर अवर दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अन्तर त्यद त
द यद एतद इदम् अदस् द्वि किम् युष्मद अस्मद भवत् एते सर्वा
दयस्त्रिलिंगाः तत्र पुल्लिंगत्वे रूपं नेयं सर्वः सर्वौ जसी सर्वादेरका
रान्तस्य जस इ भवति: सर्वे सर्वं सर्वौ सर्वान् इति पूर्ववत्प्रक्रिया १९

ऋर्णोर्णोनंते षकाररेफऋवर्णेभ्यः परस्य नकारस्य णकारा
देशो भवति अंते स्थितस्य न भवति यथा सर्वानित्यादौ अव
कुप्वंतरेपि अवप्रत्याहारेण कवर्गेण पवर्गेण च मध्ये व्यवधा
नेपि भवति नान्यत्र सर्वेण सर्वाभ्यां सर्वैः चतुर्थ्येकवचने स
र्व ङे इति स्थिते सर्वादेः स्मट् सर्वादेरकारान्तात्परस्य चतुर्थ्ये
कवचनस्य ङेः स्मटागमो भवति द्वित्वादादौ एऐ सर्वस्मै
ने सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः पंचम्येकवचने सर्व ङसि इति स्थिते ङसिरत्
अतः सर्वादेरकारान्तात्परस्यातः स्मटागमो भवति सर्वस्मा
त् सर्वाभ्यां सर्वेभ्यः सर्वस्य सर्वयोः सुडामः सर्वादेरवर्णान्ता
त्परस्यामः सुडागमो भवति एस्मिर्बहुत्वे सर्वेषां ङिः स्मिन् सर्वा
देरकारान्तात्परो ङिः स्मिन् भवति सर्वस्मिन् सर्वयोः सर्वेषु हे सर्व

हे सर्व हे सर्वौ हे सर्वे एवं विश्वादीनामेकशब्दपर्यंतानां रूपं नेयं डतर
डतमौ विहाय येभ्यः प्रत्ययो तदंताः शब्दा ग्राह्याः पूर्वः पूर्वौ वहुवचने पूर्व जसः
इति स्थिते पूर्वादीनां तु नवानां जस् ङि ङस् ङ्यां वक्तव्यः पूर्वे पूर्वाः पूर्वं पूर्वौ
पूर्वान् पूर्वेण पूर्वाभ्यां पूर्वैः पूर्वस्मै पूर्वाय पूर्वेभ्यः ङसि ङ्योः स्मात् स्मि
नौ वा वक्तव्यः पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्वाभ्यां पूर्वेभ्यः पूर्वस्य पूर्वयोः पूर्वेषां
पूर्वस्मिन् पूर्वे पूर्वयोः पूर्वेषु हे पूर्व हे पूर्वौ हे पूर्वाः परः परौ परे पराः इत्या
दि शेषं पूर्ववत् प्रथमचरमतयायडल्पार्द्धकतिपयनेमानां जसि वा ।
प्रथमे प्रथमे प्रथमाः चरमे चरमाः शेषं देववत् नेमे नेमाः शेषं सर्वव
त् तयायडौ प्रत्ययौ तदंताः शब्दा ग्राह्याः द्वितीयस्य सर्ववत् रूपं ङित्सु वा व
क्तव्यं द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयस्य द्वितीय
स्मिन् द्वितीये द्वितीययोः द्वितीयेषु एवं तृतीयशब्दः उभशब्दो नित्य
द्विवचनांतः उभौ उभौ उभौ उभाभ्यां उभाभ्यां उभाभ्यां उभयोः उभ
योः उभयशब्दस्य द्विवचनाभाव एकवचनवहुवचने भवतः उभयः उ

10A

भये उभयं उभयान् उभयेन उभयैः उभयस्मै उभयेभ्यः उभयस्मात्
उभयेभ्यः उभयस्य उभयेषां उभयस्मिन् उभयेषु हे उभय हे उभये ।
मासस्याल्लोपो वा मासशब्दस्याकारस्य लोपो भवति सर्वेषु विभ
क्तिषु परतः हसे पः सेल्लोपो वा भवति हसात् तादीवनाच्च परस्य से
र्लोपो भवति माः मासः मासौ मासौ मासः मासाः मासं मासं मा
सौ मासौ मासः मासान् मासेन आद्वेलोपश्च माभ्यां मासा
भ्यां माभिः मासैः मासे मासाय माभ्यां मासाभ्यां माभ्यः मा
सेभ्यः मासः मासात् माभ्यां मासाभ्यां माभ्यः मासेभ्यः मासः
मासस्य मासोः मासयोः मासां मासानां मासि मासे मासोः
मासयोः मास्सु मासेषु हे माः हे मासः हे मासौ हे मासौ हे मासः
हे मासाः अकारान्तः पुल्लिङ्गः सोमपाशब्दः सोमपाः सोमपौ
सोमपाः धातोरिति विशेषणाद्धेर्लोपो नास्ति हे सोमपाः

सा०
११

हे सोमपौ हे सोमपाः सोमपां सोमपौ आतोधातोर्लोपः धातुसंब
धिनः आकारस्य लोपोभवति असादौ च स्वरे परे सोमपः सोमपा
सोमपाभ्यां सोमपाभिः सोमपे सोमपा[illegible] सोमपाभ्यः सोमपः
सोमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपो[illegible] सोमपां सोमपि सोम
पोः सोमपासु एवं कीलालपा मधुपा [illegible] धूमपा शंख ध्मा प्रभृत
यः इकारांतो हरि शब्दः प्रथमैकवचने हरिः ओय इकारांतादुका
रांताच्च परो ओय आपद्यते इऊ भवतः हरी [illegible] जसि इकारांतस्या
कारांतस्य च जसि परे एकारश्च ओकारश्च भवति एत् अय् हरयः धौ
इकारांत उकारांतस्य च धिविषये एकारश्च ओकारश्च भवति हे हरे
हे हरी हे हरयः हरिं हरी हरयः हरिं हरी हरीन् टानास्त्रियां इका
रांतादुकारांताश्च परष्टा ना भवति अस्त्रियां णत्वं च हरिणा हरि
भ्यां हरिभिः ङिति इकारांतस्योकारांतस्य च ङिति परे एकारश्च ११

IIA

सरि

कारश्च भवति हरये हरिभ्यां हरिभ्यः हरे[illegible]ङ सिङसोरस्य एदो भ्यां
परस्य ङःसिङ्सोरकारस्य लोपो भवति हरेः हरिभ्यां हरिभ्यः हरेः
हर्य्योः हरिणां ङेरौ ङित इदुद्भ्यां परस्य ङेरौ भवति स च ङित ङिति
टे ङितिपरे पूर्वस्य चटेर्लोपो भवति हरौ हर्य्योः हरिषु एवमग्निगि
रिकविरवीकलिमुनिमणीप्रभृतयः उकारान्ताश्च विष्णुवायुभानु
प्रभृतयः एतैर्वरेव सूत्रैः सिद्ध्यंति भानुः भानू भानवः भानुं भानू भा
नून् भानुना भानुभ्यां भानुभिः भानवे भानुभ्यां भानुभ्यः भानोः
भानुभ्यां भानुभ्यः भानोः भान्वोः भानूनां भानौ भान्वोः भानुषु॥
हे भानो हे भानू हे भानवः सखिसख्यु[illegible] सेङाधेः सखिशब्दस्य
रधेङा भवति ङित्वात् टिलोपः सखा[illegible]रीति विशेषणादेकारो
धिविषये हे सखे ऐ सखायु सखिशब्दस्यैकारादेशो भवति पंचसु

सा॰पू॰ १२

परेषु षष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशोंऽतस्य ज्ञेयः शेन्नाय् सखायौ सखा
यः द्विवचनस्यौवाछंदसि सखाया सखायं सखायौ सखीन् सखि
पत्योरीक् सखिपतिशब्दयोरीगागमो भवति टाङेङसुपरतः दी
र्घत्वान्नत्वं न भवति सख्या पत्या आगमप॰ जनित्यमितिन्यायान्न स
खिना पतिना सखिभ्यां सखिभिः सख्ये सखिभ्यां सखिभ्यः
अङे सखिपतिशब्दयोरगागमो भवति ङसिङसोरुकारे परे
इयं स्वरे सख्यृ त्असू इति स्थिते ऋतो ङः उः ऋकारान्तात्परस्य ङसि
ङसोरकारस्योकारो भवति सचाङित् ङितिटे सख्युः सखिभ्यां
सखिभ्यः सख्युः सख्योः सखीनां सप्तम्येकवचने ङे रौङित्यौका
रे कृते सखिपतिशब्दयोरीगागमो भवति सख्यौ सख्योः सखिषु
पतिशब्दस्य प्रथमा द्वितीययोर्हरिशब्दवत्प्रक्रिया तृतीयादौ स
खिशब्दवत् प्रजापतिः प्रजापती प्रजापतयः इत्यादि पतिः समा १२

12A

सएव स्वसखिशब्दवत्कर्तव्यः समासांतस्य नादयो भवंति प्रजापति
ना प्रजापतय द्विशब्दो नित्यं द्विवचनांतः द्वि औ इति स्थिते त्यदाद्य
स्यादौ त्यदादेष्टेरकारो भवति स्यादौ परे औ औ औ द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां
द्वाभ्यां द्वयोः द्वयोः त्यदादीनां धेरभावः त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः त्रिज
स् इति स्थिते एओजसि एत्त्रय त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः त्रेरयङ् त्रिश
ब्दस्यायङादेशो भवति नामि परे ङिद्दंतस्य च वक्तव्यः त्रयाणां त्रिषु।
कतिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः कतिशब्दाज्जश्शसोर्लुग्वक्तव्यो लुकि न
तन्निमित्तं लुकि सति तन्निमित्तं कार्यं न स्यात् कति कति कतिभिः कतिभ्यः
कतिभ्यः कतीनां कतिषु त्रिषु चायं स्वरूपः ईकारांतः पुल्लिंगः सुश्रीशब्दः
सुश्रीः य्वोर्धातोरियुवौ स्वरे धातोरिवर्णोवर्णयोरियुवौ भवतः स्वरे
परे। सुश्रियौ सुश्रियः सुश्रियं सुश्रियौ सुश्रियः सुश्रिया सुश्रीभ्यां सु
श्रीभिः सुश्रिये सुश्रीभ्यां सुश्रीभ्यः सुश्रियः सुश्रीभ्यां सुश्रीभ्यः सुश्री

१३ रामः
रामः
13

भ्यः सुध्रीय: सुध्रियोः सुध्रियां सुध्रियि सुध्रियोः सुध्रिषु हे सुध्री हे
सुध्रियो हे सुध्रियः एवं भूकारांतः स्वयंभू शब्दः स्वयंभुः स्वयंभुवौ स्व
यंभुवः हे स्वयंभूः हे स्वयंभुवौ हे स्वयंभुवः स्वयंभुवं स्वयंभुवौ स्वयंभुवः
स्वयंभुवा स्वयंभूभ्यां स्वयंभूभिः स्वयं... सेनानी शब्दस्याविशेषो
हसादौ तु विशेषः यो वा धातोरवयवसंयोगः पूर्वो यस्मादीकारादू
काराच्च नास्ति तदंतस्यानेकस्वरस्येकारस्योकारस्य च यका
रवकारो भवतः स्वरे परे वर्षाभू पुनर्भू व्यतिरिक्त भूःशब्द सुधीश
ब्दौ वर्जयित्वा वा ग्रहणादिदं विवक्षा सेनानीः सेनान्यौ सेनान्यः
सेनान्यं सेनान्यौ सेनान्यः सेनान्या सेनानीभ्यां सेनानीभिः से
नान्यै सेनानीभ्यां सेनानीभ्यः सेनान्यः सेनानीभ्यां सेनानीभ्यः सेना
न्यः सेनान्योः सेनान्यादीनां वा मानुद वक्तव्यः सेनानीनां सेनान्यां
॥ ... ... वंतान्नी शब्दाच्चोत्तरस्य ङे राम आदेशो भवति सेनान्यां

ना

13A

सेनान्योः सेनानीषु ॥ धातोरियुवौ स्वरे ॥ नीः नियौ नियः नियं नि
यौ नियः निया नीभ्यां नीभिः निये नीभ्यां नीभ्यः नियः नियोः नी
नां ॥ आङ्गे न्यांन्योः नीषु हे नीः हे नियौ हे नियः सेनानीवत् ग्राम
णीप्रभृतयः उकारांतश्च यल्नरवल्प्रभृतयः यवल् यवलौ य
वल्यः हे यवल् इत्यादि ऋकारांतः पुल्लिंगः पितृशब्दः पिता म
ता ननंदा च सर्वे स्युर्भ्रातृयातरः या माता दुहिता देवानन्दयंती
६ ॥ मेदृशः सेरा ऋकारांतात्परस्य सेरा भवति स च डित् पिता ॥ अ
रं पंचसु ॥ ऋकारस्यार् भवति पंचसु ॥ पितरौ पितरः घेरर
ऋकारांतात्परस्य घेरर् भवति स च ... हे पितः हे पितरौ हे पि
तरः पितरं पितरौ पितॄन् पित्रा पितृभ्यां पितृभिः पित्रे पितृभ्यां

सा०
२५

14

पितृभ्यः ७ ऋतोडुः सचडितडितिटे पितुः पितृभ्यां पितृभ्यः पितुः॥
पित्रोः पितॄणां डौ ऋकारस्यारभवति डिपरे पितरि पित्रोः पितृषु
एवं जामातृभ्रातृनप्तृशब्दाः ना नरौ नरः नरं नरौ नॄन् हेनः इत्या
दि कर्तृशब्दस्य पंचसुविशेषः सुस्थानीकोरत्न प्रत्ययसंबंधिनः
ऋकारस्यारभवतिपंचसुपरेषु कर्तारं सइति स्थिते॥ सिस स
चडिति यदोदेशास्तद्वद्भवति कर्त्ता कर्त्तारौ कर्त्तारः कर्त्तारं क
र्त्तारौ कर्तॄन् कर्त्रा कर्तृभ्यां कर्तृभिः कर्त्रे कर्तृभ्यां कर्तृभिः कर्तुः
कर्तृभ्यां कर्तृभ्यः कर्तुः कर्त्रोः कर्तॄणां कर्त्तरि कर्त्रोः कर्तृषु हेक
र्त्तः हेकर्त्तारौ हेकर्त्तारः एवं नप्तृप्रशास्तृप्रभृतयः स्वसा नप्ता च नि
ष्टा च त्वष्टा क्षत्ता होता पोता प्रसत्ता च अष्टौ स्वस्त्रादयः
स्मृताः उकारांतस्यापि क्रोष्टुः शब्दस्यापि पंचस्वपि षुतृप्रत्यययोः

14A

सा०

तस्यैव च रूपं वक्तव्यः क्रोष्टा क्रोष्टारौ क्रोष्टारः धौ हे क्रोष्टो हे क्रोष्टा
रौ हे क्रोष्टारः क्रोष्टारं क्रोष्टारौ क्रोष्टून् तृतीयादिष्वजादौ वा तृज्वद्भावः
तत्र वक्तव्यः क्रोष्ट्रा क्रोष्टुना क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभिः क्रोष्ट्रे क्रोष्टवे क्रो
ष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रोष्टुः क्रोष्टोः क्रोष्टुभ्यां क्रोष्टुभ्यः क्रोष्टुः क्रोष्टोः
क्रोष्ट्रोः क्रोष्ट्वोः क्रोष्टूनां तन नुडागमे कृते हसादित्वात् वृज्वद्भावो ना
स्ति कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्यः नित्यानित्ययोर्मध्ये नित्य
विधिर्बलवान् ६ क्रोष्टरि क्रोष्ट्वोः क्रोष्टुषु एकारांतः पुल्लिंगः सुरै शब्दः
रे स्मिः सुरै शब्दस्याकारादेशो भवति सुवार भकारादौ विभक्तौ प
रतः सुरा सुरादौ सर्वत्रायादेशः सुरः सुरायः सुरायं सुरायो सुरा
यः सुराया सुराभ्यां सुराभिः इत्यादि ओकारांतः पुल्लिंगः गोशब्दः
॥ ओरौ ओकः रस्यौकारादेशो भवति पंचसु परेषु गोः गावो गावः

सा॰
१५

15

हे गौ हे गावौ हे गावः आम्शसि ओकारस्यात्वं भवति आमशष्पीच
परे गां गावौ गाः गवा गोभ्यां गोभिः गवे गोभ्यां गोभ्यः ङसिङसोर
स्यत्यकारलोपः गोः गोभ्यां गोभ्यः [illegible] गवां श्रुतौ गोरामः श्रुतौ
वर्त्तमानोद्भावाद्धात्परस्यामोनुडागमो [illegible] इति गोनां गवि गवोः।।
गोषु एवं सुद्योशब्दः औकारांतः पुल्लिंगो ग्लौशब्दः तस्यहसादा
वविशेषः स्वरादावादेशः ग्लौ ग्लावौ ग्लावः हे ग्लौ हे ग्लावौ हे ग्ला
वः ग्लावं ग्लावौ ग्लावः ग्लावा ग्लौभ्यां ग्लौभिः इत्यादि स्व इति
स्वरांता पुल्लिंगाः अथ स्वरांता स्त्रीलिंगाः तत्राबंता गंगाशब्दः
आपः आबंतात्परस्य सेर्लोपो भवति गंगा औरी आबंतात्परो
धीरी भवति हे गंगे हे गं गे हे गंगाः अंबादीनां धेर्ह्रस्वः आबंता
त्परो धेर्ह्रस्वो भवति हे हयोः प्रतिगृह्यत्वं इति केचित् हे अंब हे अ
क हे अल्ल हे अत्त गंगां गंगे गंगाः टौसोरे आबंतस्य टौसोः परयोरे

१५

15A

त्वंभवति अथादेशः गंगया गंगाभ्यां गंगाभिः ङितांयट् आवंतात्प
रेषांङेः ङसिङस्ङीइत्येतेषांयड़ागमोभवति दकारोदेशोनियमार्थीः
॥ गंगायैः गंगाभ्यां गंगाभ्यः गंगायाः गंगाभ्यां गंगाभ्यः गंगायाः
गंगयोः गंगानां आङेम गंगायां गंगयोः गंगासु एवं श्रद्धाराधा
रामेधादोलाप्रभृतयः शालामालानुप्रभृतयः सर्वादीनां ङितःसु
विप्रोषः आवतःस्त्रियां आकारांतान्नाम्नः स्त्रियांवर्त्तमानादा
पस्प्रत्ययो भवति पकारसित्नोपार्थः सर्वा सर्वे सर्वाः सर्वया सर्वा
भ्यां सर्वाभ्यः यदोन्न आवंतात्सर्वादेपरस्ययट्सुड़ागमोभवति
पूर्वस्यचापोकारोभवति सर्वस्यै सर्वाभ्यां सर्वाभ्यः सर्वस्याः स
र्वाभ्यां सर्वाभ्यः सर्वस्याः सर्वयोः सर्वासां सर्वस्यां सर्वयोः सर्वासु
हेसर्वे हेसर्वे हेसर्वाः जरयाःस्वरादो जरसर्वाविभाव्यः जराः जरसौ
जरे जरसः जराः जरसां जरां जरसौ जरे जरसः जराः जरसा जरायाः

सा० १६ 16 जराभ्यां जराभिः जरसे जरायै जराभ्यां जराभ्यः जरसः जरायाः ज
राभ्यां जराभ्यः जरसः जरायाः जरसोः जरयोः जरसां जराणां जर
सि जरायां जरसोः जरयोः जरासु हे जरे हे जरसौ हे जरे हे जरसः
हे जराः इकारांतः स्त्रीलिंगो बुद्धिश[illegible]स्य पंचसु हरिशब्दव
त्प्रक्रिया बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः हे बुद्धे हे बुद्धी हे बुद्धयः बुद्धिं बुद्धी बु
द्धीः बुद्धीः बुद्ध्या बुद्धिभ्यां बुद्धिभिः इदुद्भ्यां स्त्रियां वर्त्तमानाभ्या
श्रे मिकारोकाराभ्यां परेषां ङितां वचनानां वा डागमो भवति बुद्ध्यै ङि
ति बुद्धये बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः बुद्ध्याः बुद्धेः बुद्धिभ्यां बुद्धिभ्यः बुद्ध्याः
बुद्धेः बुद्ध्योः बुद्धीनां स्त्रियां योः इष्व भ्वडे यः तस्मात् योः तस्मा
द्विवर्णात्ताच्च स्त्रियां वर्त्तमानात्परस्य ङेः आमादेशो भवति बुद्ध्यां ब
डागमाभावे त्वामोप्यभावः बुद्धौ बुद्ध्योः बुद्धिषु एवं मतिगतिभूति १६

16A

धुतिरुचिकांतिप्रभृतयः उकारांतः धेनुशब्दः धेनुः धेनू धेनवः हे धेनो
हे धेनू हे धेनवः धेनुं धेनू धेनूः शस्त्रीतिदीर्घत्वं नत्वं न धेन्वा धे
नुभ्यां धेनुभिः धेन्वै धेनवे धेनुभ्यां धेनुभ्यः धेन्वाः धेन्वाः धेनुभ्यां
धेनुभ्यः धेन्वाः धेन्वाः धेन्वोः धेनूनां धेन्वां धेन्वोः धेनुषु इकारां
तः स्त्रीलिंगो नदीः हसेपः सेर्लोपः नदी नद्यौ नद्यः धोर्ह्रस्वः इ
वर्णोवर्णयोरधातोः स्त्रियां धोपरे ह्रस्वो भवति हे नदि हे नद्यौ हे न
द्यः नदीं नद्यौ नदीः नद्या नदीभ्यां नदीभिः ङितामट् स्त्रियामकां
तात्ईकारांताच्च परेषां ङितां वचनानां ङा आमो मा भवति नद्यै न
दीभ्यां नदीभ्यः नद्याः नद्याः नदीनां नद्यां नद्योः नदीषु एवं गौत्र गौरी
मी सरस्वती ब्राह्मणी कुमारी प्रभृतयः लक्ष्मीशब्दस्यैवं तत्त्वाभा
वात्सेर्लोपो नापोऽतस्त्रि। लक्ष्मीः लक्ष्म्यौ लक्ष्म्यः हे लक्ष्मि हे ल

सा०

क्ष्म्यौ हे लक्ष्म्यः लक्ष्मीं लक्ष्म्यौ लक्ष्मीः लक्ष्म्या लक्ष्मीभ्यां लक्ष्मी
भिरित्यादि स्त्रीशब्दस्यैवं तत्त्वाभावात्सेर्लोपो नास्ति स्त्रीः स्त्रीभ्रु
17 वोः स्त्रीशब्दस्य भ्रूशब्दस्य च स्वरे परे इयुवौ भवतः स्त्रियौ स्त्रियः
हे स्त्रि हे स्त्रियौ हे स्त्रियः वामिशसि च अमिशसि च परे इयुवौ भ
वतः स्त्रियं स्त्रीं स्त्रियौ स्त्रियः स्त्रीः स्त्रिया स्त्रीभ्यां स्त्रीभिरित्या
दि शेषं नदीवत् इकारांतास्त्रीलिंगाः श्रीशब्दः श्रीशब्दस्यैवं तत्त्वा
भावात्सेर्लोपो नास्ति श्रीः य्वोः धातोरियुवौ भ्वः स्वरे श्रियौ श्रि
यः हे श्रीः हे श्रियौ हे श्रियः श्रियं श्रियौ श्रियः श्रिया श्रीभ्यां श्री
भिः वेयुवः इयुवंतात् स्त्रियां वर्त्तमानात्परेषां ङितां वचनानां वा डा
गमो भवति श्रियै श्रिये श्रीभ्यां श्रीभ्यः श्रियाः श्रियः श्रीभ्यां श्री १७
भ्यः श्रियाः श्रियः श्रियोः आमादीनां वा मो नुट् वक्तव्यः श्रियां श्री रामा

अडागमाभावे आमोपाभाव:
प्रिया यां क्रियापिक्रियो:

17A

स्त्रीयो: स्त्रीषु एवंधीह्रीप्रभृतयोप्यनीवंता एवंभूशब्दोभ्रूशब्दश्च
वधूजंब्वादीनांनदीवत्रूपंनेयं वभ्रू वधू वध्वौवध्वः इत्यादि ऋ
कारांत: स्त्रीलिंगोमातृशब्दः तस्यपितृशब्दवत्प्रक्रिया: मातामा
तारौ मातरः मातरं मातरौ मातॄः शाशीतिदीर्घत्वंनत्वंन हे
मातः हेमातरौ हेमातरः स्वसृशब्दस्यकर्तृशब्दवत् प्रक्रिया: ए
कारांत: स्त्रीलिंगो रैशब्दः तस्यसुरैशब्दवत् प्रक्रिया: गोशब्दस्यएवं
वत् नौशब्दोग्लौशब्दवत् इतिस्वरांता: स्त्रीलिंगाः अथस्वरांतान्
पुंशक लिंगाः प्रदर्श्यंते तत्रअकारांत: [illegible]शब्दः तस्यप्रथमाद्वि
तीयैकवचने अतोऽम् अकारांतान्नपुंसकलिंगात्परयो: स्यमो
रम्भवत्यधातो अमोमगर्हणालुग्व्याहृत्यर्थं कुलं हेकुलइमो
नपुंशकलिंगात्परऔइकारमापद्यते कुले जश्शसो: सि नपुंसक

18

सा०
१८

लिंगात्परयोः जश्शसोः शिर्भवति शाकारः सर्वदेशार्थः गुरुश्चि
ह्नसर्वस्य वक्तव्यं नुमयमः नपुंसकस्य नुमागमो भवति शौ परे
यमस्त्याल्लरांतस्य न भवति मिदंत्यात्य...परो वक्तव्यः नोपधा
याः नांतस्योपधाया दीर्घो भवति नपुंसके शौ धीवर्जितेषु पंचषु
नामिच कुलानि पुनरपि कुलं कुले कुलानि शेषं पुवत् एवं मूल
फलपत्रपुष्पकुटवादयः त्यान्यादेः अन्यादेर्गणात्परयोस्सुमोस्तु
भवति शाकारः सर्वदेशार्थः उकारस्त उच्चारणार्थः अन्यत् अन्ये
अन्यानि पुनरपि अन्यत् अन्ये अन्यानि शेषं सर्ववत् अन्यतर
त् अन्यतरे अन्यतराणि इतरत् इतरे इतराणि कतरत् कतरे
कतराणि कतमत् कतमे कतमानि इकारांतो अस्थिशब्दः न
पुंसकात्स्वमोर्लुक् नपुंसकलिंगात्परयोः स्वमोः लुग्भवति अस्थि
ह्रस्वस्य नपुंसके धो गुणो वक्तव्यः हे अस्थे हे अस्थि उतौ च सं १८
वा

18A

वोधनेतुसनसास्त्रिरूपंसांतंतथानातमथाप्यदंतं माध्यादनि
र्विष्टगुणंत्वितेननपुंसकेव्याघ्रपदावरिष्टः १ नाम्निनःस्वरे ना
म्यंतस्यनपुंसकस्यनुमागमोभवतिस्वरेपरे इमो अस्थिनी अस्थि
अस्थीनि पुनरपि अस्थि अस्थीनी अच्चास्थ्यासमादौ अ अस्थीनि
स्थ्यादीनांनुमागमोभवति ईकारस्यचाकारोभवति शसादौ
स्वरेपरे अल्लोपःस्वरे म्वयुक्तोछसादौ नांतस्योपधाया अका
रस्यल्लोपोभवति शसादौस्वरेपरे वकारमकारांतसंयोगा
दुत्तरस्यतुनभवति अस्थ्ना अस्थिभ्यां अस्थिभिः अस्थ्ने अ
स्थिभ्यां अस्थिभ्यः अस्थ्नः अस्थि[illegible] अस्थिभ्यः अस्थ्नः
अस्थ्नोः अस्थ्नां वेङ्यो ङिङ्योः परयोर्वा नांतस्योपधाया अका

19

सा० टी० रस्यल्लोपोभवति अस्थ्नि अस्थिनि अस्थ्नोः अस्थ्नोः अस्थिषु
॥एवंदधिसक्थ्यक्षिशब्दाः वारि वारिणी वारीणि हेवारे हे
वारि पुनरपि वारि वारिणी वारीणि [illegible] रिणा वारिभ्यां वारिभि
रित्यादि ह्रस्वोनपुंसकस्य नपुंसकस्यह्रस्वोभवति ग्रामणिकु
लं ग्रामणिनीकुले ग्रामणीनि पुनरपि ग्रामणि ग्रामणि
नी टादावुक्तपुंस्कंपुंवद्वा उक्तंनपुंस्कंनाम्यंतंनपुंसकलिंगंटादौ
सारस्वतटीका स्वरेपरेपुंवद्वाभवति ग्रामणिना ग्रामण्या ग्रामणिभ्यां ग्रामणि
भिः ग्रामण्ये ग्रामणिने ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभ्यः ग्रामण्यः ग्रामणि
१९ नः ग्रामणिभ्यां ग्रामणिभ्यः ग्रामणिनः ग्रामण्योः ग्रामणिनोः ग्रा
मणीनां नुमंतस्यापिदीर्घः ग्रामण्यो ग्रामणिनि ग्रामण्याः ग्राम
णिनोः ग्रामणिषु हे ग्रामणे हे ग्रामणि हे ग्रामणिनी हे ग्रामणी १९

19A

नि सोमपकुलं सोमसपे सोमपानि पुनरपि सोमपं सोमपा सोमये
नि सोमपेन सोमपाभ्यां सोमपाभि रित्यादि उकारांतो मधु
शद्बः तस्यापिस्वरेपरेनुमागमः मधुनि मधुनी मधूनि पु
नरपि मधु मधुनी मधूनि हे मधो हे मधु मधुना मधुभ्यां
मधुभिः रित्यादि कर्त्तृ कर्तृणी कर्तृणि पुनरपि कर्तृ कर्तृणी
कर्तृणि हे कर्तृ हे कर्त्तः कर्तृणा कर्तृभ्यां कर्तृभिः इत्यादि ए
कारांतो अतिरैशब्दः अतरि अतिरिणी अतरीणि पुनरपि
अतरि अतरिणी अतरीणि इत्यादि ऊ[illegible]रांतो उपगोशब्दः उ
पगु उपगुनी उपगूनि पुनरपि उपगु उपगुनी उपगूनि
ओकारांतः सुनौशब्दः सुनु सुननी सूननि पुनरपि सुनु सु

अतरि

सा० नुनी सुनूनि पुनरपि सुनु सुनुनी सुनूनि इत्यादि इति स्वरां
२० तानपुंसकलिंगाः अथ हसांताः पुल्लिंगाः अहं पंचते तत्र प्र
थमं हांतान्दर्शयिति तत्र हकारांतो अनुडुह शब्दः पंचस्वनु
डुह आम् आगमो वक्तव्यः सौ अनुडुह अं अनुडुह शब्दस्य सौ
परे नुम् आगमो भवति संयोगांतस्य लोपो भवति रसे परे पदां
ते च अनड्वान् अनड्वाहौ अनड्वाहः अनड्वाहं अनड्वाहौ
अनडुहः अनडुहा वसां रसेदः वसस्रंस ध्वंस भ्रंस अनडु
ह इत्येवं तेषां रसे पदांते च दत्वं भवति अनडुद्भ्यां अनडुद्भिः इ
त्यादि स्वसे च पाठ सानां मितिनकारः अनुत्सु धावम् अनु
अ डुह शब्दस्य धौ परे नुम् आगमो भवति हे अनड्वन् हे अनड्वाहौ २०

20A

स्म

हे अनड्वाहः गोदुह्शब्दे भेदः दादेर्घः दादेर्धातोर्हकारस्य घ
त्वं भवति झसे परे नाम्न अस्वरसे पदांते च गोधुग्घूसिंद्ध इति स्थि
ते आदिजवानां झभांतस्य झभा स्ध्वोः धातोर्झभांतस्यादेर्व
र्तमानानां जवानां झभा भवंति सकारे ध्वकारे च परे नाम्न
अस्वरसे पदांते च वावसाने अवसाने वर्त्तमानानां झसानां
जवा भवंति चपा वा गोधुक् गोधुग् गोदुहौ गोदुहः गो
दुहं गोदुहौ गोदुहः गोधुक् हे धुग् हे गोदुहौ हे गोदुहः
गोदुहा दादेर्घ इति घत्वे कृते आदि[illegible]नामिति धकारे कृते
झभे जवा गोधुग्भ्यां गोधुग्भिः गोदुहे गोदुग्भ्यः गोदुहः ५ गो गोधुग्भ्यां
दुहः ६ सप्तम्यां बहुवचने सुप दादेर्घः खसे चपा झसानां ॥

सा०
र०२१
४१

क्विल्लाश्व:सइतिषत्वं कषसंयोगेदः ककारषकारसंयोगे
क्षोभवति गोधुक् मधुलिहशब्दस्य भेदः होढः धातोर्हका
रस्यढत्वंभवति झसेपरेनाम्न्यवरसे पदांतेच वावसाने
॥मधुलिट् मधुलिड मधुलिहौ मधुलिहः मधुलिहा होढः
॥झभेजबाइतिडकारः मधुलिड्भ्यां मधुलिड्भि रित्यादि॥
खसेचपाझसानां मधुलिडसु हेमधुलिट हे मधुलिड मि
त्रद्रोहस्य भेदः डुहादीनांधातुनांघत्वढत्वेवाभवतः झसेप
रेनाम्न्यवरसेपदांतेच ध्यादिजवानामितिधकारः वावसा
मित्रधुक् मित्रधुग मित्रधुट मित्रधुड मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः
॥हे मित्र धुक हे मित्रधुग हे मित्रधुट हे मित्रधुड मित्रद्रुहं
मित्रद्रुहौ मित्रद्रुहः मित्रद्रुहा मित्रधुग्भ्यां मि त्रधुग्भिः २१

४१A

मित्रधुड्भिरित्यादि मित्रधुक्षु मित्रधुट्सु एवं तत्वमुहशब्दः रेफांत

श्चतुरशब्दो नित्यं बहुवचनांतः चतुरामरौ च चतुरशब्दस्यामागमो भ

वति पंचसु परेषु शौ च चत्वारः चतुरः चतुर्भिः चतुर्भ्यः चतुर्भ्यः रःसं

ख्यायाः रेफांतसंख्यायाः परस्यामो नुडागमो भवति णत्वं चतुर्णां चतुर्षु

प्रियाश्चत्वारो यस्यासौ प्रियचत्वार प्रियचत्वारौ प्रियचत्वारः इत्यादि न

कारांतो राजन् शब्दः नोपधायाः इति पंचसु दीर्घः नाम्नो नो लोपशधौ ना

म्नो नकारस्यानागमजस्य लोपश्च भवति रसे पदांते चाधौ राजा राजा

नौ राजानः अधातोरिति विज्ञो बलात् हे र[illegible] हे राजानौ हे राजानः राजा

नं राजानौ राजन् शब्दस्य इति स्थिते अल्लोपः स्वरे म्वयुक्तात् असादौ

लोपश्च भिस्सु इति चवर्गेन कारस्य ञकारः जञोर्ज्ञः जकारञकारसं

सा॰ २२ सुर्धन् २

योगेन्न इत्य च्चरं भवति राज्ञः राज्ञा लोपसिपुनर्नसंधिरितिनियमात्
अङ्गित्वात्वे राजभ्यां राजभिः वड्या राज्ञि राजनि राज्ञोः राजसु॥
एवंजज्जन् आत्मन्प्रभृतयः अम्बयुक्त दितिविशेषणाद् हन्नो
पोनास्ति यज्वा यज्वानो यज्वानः हे यज्वन् यज्वानं यज्ञानो यज्वा
नः यज्वभ्यां यज्वभिरित्यादि स्वन् युवन् मघवन शब्दानां पंचसु
राजन् शब्दवत्प्रक्रियाः शसादौतुविशेषः श्वादेवउः श्वादेवका
२२ रस्योत्वंभवति शसादौस्वरेपरेतद्धितेईपद्मकारेच शुनः शुना श्व
भ्यां श्वभिइत्यादि युवनशब्दस्यवकारस्योत्वोक्तेत सवर्णेदीर्घः
सद्दः यूनः यूना युवभ्यां युवभिः इत्यादि मघन् शब्दस्य वकारस्यो
त्वोक्तेतउणो मघोनः मघोना मघवभ्यां मघवभिरित्यादि पथि
न् शब्दस्यभेदः इतोत्पंचसु पंचसुस्यादिषुपरेषु पथ्यादीनामिका
२ रस्यनुक्कारसोभवति पंचषुपरेषु पन्सिइतिस्थिते आसो पथ्या २२
चोभुट पथ्यादीनांयकारस्य नुडागमोभवति नुट पन्

२२A

दीनांटेरात्वंभवति सौपरे पंथाः पंथानौ पंथानः पंथानं पंथानौ पंथा
टे पथिन्शब्दादीनां टेर्लोपोभवति असादौस्वरेपरे पथः पथा पथि
भ्यां पथिभिः इत्यादि एवंमथिन् ऋभुक्षिन् शब्दौ दंडिन्शब्दस्यभेदः इना
र्यौसौ इन्हन्पूषन् अर्यमन् इत्येतेषां शौसौचाघोषेपरेउपधायादी
र्घोभवति दंडीदंडिनौदंडिनः दंडिनं दंडिनौ दंडिनः दंडिना दंडिभ्यां दंडि
भिः दंडिने ४ दंडिनः ५ दंडिनः दंडिनोः दंडिनां दंडिनि दंडिनोः दंडिषु हे दंडि
न् हे दंडिनौ हे दंडिनः ब्रह्महन्शब्दस्य पंचसु दंडिन्शब्दवत् ब्रह्महा ब्र
ह्महणौ ब्रह्महणः हे ब्रह्महन् ब्रह्महणं ब्रह्महणौ सप्तादौत्वहन्नोपः॥
हनोघ्न हन्धातोर्हकारस्यघत्वंभवति नकारे ञ्णितिचपरे घसंयोगेणा
त्वनिषेधः ब्रह्मघ्नः ब्रह्मघ्ना ब्रह्महभ्यां ब्रह्महभिः इत्यादि वावेड्या ब्रह्मघ्नि
ह ब्रह्मणि सप्तमीबहुवचनेनाम्नोनकारस्यलोपः ब्रह्महसु पूषापूषणौ

सा॰
२३
४३

पूषणाः हे पूषन् पूषणौ पूषणो शसादौ वह्लोपः ष्मः षकारणकारस्योग
ष्म इत्यं वा भवति पूष्मः पूष्णा पूषभ्यां पूषभिः इत्यादि पूष्णः डौ टि
लोपो वेति केचित् पूष्मि पूष्मा पूषभ्यां पूषणो रित्यादि पूषणि पूषि अर्य
मा अर्यमणौ अर्यमणः हे अर्यमन् अर्यमणं अर्यमणौ अर्यमणः अ
र्यमणा अर्यमभ्यां अर्यमभिः अर्यमणि अर्यम्णि इत्यादि संख्याशब्दः
पंचन् प्रभृतयः नित्यं बहुवचनांताः त्रिषु लिंगेषु स्वरूपः पंचन् जस् इति
स्थिते जश्शसोर्लुक् षकारनकारांतसंख्यायाः परयो जश्शसोः लुक्
भवति पंच पंच पंचभिः पंचभ्यः ष्मः षकारनकारांतसंख्यायाः परस्या
मोनुडागमो भवति नोपधाया इति दीर्घः नाम्नो नो लोप शधौ पंचानां
पंचसु एवं षष्ठन् सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः अष्टन् शब्दस्य भेदः अ
ष्टनो डौ वा अष्टन् शब्दात्परयो जश्शसो वा डौ भवति डित्वाट्टिलोपः ॥
अष्टौ अष्टः अष्टौ अष्टः वासु आमु परासु विभक्तिषु वा आत्वं भवति

पंच भ्यः

23A

अष्टाभिः अष्टभिः अष्टाभ्यः अष्टभ्यः अष्टाभ्यः अष्टभ्यः अष्टनो अ
ष्टनां अष्टासु अष्टसु मकारांत इदम् शब्द इदमोयंपुंसि इदम् शब्दस्य
पुंविषये अयमादेशो भवति सिसहितस्य अयं द्विवचनादौ त्यदादे
ष्टेरस्यादावितिसर्वत्राकारे कृते इदं ङो इति स्थिते दस्यमः त्यदादीनां
इकारस्यमत्वं भवति स्यादौ परे इमौ सर्वादित्वाज्जसि अइए इमे इमं
इमौ इमान् अनटौसो इदमोनादेशो भवति टौसौः परयोः अनेन स्य
इदमः सकारे भकारे च परे अकारादेशो भवति कृतस्य अद्भिरित्या
त्वं आभ्यां भिस्भिस इदमादसोभिस् भिसेव भवति कृतस्य नभका
रस्याकारः एस्मि वद्भावे एभिः अस्मै आभ्यां एभ्यः अस्मात् आभ्यां
एभ्यः अस्य अनयोः एषां अस्मिन् अनयोः एषु किम् शब्दस्य त्यदा
देष्टेरस्यादावितिसर्वत्राकारे कृते सर्वशब्दवद्रूपं नेयं कः कौ के कं कौ का
न् केन काभ्यां केः कस्मै काभ्यां केभ्यः इत्यादि धकारान्तस्तान्तु भुधश

सा॰ द्ः नस्परसे पदांते च ऋ॰ ॥ ऋत्विग्जवालां मिति भकारः वावसाने तत्वभुत् तत्वभु
२७ द् तत्वबुधौ तत्वबुधः हे तत्वबुध भुत् हे तत्वभुद् तत्वबुधं तत्वबुधौ तत्वबुधः
२५ तत्वबुधा तत्वबुद्भ्यां तत्वबुद्भ्यां तत्वबुद्भिरित्यादि जकारांतः सम्राजश
ब्दः छशाषराजादेः षः छकारांतस्य शकारांतस्य षकारांतस्य च राज् यज सृ
ज मृज भ्राजादेः षकारो भवति धातोः झसे परे नाम्नः स्वरसे पदांते च ॥
वावसाने षस्य डत्वं भाष्यादेः डत्वं निषेधार्थः षोडः धातोः षकारस्य डत्वं
भवति झसे परे नाम्नः स्वरसे पदांते च वावसाने सम्राट् सम्राड् सम्राजौ स
म्राजः सम्राजं सम्राजौ सम्राजः सम्राजा सम्राड्भ्यां सम्राड्भिरित्या
दि हे सम्राट् हे सम्राड् सम्राट्सु एवं विराजादयः दकारांतस्त्यदशब्दः त
द् एतद् यद् एतद् प्राप्ते त्यदादेष्टेरः स्यादौ विभक्ताविति सर्वत्राकारे कृते सर्वश
ब्दवत् रूपं नेयं तः सः त्यदादेस्तकारस्य सो परे सत्वं भवति स्यः त्यौ त्ये त्यं त्यौ
त्यान् त्येन त्याभ्यां त्यैः त्यस्मै त्याभ्यां त्येभ्यः इत्यादि स तौ ते तं तौ तान् ते
न ताभ्यां तैरित्यादि यः यौ ये यं यौ यान् येन याभ्यां यैः ॥ इति सत्वं [illegible] २७

२५A

स्तात्थः सः इतिषत्वं एषः एतौ एते एतदोन्वादेशे द्वितीयाटौसो एनो वाव
क्तव्यः कथितस्यानुकथनं अन्वादेशः एतं एनं एतौ एनौ एतान् एना
न् एतेन एनेन एताभ्यां एतैः एतस्मै एताभ्यां एतेभ्यः एतस्य एतयोः ए
नयोः एतेषां एतस्मिन् एतयोः एनयोः एतेषु छकारांतस्तत्वप्राछ् श
ब्दः छशषराजादेषः इतिषत्वं षोडः वावसाने तत्वप्राट् तत्वप्राड् तत्व
प्राछौ तत्वप्राछः तत्वप्राछं तत्वप्राछौ तत्वप्राछः हेतत्वप्राट् हेतत्व
प्राड् तत्वप्राछौ तत्वप्राछा तत्वप्राड्भ्यां तत्वप्राड्भिरित्यादि थकारां
तो अग्निमथ् शब्दः वावसाने अग्निमत् अग्निमद् अग्निमथौ
अग्निमथः हे अग्निमत् हे अग्निमद् अग्निमथं अग्निमथौ अ
ग्निमथः अग्निमथा अग्निमद्भ्यां अग्निमद्भिरित्यादि चका
रांतः प्रत्यच् शब्दः अचेयं चषु नुमवक्तव्यः प्रत्यचनोसिइति स्थिते
।।स्तोश्चुभिश्चुरितिनकारस्यञकारः हलसेपः सेर्लोपः संयोगांतलोपः

संयोगांतस्यलोपो भ॰ऽगि धातोरुसेपरेनाम्नश्चरसे पदांते॰ यथ्यासं
२५ ख्येन प्रत्यङ्‌ प्रत्यंचौ प्रत्यंचः हेप्रत्यङ्‌ प्रत्यंचं प्रत्यंचौ अंचेरिलोपो
85 दीर्घश्च अंचेधातोरकारस्यलोपोभवति पूर्वस्यदीर्घोभवति शसादौ
स्वरेपरे तद्धितङ्‌यङ्‌कारेचपरे प्रतीचः प्रतीचा प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भिः
॥प्रतीचे प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्रत्यग्भ्यां प्रत्यग्भ्यः प्रतीचः प्र
तीचोः प्रतीचां प्रतीचि प्रतीचोः प्रत्यक्षु एवंतिर्यचशब्दः तिर्यङ्‌
तिर्यंचौ तिर्यंच तिर्यंचं तिर्यंचौ तिरश्चादयः तिरश्चादयोपशब्दाभि
पातंयते शसादौस्वरेपरे तिरश्चः तिरश्चा तिर्यग्भ्यां तिर्यग्भिरित्या
दि एवंउदचशब्दः उदङ्‌ उदंचौ उदंचः हेउदङ्‌ उदांचं उदंचौ उ
३ दङ्‌ उच्चाद्धात्परस्यांचतेपरस्यात् शसादौस्वरेपरे उदीचः उदी
चा उदग्भ्यां उदग्भिरित्यादि तकारांतोमरुत्शब्दः वावसाने म
रुत् मरुद् मरुतौ मरुतः मरुतं मरुतौ मरुतः मरुता मरुद्भ्यां २५

25A

मरुद्भिः हे मरुत् हे मरुद् मरुतौ मरुतः मरुतं मरुतौ मरुतः मरुता
मरुद्भ्यां मरुद्भिः एवमग्निचित् शब्दः त्वकारात् उकारानुबंधो महच्छ
ब्दः उगितो नुम् उकारानुबंधस्य ऋकारानुबंधस्य च नुमागमो भवति पुं
सि पंचसु परेषु न्सं महतो धीर्घः न्संतस्याप् शब्दस्य अमहत् शब्दस्य च दी
र्घो भवति पंचसु धिवर्जितेषु सौ च परे संयोगांतस्य लोपः महान्
महांतौ महांतः महांतं महांतौ महांतः महता महद्भ्यां महद्भि
रित्यादि उकारानुबंधो भवत् शब्दः अत्वसोः सौ अत्वंतस्यासंतस्य
च दीर्घो भवति धिवर्जिते सौ परे भवान् भवंतौ भवंतः भवंतं भवं
तौ भवतः भवता भवद्भ्यां भवद्भिः इत्यादि भवन् ऋकारानुबंध
स्य भवत् शब्दस्य नुमागम एव न तु दीर्घः भवन् भवंतौ भवंतः भवंतं
भवंतौ भवतः भवता भवद्भ्यां भवद्भिरित्यादि एवं पचत् शब्दः शा
कारांतो विश् शब्दः केशाधराज इति अत्वं षोडशी डत्वं वा

सा०

२६

46

ने विट विड विश्यै दि शाः विशं दिशो विशा विशा विड्भ्यां विड्भिः रित्या
दि षकारांतः षष् शब्दो नित्यबहुवचनांतः षष्जस् इति स्थिते जश्श
शसोर्लुक् षोड वावसाने षट् षड् षड्भिः षड्भ्यः स्नन इति नुट् ष
षनाम इति स्थिते ङ्णां षांत संख्यासंबंधिनो ड कारस्य णत्वं भवति ना
मिपरे षण्णां षट्सु क्वचित् पदांतेपि पदांतताश्रयिणीया दोषां रः
दोष् सजुष् आशिष् आविष प्रभृतीनां षकारस्य रेफो भवति र
से पदांते च दोः दोषौ दोषः हे दोः दोषं दोषं दोषौ शसादौ स्वरे ना
नतावक्तव्यः दोष्णः दोष्णा दोष्मा दोषभ्यां दोषभिः दोर्भिः इत्यादि
सजुषा सिषोरसे पदांते च दीर्घो भवति वक्तव्यः सजूः सजुषौ सजुषः
हे सजूः सजुषं सजुषौ सजुषः सजुषा सजूर्भ्यां सजूर्भिरित्यादि
॥ सकारांतः पुमस् शब्दस्यासुडादेशः पुंसि भवति पुंसि पंचसु परेषु
पुमस् सि इति स्थिते हल्ङ्याबभ्यः सेर्लोपः त्रितानुम् नसंमहतो धेदीर्घः २६

26A

न्तौ चेति दीर्घः संयोगांतस्य लोपः पुमान् पुमांसौ पुमांसः हे पुमन् पुमां
सं पुमांसौ पुंसः पुंसा पुंभ्यां पुंभिः पुंसे पुंभ्यां भ्यपुंभ्यः पुंसः पुंसोः पुंसां
पुंसि पुंसोः सप्तमीबहुवचने पुंससुप् इति स्थिते अ्रसंभवे पुंसः क
क्सौ अ्रसंभवे पैवाच्यसति पुंस शब्दस्य ककागमो भवति सुपपरे
स्कोराद्योश्च संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपो भवति धातोर्मसंप
रे नाम्नश्चस्वरे सपदांते च इति सकारककारस्य लोपः पुंक्षु । एवं
विद्वसन्शब्दः विद्वान् विद्वांसौ विद्वांसः विद्वांसं विद्वांसौ हे विद्वन्
वसोवउः वसोः संबंधिनो वकारस्य उत्वं भवति ससादौ स्वरे परे तद्धि
तइपइकारे च विदुषा वसांरसेदः विद्वद्भ्यां विद्वद्भिरित्यादि सुवच
स शब्दस्य भेदः अत्वसोसौ इति दीर्घः सुवचा सुवचसौ सुवचसः
सुवचसं सुवचसौ सुवचसः हे सुवच सुवचसा सुवचोभ्यां सुवचो
भिः स्त्रोर्विसर्गः हे [illegible] एवं चंद्रमस्स शब्दः चंद्रमाः चंद्रमसौ चं

सा०
२७ ड्रमसः हे चंद्रमाः इत्यादि उशनस्शब्दस्य भेदः उशनसां उ [illegible] नप्रापुरो
दश ऋ नेहस इत्येतेषां सेरसेडी भवति उकारइत्लोपार्थः उसना
उशनसौ उशनशः उसनो धो अनंतानुततावक्तव्यः हे उशन
१२७ हे उशानन हे उशानः हे उशानसौ हे उसनशः उशानसं उशानसौ
उशानशः उसनसा उशनोभ्यां उशनोभिरित्यादि अदसशब्द
स्य भेदः त्यदादेष्टेरः स्यादाविति सवात्राकारे कृते अदस् इ
ति स्थिते सोसः अदसोदकारस्य सकारादेशो भवति सौ परे से
रौ अदसः सेरौ अदसः सेरौकारादेशो भवति असौ द्विवचने
अद औ इति स्थिते दषपमः माहुउश्च उश्च ऊः अदशो मकात्पर
स्य ह्रस्वस्य ह्रस्व उकारो दीर्घस्य दीर्घ ऊकारो भवति अमू सर्वादि
त्वाज्जसि एरीवहुत्वे बहुत्वे सति अदशः सहस्य एकारस्य ईकारो
भवति अमी अमुं अमू अमून् मत्वे च त्वे च कृते टानां स्त्रि २३

८७A

यां अमुना अद्रिरित्यात्वं पश्चात्माद्रुत्तकारः अमूभ्यां अमीभिः अ
मुष्मै अमूभ्यां अमीभिः अमुष्मात् अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्य ङो
ष्ठि एत्व ए अय् अयादिशेद्दकृते पश्चात्माद्रूकारः अमुयोः अमी
षां अमुस्मिन् अमुयो अमुयोः अमीषु अदशः सामान्यकः स्या
दिवच्च अदसशब्दस्यक प्रत्यत्यये भवति सामान्यवाच्ये सति स्या
दिवत् स्यादिवद्भावमत्वेनत्वादिकार्यं विधेयशब्दवत् रूपं ज्ञात्व्यं
अमुकः अमुको अमुके अमुकं अमुको अमुकान् अमु
केन अमुकाभ्यां अमुकै रित्यादि इति दसांतापुल्लिंगाः अथ
हसांताः स्त्रीलिंगाः प्रदृस्यंते तत्र हकारांतः स्त्रीलिंगः उपानहशब्दः
दः नहोधः नहो हकारस्य धकारादेशो भवति रसे पदांते च वाव
साने उपानत् उपानद् उपानहौ उपानहः हे उपान हे उपानद्

वकारं तो दिव शब्दः दिवऔसि दिवो वकारस्यौकारादेशो भवति सौयरि द्यौः दिवौ
दिवः वांसि वा दिवो वकारस्य वा आत्वं भवत्यमि परे द्यां दिवं दिवौ दिवः दिवा उरसे
दिवो दिवो वकारस्य उकारादेशो भवति रसे परे द्यूभ्यां द्यूभिः दिवे द्यूभ्यु हे द्यौ हे
२४ दिवौ हे दिवः रेफांतश्चतर शब्दः त्रिचतुरो स्त्रियां तिसृचतसृवत स्त्रियां वर्त
मानयो स्त्रिचतुर शब्दयो स्तिसृचतसृ इत्येतावादेशौ भवतः ऋकार वतत
त्सृरार इत्यारन भवति ऋरं तिस्रः तिस्रः तिसृभिः तिसृभ्यः तिसृभ्यः न नामि
दीर्घं तिसृचतसृवत छंदसि वा तिसृचतसृ शब्दयो नामि परे दीर्घो न भवति तिसृणां
तिसृणां तिसृषु स्त्रियामिति त्रिचतरोर्ध्व रोक्षण प्रियत्रि प्रियत्री प्रियत्रय हरिवत
पदास्त्रियां मुखौलिगं नरे गौरौ तदादेशो स्तु एवं प्रियाः रितस्त्रोयस्य स प्रिय
तिरस सेरा प्रिय तिस्त्रो प्रियं तिस्रः प्रियतिस्रः प्रियतिस्त्रो प्रियतिस्रः प्रियति

२४A

सा प्रियपतिसृभ्यां प्रियपतिसृभिः प्रियपतिस्रे प्रियपतिसृभ्यां प्रियपतिसृभ्यः प्रियपतिस्रः प्रिय
पतिसृभ्यां प्रियपतिसृभ्यः प्रियपतिस्रः प्रियपतिस्रोः प्रियपतिसॄणां प्रियपतिस्रि प्रियपतिस्रोः प्रि
यपतिसृषु प्रियपतिसृ प्रियपतिसृणी प्रियपतिसृणि एवं प्रियाचतसृ पुंस्यसप्रियच
तसा प्रियाचतस्रौ प्रियचतस्रः क्लीबे प्रियचतसृ प्रियचतसृणी प्रियचतसृ
णि ॥ रेफांतो गिरशब्दः र्वोर्विहसे धातोरिकारोकारयोर्दीर्घो भवति रेफवकार
योर्हसपरयोः गीः गिरौ गिरः गिरं गिरौ गिरः गिरा गीर्भ्यां गीर्भिः हे गीः हे गिरौ हे गिरः एवं
पुर् धुर् इत्यादयः धकारांतो समिध् शब्दः दसे धः सेर्लोपः ॥ वावसाने ॥ समित् समिद् स
मिधौ समिधः समिधं समिधौ समिधः समिधा समिद्भ्यां समिद्भिः इत्यादि हे समित् हे स
मिद् हे समिधौ हे समिधः भकारांतः ककुभ् शब्दः वावसाने ककुप् ककुब् ककुभौ क
कुभः ककुभं ककुभौ ककुभः ककुभा ककुब्भ्यां ककुब्भिः ककुप्सु हे ककुप् हे ककुब् एवं शरद
यथा शरत् शरद् शरदौ शरदः शरदं शरदौ शरदः शरदा शरद्भ्यां शरद्भिः इत्यादि
दकारांतास्त्यदादयः तेषां त्यदादेष्टेरः इति सर्वत्राकारः आवतः स्त्रियामिति यकारः स्यि

२९ ऽोत्तारे यः सं व एौ दी यसद्दे त्यात्वे कृतं स्त्रीलिंगे सर्वा शब्दवत रूपं नेयं स्या स्यात्ये
२१ स्याः त्यां त्ये त्याः त्यया त्याभ्यां त्याभिः त्यस्यै त्याभ्यां त्याभ्यः त्यस्याः त्याभ्यां त्याभ्यः त्यस्याः
त्ययोः सा ते ताः तां ते ताः तया ताभ्यां ताभिः या ये याः यां ये याः यया याभ्यां याभिः एषा एते ए
ताः एतं एते एताः एनं एने एनाः एतया एनया एताभ्यां एताभिः एतस्यै एताभ्यां एताभ्यः
इदम् शब्दस्य भेदः इदमो ऽय् पुंसि ॥ स्त्रियां इदम् शब्दस्य स्त्रियामियं भवति सिसहि
त्यस्य इयं इमे इमाः इमां इमे इमाः अनया आभ्यां आभिः अस्यै आभ्यां आभ्यः अस्याः आ
भ्यां आभ्यः अस्याः अनयोः आसां अस्यां अनयोः आसु चकारांतः त्वच् शब्दः चोः कु
रिति कुत्वं ॥ वावसाने ॥ त्वक् त्वग् त्वचौ त्वचः त्वचं त्वचौ त्वचः त्वचा त्वग्भ्यां त्वग्भिः
त्वक्षु हे त्वक् हे त्वग् हे त्वचौ हे त्वचः एवं रुच् वाच् प्रभृतयः पकारांतो ऽप् शब्दो नि
त्यं बहुवचनांतः स्त्रीलिंगः अप् जस् इति स्थिते अप्तृन्तृच् इति दीर्घः आपः अपो भिद
यां भि ॥ दत्वं ॥ अपां भ्यां अपादीनां भकारे परे दत्वं भवति अद्भिः अद्भ्यः २ अ
पां अप्सु अपादीनां मित्यादि ग्रहणं गोस्त्वे उपिव दस्य पर्यसंख्या स्वद्भिः सूत्रेव २९

29A

द्विवचनमप्शशब्दस्य नित्यं बहुत्वज्ञापनार्थं शकारांतः स्त्रीलिंगो दिश्शब्दः दिशौ दि-
शः दिशस्य सदृशमशाइत्यादीनां रसे यद्दो तेन कत्वं न भवति दिक् दिग षकारांत स्त्विषशब्दः
षोडः पवसाने इति टकार उकारौ त्विट् त्विड् त्विषौ त्विषः त्विषं त्विषौ त्विषः त्विषा त्विड्भ्यां त्विड्-
भिः त्विट्सु हे त्विट् हे त्विड् हे त्विषौ हे त्विषः आसिषशब्दस्य सजुषशब्दवद्रूपं नेयं दोषाः
इति रेफः र्वोर्विंहसेइति दीर्घः आशीः आशिषौ आशिषः आशिषं आशिषौ आशि-
षः आशिषा आशीर्भ्यां आशीर्भिः इत्यादि स्त्रीलिंगस्याप्रसशब्दस्य सौ न विशेषः
द्विवचनादौ त्यदाद्येरत्वे कृते अवतः स्त्रियां इस्याय दीर्घत्वं विभक्तिकार्यं पश्चा-
त् मादुइत्यूकारः असौ अमू अमूः अमूं अमू अमूः अमूया अमूभ्यां अमूभिः अमुष्यै
अमूभ्यां अमूभिः अमूष्याः अमूभ्यां अमूभ्यः अमुष्याः अमुयो अमूषां अमूष्वो
अमूयो अमूषु त्यदादीनां संबोधनं नाभवेः इति हसांताः स्त्रीलिंगाः ॥ अथ हसांता नपुं-
सकलिंगाः तत्र हकारांतः स्वनडुहशब्दः नपुंसकत्वात्स्यमोर्लुक वसोः रसे दइति दत्वं
वावसाने स्वनडुत् स्वनडुद् स्वनडुही स्वनडुंहि इत्याम शौ च नुमयमः आदिशेन
दुस्य नेस्वनड्वांहि पुनरपि एवं स्वनडुहा स्वनडुद्भ्यां स्वनडुद्भिः इत्यादि रेफांत वा-
रशब्दः नपुंसकात्स्यमोर्लुक रेफस्य वाः वारी वारि अयम इति विशेषणानुमन्

३० ति पुंवद्रूपं वाः वारौ वारः वारा वार्भ्यां वार्भिः वार्षु हे वाः हे वारौ हे वारः चतुरशब्दे तु चतुरा
म शेषे त्याम् चत्वारि चतुर्भिः चतुर्भ्यः चतुर्भ्यः चतुर्णां रसंख्यायाः चतुर्षु नकारांते
ऽहन शब्दः अहन्सः अहन शब्दस्य नकारस्य सकारो भवति रसे यदांते च अहः इ मौ वे डौ
30 अह्नी अहनी अहानि २ अह्ना अहोभ्यां हे अहः हे अह्नी हे अहनी हे अहानि वृत्रहन
शब्दस्य रसे यसे शसे ते च नलोपो वा वक्तव्यः वृत्रह वृत्रहणी वृत्रहाणि वृत्रहणा वृत्रह
भ्यां वृत्रहभिः इत्यादि घौ नपुंसके वृत्रहन शब्दस्य नलोपो वा वक्तव्यः हे वृत्रहन हे
वृत्रह हे वृत्रहणी हे वृत्रहाणि एवं चर्मन धर्मन वर्मन शर्मन नामन लोमन व्योमन प्रभृ
तयः चर्म चर्मणी चर्माणि अमवयोः अतः इति विशेषणात् नलोपो नास्ति धर्म धर्मा
णी धर्माणि वर्म वर्मणी वर्माणि शर्म शर्मणी शर्माणि वोक्ता साम सामनी साम्नी सामनी
सामानि लोम लोमनी लोम्नी लोमनि लोमानि व्योम व्योमनी व्योम्नी व्योमानि एवं जन्मन
सन सन भस्मन यज्ञ प्रभृतयः जन्म जन्मनी जन्मानि सद्म सद्मनी सद्मानि भस्म भस्म ३०

30A

सअमसनी अस्मानि २ कर्म कर्मणी कर्माणि २ अल्लोपः स्वरे इति अकारलोपो न हि एवं नाम

नृ धाम न् प्रमत योपिताः शब्दा साध्या नाम नाम्नी नामनि नामानि २ धाम धाम्नी धामनी

धामानि २ एवं दंडि दंडिनी दंडीनि २ नांतादंत छेदसि ङि स्योर्वा लोपो वक्तव्यः छेदस्याग

मजानागमजयोर्लोपलोपो च अ कृत्यो परमे व्योमन् सर्वो भूतानि तिष्ठति नांतात् ङि लोपः

अइं तात् सि लोपः सर्वाणीत्यत्र शि लोपे कृते नलोपे कृते दीर्घत्वं न निवर्तते निमित्ता

भावे नैमित्तिकस्याप्यभाव इति असत्वात् दकारांतात् स्वशब्दः तेषां स्वमोर्लुक कृते

टेरत्वं न स्यात् स्यादाविति विशेषणात् लुकि न तन्निमित्तं ङिवचनादौ तु टेरत्वं कृते सर्व शब्द

वद्रूपं ज्ञेयं वावसाने त्यत्यत् त्यद् त्ये त्यानि पुनस्तथा शेषं युवृत् त त त तद् ते तानि यत् यद् ये या

नि एतत् एतद् एते एतानि इमे तदो ऽन्वादेशे एनदिति द्वितीये कवचने नपुंसके वक्तव्यो एत

त् एतद् एते एतानि एतानि एनानि किं के कानि शेषं पुंवत् तकारांतो जगत्शब्दः जगत् ज

गद् जगती जगंति महत् ऋब्देतुन्सस्यहतइति दीर्घत्वं महत् महद् महती महांति सकारांत प

यस् वचस् पयस् सते जस्पनृयः पयः पयः पयसी पयांसि पयसा पयोभ्यां पयोभिः इत्यादि वचः वचांसि इत्या

दि पयस्प शसी पाशांसि तेजः तेजसी तेजांसि षकारांता आयुष् धनुष् सजुष् चक्षुष् हविष् प्रमन्तः

३१ दोषांरः आयुषी आयुंसि १ आयुषा आयुर्भ्यां आयुर्भिः धनुः धनुषी धनुंषि १ एवं पूर्ववत्सर्वशो दीर्घः
शेषो यथैवं सीत एवं पूर्ववत्स्रोष्यधाः दीर्घः सनुः सनुषी सनुंषि १ चक्षुः चक्षुषी चक्षुंषि १ हविः हविषी हवींषि ह
विषा हविर्भ्यां हविर्भिः नुम्विसर्जनीयव्यवधानेपि वक्तव्यम् षत्वं एवं कारादेशो भवति हविषु
31 अदसः शब्दस्य स्यमोर्लुकि कृते त्यदाद्यत्वं अदः द्विवचनादौ दे रत्वे कृते मत्वे च कृते अमू अमूनि
१ अमूना टा नास्त्रियां अमूभ्यां अमीभिः अमुष्मै अमूभ्यां अमीभ्यः अमुष्मात् अमूभ्यां अमी
भ्यः अमुष्य अमुयोः अमीषां अमुष्मिन् अमुयोः अमीषु ॥ इति हलन्ता नपुंसकलिंगाः
○○ अथ युष्मदस्मदोः स्वरूपं निरूप्यते ॥ तयोश्च वाच्यलिंगत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु स
मानरूपं अव्ययान्यलिंगानि अलिंगेषु युष्मदस्मदी वाच्यमित्युच्यते मे ध्यां तल्लिं
गं भजते तु यः विशेषणत्वमाप्नोति वाच्यलिंगः स उच्यते ॥ त्वमहं सिना युष्मदस्मदोः सि
तसहितयोः त्वं अहं इत्येतावादेशौ भवतः यथासंख्येन त्वं अहं युवावौ द्विवचने युष्मद
स्मदोः द्विवचने परे युव आव इत्येतावादेशौ भवतः आमौ युष्मदस्मदोः परः औ आम्
भवति युवां आवां यूयं वयं जसा सहितयोः युष्मदस्मदोः यूयं वयं इत्येतावादेशौ
भवतः यूयं वयं त्वमावेकत्वे युष्मदस्मदोः स्वतमत् इत्येतावादेशौ भवतः एकत्वे ग ३१

31A

भ्यमाने अमसौ आसां॥१ अमसोः॥२ युष्मदस्मदोर्ङे रत्वं भवति अमि सकारे भि भ्यि च परे त्वां मां यु
वां आवां त्यदाद्येत्वे रत्वे कृते शसी दीर्घत्वं शसो नोव क्लव्यः युष्मान् अस्मान् त्वन्मदौ देशे च ङे
ते एयङ्योः युष्मदस्मदोर्ङे रत्वं भवति टाङि इत्येतयोः परयोः त्वया मया युवाभ्यां आवाभ्यां युष्माभिः
अस्माभिः तुभ्यं मह्यं ङे ङा ङ्यासहितयोर्युष्मदस्मदोस्तुभ्यं मह्यं इत्येतावादेशौ भवतः तुभ्यं म
ह्यं युवाभ्यां आवाभ्यां भ्यसः अभ्यं युष्मदस्मदोः परो भ्यसः अभ्यं भवति शकारो ऽकारादे
रत्व आवत्यर्थः तेन त्वे त्वे न भवतः युष्मभ्यं अस्मभ्यं ङसि भ्यसो स्तुः पंचम्याङसि भ्यसोः स्तुर्भव
ति शकारः सर्वादेशार्थः उकार उच्चारणार्थः त्वत् मत् युवाभ्यां आवाभ्यां युष्मत् अस्मत् तव म
मङ्ङसा ङसा सहितयोर्युष्मदस्मदोस्तव मम इत्येतावादेशौ भवतः तव मम युवयोः आवयोः सर्वा
दित्वात्सट् सामाकं युष्मदस्मदोः परः सामः आकं भवति युष्माकं अस्माकं त्वयि मयि युवयोः आ
वयोः युष्मासु अस्मासु अथानयोरादेशविशेषविधिं निरूप्यते युष्मदस्मदोः षष्ठी च तुर्थी द्वि
तीयाभिस्ते मे वां नौ वस्नसौ युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयाभिः २ २ ते मे सां १ २ वां नौ सां १ २
युष्मदस्मदोः यथासंख्येनामी आदेशा भवंति कीदृशयोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयासहितयोः त
त्रैकवचने नसहते मे भवतः द्विवचने वां नौ बहुवचने वस् नसौ षष्ठी चतुर्थी द्वितीया

३२ मिरिति विपरीतग्रहणात् अन्यविभक्तिसहितयोरपि एते आदेशा भवंतीस्वामी ते सः समा
या ताः स्वामी मे सोऽपि तं गतः नमस्ते भगवन् भूयो देहि मे मोक्षमव्ययं १ स्वामी वां सज्जनाः सौ द्वै
द्दृष्टा नौ दानयाचनौ राजा वां दास्यते दानं ज्ञानं नौ मधुसूदनः २ देवो वामवताद्विष्णुर्नव
32 कान्नौ जनार्दनः स्वामी वो बलवान् राजा स्वमित्रो ऽसौ जनार्दनः नमो वो ब्रह्मविज्ञेभ्यो ज्ञानं नो दी
यतां धनं सा नेशन्वः प्रपश्यामः पश्यामो नेः सुहृद्दिवः ६ युष्मदस्मदोः पदस्थयोरेते
आदेशा वक्तव्याः ते मे वा नावादयः भिन्नवाक्ये पिन तेन ओदनं पच स्वतव स्वामी अधुनै
व गतः इत्यादौ प्राप्तोऽपि न त्वां पातु मां पातु त्वामामावामासां ११ अ मा त्रु १ असमासहितयो युष्मद
स्मदोस्त्वा मा इत्येतावादेशौ भवतः पश्यामि त्वां मदालीदं पश्यामामद भेदकं पश्यामि त्वा जग
त्पूज्यं पश्या याति १ नादौ पादादौ वकौ मानयो युष्मदस्मदोर्नैते आदेशा भवंति तव येश
त्रवो राजन्मम तेऽपि शत्रवः तव मित्राणि यानि स्युर्मम मित्राणि तान्यपि २ पादादाविति किं पा
तु वो नरसिंहस्य नखलांगलकोटयः हिरण्यकस्यपोर्वक्षः क्षेत्रासृक्कर्दमारुणाः ३ संबोधन
पदात्येन भवंति वसादयः हि राम तव दासास्मि हे राम तुभ्यं नमः सदा विशेषपूर्वं संबोधनं
च हित्वा अन्यस्मात्संबोधनात्परयो नैते आदेशास्युरिति केचित् विशेषपूर्वात् हरे त्वया ३२

३२A

लोनः याद्दिसंबोधनेतर पूर्वा तु सर्वदा स्तु देवनः चादिभिश्च वद्भिभिर ऽयियोगे नैते ऋाद्देश
भवंति युवयोरावयोश्च शेहरिर्मामवरक्षतु तवच ममच मैत्रीचंद्रं ले स्ववद्वतिरतुभ्यं मत्संच देवे
दघात्स्वं तुभ्यमेवच चादिर्नियातः चावा हृएव एवं नूनं नाना नाना मयूपृथक विना स्वस्ती श्रस्ती
दोषा नक्तं मृषा मिथ्या मिथस यथ ऋथ श्रेथो ऋथधा लस स्वसउ चैस निश्चै स्मउच्चैः नी
चैः कैस्वर श्रनतरयातर यून रम्मूयस श्रहो ष्वित स्वितउत हसह सा कंसा हंसमनम श्रुते श्रंत
रेण श्रंतरा तनमस् श्रलं क्रतं ऋामा नो ना प्रति षेध इव तकिल खलु वै श्रारात् उरा तम शं
यत तत् स्वश श्चइत्येवं चादिर्गणो नियात संज्ञो भवंति तत्रादिर्गणो विभक्त्यर्थे नियात्यते
तस्मिन्निति तत्र यस्मिन्निति यत्र कस्मिन्निति कुत्र कुह क्व ऋस्मिन्निति अत्र तस्मिन्काले
तदा यस्मिन्काले यदा कस्मिन्काले कदा तेन प्रकारेण तथा येन प्रकारेण यथा केन प्रका
रेण कथं अनेन प्रकारेण इत्थं पंचम्यर्थे तस तस्मादिति ततः यस्मादिति यतः ऋस्मादिति
इतः ऋतः सर्वस्मादिति सर्वतः कस्मादिति कुतः ईः तः सर्वतः राम तः लक्ष्म तः सार्वविभ
क्तिक स्तस इत्यके सर्वतः पूर्वतः पूर्वस्मिन्निति पूर्वस्मात् परस्मात् ऋधस्मात् ऋधः उप
रि उपरिष्टात् परस्मिन्निति परेणः ऋाहि च दूरे दक्षिणेन राभ्यां दूरार्थे ऋाहि च प्रत्ययो भवति

२२ 33 दक्षिणस्यांदिशि दुरेइति दक्षिणाहिवसंति चंडालाउत्तराहिवसंति ब्राह्मणाः किमःसामान्येविद
दिः किमःशब्दात्सामान्येऽर्थेचितंचनचइत्येते प्रत्ययाभवंति सिसहिम्रात्किमशब्दात् को
श्चित् कस्यन्कस्य कुचित् काचन्कचच काचित् का... काच किंचित् किंचिन् किंच कानिचि
त्कानिचन कानिच कश्चित् कस्मिंश्चित् कस्यंचित् कुहचित् कुत्रचित् कुतश्चित् कयचित्
इत्यादि तदधीनकार्ययोर्वीप्सा तु राज्ञः अधीनं राजसात् सर्वं भस्म इति भस्मसात् उर्युररर्थे गीको
र्गोउरी कृत्य सर्यादिकाले निपात्यते सद्यः अद्य सद्यदि अधुना इदानीं संप्रति सांप्रति आशुश्री
र्घे नरिति तिनृ र्गोपूर्वे घुः परे घुः यर्हि तर्हि कर्हि नो वा तु सीमे ने प्रादिरूपसर्ग प्रपरा आयमस
आनु अव निर वि अङ् नि अधि अपि अति सु उत् अभि प्रति परि उप आत् अंतर आविर प्राक्रम
आयं गण उपसर्गसंज्ञकः प्रग्धातोः उपसर्गाः प्राग्धातोः प्रयोक्तव्याः तदव्ययं तादि इंचादि शब्दरूप
मव्ययंसंज्ञं भवति स्वाद्यंतं च स्वादिप्रत्ययांत शब्दरूपं अव्ययसंज्ञो भवति स्वाद्यप्रतु मधाद्वि
सणम् अवतु त्वा त्वम् डाच आम् प्रत्ययांत शब्दोपि अव्ययसंज्ञ भवति अव्ययाद्विभक्ते लुक् आम
यात्य रस्य विभक्ते लुक भवति आम्येति वक्तव्यं न शब्दनिर्द्देशे अव्ययानां शब्दत्वे नस्वरूप नि
र्द्देशे सति विभक्तेर लुग्भवति शब्दानिर्द्देशेति किं निर्द्देशकाले भवति त्रिमुख्याः स्वरूपशब्दांतरका २२

33A

यंभत्रः तेनाविरुद्धं भवतेरयेस्त्वरित्यादि धीरा इदृसंगिरंते ॥ अथ यानां न चालिंगादिनियमः ७ क्तंच सदृशं
त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु च वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययं ८ क्वान्यलिंगान्यव्ययानि
अथ नालिंगविशेषविविजज्ञायपि षष्ठ्यां स्त्रीप्रत्ययाः प्रस्तूयंते ॥ स्त्रीत्वाधिकारविहिताः प्रत्या
याः स्त्रीप्रत्ययाः अथ वा स्त्रीसंज्ञकाः शब्दाः प्रतीयंते एभिस्ते स्त्रीप्रत्ययाः ॥ आवतः स्त्रियां ॥ अकारां
ता च्छब्दात् स्त्रियं वर्त्तमानादाप्प्रत्ययो भवति जाया माया श्रद्धा मेधा धारा होला इत्यादि ॥ अजादेश्चा
एव कव्यः ॥ अजादेश्चेति चकारेण बाला वत्सा शूद्रा कम्मका इत्यादौ प्रथमवयोवाचिकत्वेने
प्राप्तः सन्न भवतीति सूचितं ॥ अजा एडका अश्वा कोकिला बाला वत्सा शूद्रा गलिका वेश्या क
न्यका काप्यतः कापि ३१ ॥ २१ अतः ६ ककारेण सहित अः कः तस्मिन् कापि स्त्रियां कापि परे पू
र्वस्याकारस्येकारादेशो भवति कम्मकादेन कारिका पाचिका पाठिका कालिका वष्टि भगुरिर
ल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः आपंचैव हलंतानां यथा वाचा निशा दिशा ॥ अवतंसः वतंसः अपिधानं पि
धानं ह्रस्वो वा स्त्रियां कापि परे तरादेश्च पूर्वस्य ह्रस्वो वा भवति वेणिका वेणीका नदिका नदीका श्रे
यसितरा श्रेयसीतरा नौकादेर्न भवति नौका गोला लोका काग्रहणात् देव ९ क्तंच धातवश्चोप
सर्गाश्च निपाताश्चेति ते त्रयः अनेकार्था हि विज्ञेयाः पा॰स्तेषां निदर्शनं निश्चये न यतं रे

२५ केश्वर्यमुक्तिरिति नियतांनामनेकार्थत्वात् नएं ईयर् नच ऋच अएच एषां समहारे ऋए तस्मात् ऋए
य१ ईप१ १ नकरांता ऋकारांता ऋएतात् स्त्रियामी प्रत्ययो भवति इंडिनी कर्त्री माली मालिनीक
34 र्त्री ईयिराज्ञोऽल्लोपोवऋश्च राज्ञी मुनी कर्त्री हर्त्री धात्री ओयगवी एद्वी यस्यलोपः इ स्व
अ स्वयस्तस्य लोपो भवति यकारे स्वरे च परे समास तद्धितस्त्री प्रत्यये षष्ठ्यं विधि वेदितव्यः पाद
ऽन्यतरस्यां ॥ पादश्शब्दांतात् स्त्रियां वा ईप्स्यात् द्वियद्वीद्विपात् दावृत्रिकेत्रिवा चापं पादं तां
द्वाभ्यवासाद्विपदा ऋऋमन नमनं तात् स्त्रियां ईनडीप्स्यात् सीमासीमानौ सीमानः इत्यादि अनावहु
व्रीहे अनंता बहुव्रीहौ स्त्रियां नडीपस्यात् बहुयज्वा बहुयज्वानौ बहुयज्वानः२ डावुभाभ्याम
न्यतरस्यां मनंतात् स्यातियदिकारनंतात् बहुव्रीहौ डाप्रवास्यात् सीमासी मेसीमाः सीमा सीमानौ
सीमनः बहुयज्वा बहुयज्वे बहुयज्वाः बहुयज्वा बहुयज्वानौ बहुयज्वानः अनउपधलोपिनो
ऽन्यतरस्यां अनंतादुद्धहे ऋपधा लोपिनो वाडीपस्यात् दंपत्नेपनिषेधौ बहुराज्ञी बहुराज्ञ्यौ बहु
राज्ञ्यः बहुराजा बहुराजे बहुराजाः अन्यत्पूर्ववत् स्व ऽस्यादेर्देवीडीपह्विदामी उधसोऽनड् उधसं त
स्य बहूवृहिः क्रियापादो धाः समासांतः स्त्रियोमेव कुंडोध्नी इदहनभवति महद्धोपस्यामेमहे २५

34A

धः ॥ यर्णत्य नवर्दुस्वस्त्रादिभ्यश्च षट्संज्ञिकेभ्यः स्वस्त्रादिभ्यश्च ङीप्रत्ययो न स्यात् ॥ स्त्रीं ताः ॥ षट् ॥ उप
देशकाले ॥ पांतानां ॥ तासु संख्या षट्संज्ञं स्यात् पंच च तस्रः स्वसा स्वसारौ स्वसा तिस्रश्चत
स्रन नंदृकृदितातश्याधातामा तेतिस प्तौ ते स्वस्रादयः ॥ ऋदुतो ॥ ऋदंतात् उकारांत ऋदुत एवांनमा ह्
रकार ऋदूषूदुंतवस्येति ह्रितं तस्मात् ह्रितः ॥ षकार उकार ऋकारानुबंधाश्च स्त्रियामीप्रत्ययो भ
वति ॥ षवराकी ॥ कुरुचरी ॥ गोमती ॥ ऋ पंचती धातोरुगितो न ॥ उखास्रत् पर्णध्वत् ॥ अंचतेश्च
ऋः ॥ प्रतीची ॥ समीची ॥ तिरश्ची ॥ तिर्यंची ॥ उदीची ॥ अप्यपोरन्नित्यं ॥ अप्रत्यय पप्रत्यय संबंधिनः अ
वर्णात्परस्य शतुर्नित्यं नुमागमो भवति पचंती यजंती दीव्यंती ॥ वोदीपोः ॥ शतुः ॥ अवर्णात्परस्य
भाती शतुर्वा नुमागमो भवति ईकारे ईपि च परे तुदती तुदंती भांती ॥ नद्यादेरीप् ॥ नद्यादेर्गणात् स्त्रियामी
प्प्रत्ययो भवति नदी गौरी गोतमी देवी मत्सी नद्यादिराकृतिगणः ॥ ते न चतुर्थी पंचमी षष्ठी
सप्तमी अष्टमी नवमी दशमी एकादशी द्वादशी पौर्णमासी ॥ इयप्यइत्यादिज्ञेयं ईयप्यनुडुहो वा म
व क्लब्यः ॥ अनड्वाही अनडुही हायनाद्वयसि च ॥ इप् ॥ द्विहायनी ॥ अन्यत्र द्विहायना शाला ॥ त्रिहाय
णी ॥ पुरुषादीपरिमाणे ॥ द्विपुरुषी ॥ त्रिपुरुषी ॥ इन्द्रादेरानी च ॥ इन्द्रादेर्गणात् स्त्रियामानीप्रत्य
यो भवति इन्द्राणी भवानी मृडानी ॥ इन्द्रादेरीति आदिशब्दात् मातुलस्य सर्वरुद्रमृडवरुण

३५ हिमारण्ययवयवनादयो गृह्यंते अपूर्वेति चकारात् मातुलोपाध्यायरुद्राचार्याणं सूर्य एते ते
भ्यः स्त्रीत्वे आनीप्रत्ययो भवति मातुलानी उपाध्यायानी उपाध्याया रुद्राणी रुद्रा आचा
र्यानी आचार्या आचार्याणी अर्याक्षत्रियाणी सूर्या हिमारण्ययोर्महत्वे आनीप महद्धिमं हिमानी म
35 हदरण्यम् अरण्यानी यवनाल्लिप्यां लिपिर्वाच्यायां सत्यां यवनशब्दात् आनीप्रस्यात् यवनानां लिपिर्य
वनानी यवाद्दोषे आनीप्रत्ययो दुष्टो यवो यवानी इप्समाहारे गुणस्त्रियां यीत्वपां पुंयोगे ईप्रत्ययो भ
वति सूद्रा गणकी आर्या चकारात् गोपालिकादीनां न गोपालिका स्मृ पालिका जातेरयो
पधात् जातिवाचिनोऽयकारोपधादकारांतात् स्त्रियामीप्रत्ययो भवति महिषी सूकरी कुक्कु
टी हंसी ब्राह्मणी हयगवयमत्स्यमनुष्याणामीप्रत्ययस्य निषेधः हयी गवयी इत्यादिकाप
कारोपधाग्रहणात् किं क्षत्रिया वैश्या शूद्रा क्वचिद्भवति सुकर्या मत्स्यमनुष्ययोर्यलोपः मत्सी मा
नुषी प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तादेव क्रमः कुमारी किशोरी कलभी प्रथमवयोग्रहणात् वृद्धा
स्थविरा अग्रहणात् शिशुः स्वांगाद्वा स्वांगवाचिनो वा स्त्रियामीप्रत्ययो भवति सुमुखी सुमु
खी तन्वंगी वाग्रहणात् कमलवदनी पद्मवदना कल्याणक्रोडा किसलयकरा मृणालभुजा ३५

35A

सुहस्तादइत्यादौ न भवति सुष्टु आसमंतद्भावेन अंगे स्वांगं स्वस्य प्राणिनो वा अंगं स्वांगं न तु स्वांगं मि
त्युक्तेः अंगांगीभावेन नानादेशेऽपि अंगत्वं स्यात् अतस्तल्लक्षणमाह अद्रवं मूर्तिमत् स्वांगं प्राणि
स्थमविकारजं अतत्स्थं तत्र दृष्टं चेत् स्थितं तत् इच्छता वृशिखमुखा शाला अप्राणिस्थत्वान्नेयं
बहुस्वेदद्रवत्वान्नेयं सुज्ञाना अमूर्तित्वान्नेयं सुशोफा विकारजत्वान्नेयं उत्तरार्द्धस्योदाहरण
र्घ माह प्राणिस्थस्यापि अप्राणिनि स्थितं चेत्तदपि स्वांगं दीर्घकेशी दीर्घकेशा वा रथ्या प्राण्यग
वद्प्रतिपुतं स्थितं वा तदपि स्वांगं सुस्तनी सुस्तना वा प्रतिमा अप्राणिनि शाणिप्रदेशे स्थित
त्वात् न तु च पूर्वोक्तौ कलक्षणमंगं गतीवा केधराशिर्भवति तत्र केयं नडयुक्तस्यैव स्वांगस्यात
स्वांगस्योपसर्जनत्वे एवेति विवक्षितं तेन गीवाकेधरा इत्यादौ न ङीप् नासिकोदरात् के
वलात् न स्वमुखयोः संज्ञायां च न ङीप् नासिका पृथ्वीणखा अगतीमुखा गोमुखा वा शाला ओष्ठा
इषु विकल्पः बिंबोष्ठी बिंबोष्ठा चारुकर्णी चारुकर्णा समदंती समदंता वदनादिषु न वक्त
व्य क्तेः इकारान्तेरीयप्रत्यावक्तव्यः अंगुलिः अंगुली धूलिः आजिः आजी श्रोणिरिति विषेश दे
णात् कृतिः मतिः भूतिः एवमन्वादेः मन्वादेर्गणस्त्रियां मीयप्रत्ययो भवति ऐकारोऽन्तस्य म
नोः स्त्री मनायी वृषाकपेः स्त्री वृषाकपायी आदिशब्दात् अग्नेर्भार्या अग्नायी पूतक्रतोर्वा

ग्वाए

बुदि

२६ यस्यासौ पूतक्रतुः पूतक्रतोर्भार्या पूतक्रतायी च कारादैकारादेश्च मनावी यस्या इयं श
ब्दानिपात्यंते पत्नी अंतर्वत्नी सखी अशिश्वी अर्हजरती युवती पत्युर्नो यज्ञसंजोगे पत्युर्नोंत
देशस्यात स्त्रियां यज्ञसंयोगे नांतत्वात ङीप् पत्नी अस्य ब्राह्मणस्य पतिः स्त्री वृषलपत्नीत्युप्रमा
नात् प्राचार्यः शब्दा निपात्यंते प्रथमं सूर्यं अंवत्ति यस्यां सा प्रातिपश्या इंद्यति यस्यां सा प्रती
चीउदीची इत्यादि नृशब्दात् नृणी श प्रत्ययो वक्तव्यः णीपि परे वृद्धिर्वाच्या नारी दार शब्दो नित्य
बहुवचनांतः पुंल्लिंगः दाराः दारान् दारैः दारेभ्यः २ दाराणां दारेषु वोर्गुणात् वे सत्त्वयं पदं ओः
यश्रगुणात् यऽउकारांता द्गुणवाचिनो वा स्त्रियामी प्रत्ययो भवति पट्वी पटुः मृद्वी मृदुः
तन्वात नुवद् दूवी वद्रूः कर्त्री क्रतुः खरुसंयोगेम धान्न खरुः शब्दात् संयोगोपधा शब्दाच्च नेड्
परखरुः पति वराकन्या ।। पांडुः पांगुः गुणवाचिन किं ओ नुउ कारांत किं मृत्युः चिउ तऊउ कारांते
डाऊ प्रत्ययो भवति स्त्रियां पंगुः पंगूः वामोरुः वामोरूः करभोरुः करभोरूः वौ गुणादित्यव वा शब्द
स्य हल्लत्त्वरद्वैन भवति रज्जुः धेनुः अध्वर्युः युक्तिः युवन् शब्दात् स्त्रियां तिः प्रत्ययो भवति नो
नोलोप शाधौ युवतिः एभ्यो नामत्वात् स्यात् इयः आवंता डाप् इतिसेर्लोपः पूर्ववद्रूपं नेयं इति २६

36A

स्त्रिप्रत्ययाः॥ ॥ अथ विभक्त्यर्थो निरूप्यते लिंगार्थे प्रथमा लिंगाद्दीनां अर्थः लिंगैरर्थः अ
र्थः लिंगार्थः लिंगार्थश्च लिंगार्थं तस्मिन् लिंगार्थे प्रथमा धातुप्रत्ययादिरहितं यदर्थवत् स्वरूपं
लिंगं तस्यैवार्थे सत्त्वे प्रथमा विभक्तिर्भवति लिंगार्थ इत्योपि प्रथमार्थो इति केचित् तत्रोदाहरणं वि
वराजते राजा रोषात् कुमारी रोरूयते वो भुज्यते भुवं भूपालः प्रागास्तो रामलक्ष्मणौ १॥ संतिसंतः किंपंतः
कुमाराः शेरते स्वैरं रोरूयंते च नारकाः जेगीयंते च गीतज्ञाः मेम्रीयंते रणाजिताः अमंदरणे च अमंदरोन्वा अभिमु
खीकरणेपि प्रथमा विभक्तिर्भवति मां समुद्धर गोविंद प्रसीद प्रभो प्रभव कुमारी स्वैरं मा सा यांत मध्ये भोतपस्वि
नः॥१ भोसः भोस भगोस अघोस एते शब्दा निपात्यंते धि विषये तमस्व भो दुरात्मा भगोस्तु भ्यं नमोस्तु ते अ
घोः भो महाप्राज्ञ यातयो योःस्व पस्मरं॥१ शेषाः कार्यकर्तृसंबंधनेयोर्दीनर्थत्रिविश्लेषावधौ संबंधाधार
भावयोः शेषा विभक्तयो द्वितीयाद्याः एष्वर्थेषु भवंति कार्ये कर्मकारके उत्पाद्ये आप्ये संस्कार्ये विकार्ये
च द्वितीया विभक्तिर्भवति कटं करोति कारुको रूपं पश्यति चक्षुषा रथ्यं शाप्नोति धर्मिवृः सोमं सुनोति
सोमपः१ अभिसर्वतसोः कार्याधि उपर्यादिषु उत्पाद्यते यत् तद् वा भवेत् तदुत्पाद्यं यत् सिद्धं प्राप्यते तदप्यं यद
गुणाधानं मलापकार्षं क्रियते तत् संस्कार्यं अवस्थांतरापादनं विकार्यं द्वित्रिषु द्वितीया प्रोक्तेषु तत्तो
ष्वप्यात्मिदं वयंते अभितो ग्रामं नदी वहति सर्वतो नगरं तरवो दृश्यंते धिग् देवदत्तं पुरोहितमुपर्युप

र्युपरि द्वितीयाम्रेडितान्तेषु ततो न्यत्रापि दृश्यते २

२१ रियाचकाः पतंति व्याधमभ्यधिगृद्धाः धावंति नगरमधोधो निधाने दृश्यते समया ग्रामं निवकाग्रनं प्र
तिग्राम कालाध्वनोर्नैरंतर्ये मासमधीते क्रोशं पर्वतः कौरि प्रधाने क्रिया ग्रेयेसाधने च क्रियासिद्ध्यु
पकारके करणे तृतीया विभक्तिर्भवति भिन्नः शरेणा ...णा रावणो लोकरावणः कै
राघवेण विदीर्णो विवाने रैयुध्यते पुनः १ दानपात्रे संप्रदानकारके चतुर्थी वेदविदे
गां ददाति सत्कारपूर्वके दाने धर्मार्थपरिसाधने चतुर्थी दीयते चतुर्थषष्ठी सेवेषु
दीयते रजकस्य वस्त्रं बुद्ध्या प्रदीयते न संप्रदानं विश्लेषावधौ पंचमी विश्लेषो विभागस्तत्रयो
वधिश्चलतया अचलतया विवक्षितस्तत्रापादाने पंचमी धावतोऽश्वात्पतति भूभृतोवतरति गंगा
संबंधे षष्ठी स राज्ञः पुरुषो ज्ञेयः पितॄरेतत्तु पूजनं गुरूणां वचनं पथ्यं कवीनां रसवद्वचः आधारे
सप्तमी ॥ आधारोऽधिकरणं षड्विधमधिकरणं औपश्लेषिकं सामीपिकं अभिव्यापकं वैषयिकं नै
मित्तिकं औपचारिकं चेति कटे शेते कुमारोऽसौ वटे गावः सुशेरते तिलेषु विद्यते तैलं हृदि ब्रह्मामृतं परं यु
गु डे संनह्यते धीरो लक्ष्यं गतकरिणां शतं भावः क्रियालक्षणं तत्रापि सप्तमी वर्षति देवे चौरः आपाता काले
पिपतत्सं संगमालालि निपतति तोऽरातिः विनासह्वनमश्नाते निर्द्धारणस्वाम्यादिभि स्व एतैरप्रियोगे द्वितीया २१

37A

च्चादिभ क्तप्येभवंति विनापथ्यं म ह्वे फलति अंतरेण ह्विणी किं जीवितेन अंतरा त्वां मां मधु इत्यादि पदा
र्थान्वय सह शब्द शंसा कं सार्द्ध समं इत्यादियोगे तृतीया सह शिष्येण गतो गुरुः सह शब्दे त्रोमे त्रेण सार्द्धं
नयनाभ्यां स्त्र त्नेणा दंताः सार्द्धं धनैर्भिर्द्धतः साधुः समं चंद्रे ऐणादितो गुरुः सहार्थे गम्यमाने सह योगं वि
ना पितृतीया वृद्धो युवा समा यातीत्यादि विकीर्वा त्रणार्थे विनापितृतीया अलमिति विस्तरेण नमः स्व
स्तिस्वाहास्वधा अलं वषट् योगे चतुर्थी नमो नारायणाय वषट् इन्द्राय स्वस्ति राज्ञे स्सोमाय स्वाहा
म पितृभ्यः स्वधा अलं मल्लो मल्लाय ऋते इत्यादियोगे पंचमी ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः अन्ययोग द्वाहि
तीयाः ऋते योगे द्वितीया विज्ञानमृते मुक्तिर्न विनायोगेतृतीया विज्ञाने न मुक्तिर्नदिग्योगे
च पंचमी विभक्तिर्भवति उत्तरो देवदत्तात् दक्षिणो देवदत्तात् पश्चिमो देवदत्तात् इत्यादौ नि
र्द्धारणे क्रियागुणजातिभिः समुदायात् पृथक्करणं तत्र षष्ठी क्रियापराणां भगवदाराधकः श्रेष्ठः ग
वां गौः सुक्षीरा गौ संपन्नक्षीरा एतेषां छात्राः पटुरतमः स्वाम्यादिभिर्योगे च सप्तमी चकाराद् षष्ठी
ता षष्ठी गोषु स्वामी गोष्वधिपतिः गवां स्वामी गवामधिपति कर्तृ कार्ययोर ज्ञाद्येकृति षष्ठी क
र्त्तरि कार्ये च षष्ठी भवति ज्ञादिवर्जिते कृदंते शब्दे प्रयुज्यमाने अस्य स्य कृतिः भर्यस्य श्रवणं
स्मरतौ च कार्ये ॥ मातुः स्मरति देतौ तृतीया पंचमी च वक्तव्या ० अनित्याः शब्दाः कृतकत्वे न वृ
॥३॥

३१ तकत्वात् भयहेतौ पंचमी चौराद्बिभेति व्याघ्रस्य तिवि पुत्या ताञ्चकितः षष्ठी हेतुप्रयोगे कस्य
हेतोररिपंकस्याइत्थंभावे तृतीया शिखया पुत्रेण पश्यति संसारमसारेण पश्यति येनांगविकारः येनं
38 गेनांगिनोंऽगविकारे लक्ष्यते तस्मादंगात् तृतीया विभक्तिर्भवति अक्ष्णा काणः पादेन खंजः शिरसा ख
ल्वाटः जनिकर्तुः प्रकृतिः जायमानस्य कार्यस्योपादानमपादानसंज्ञं भवति तत्रापादाने पंचमी प
स्मात्पुत्राः पुत्राः जायंते तद्दृष्टेति अभ्यधीयते आङादियोगे च पंचमी आपाटलीपुत्राद्वृष्टो देवः तादर्थ्ये च
तुर्थी वृक्षाय लगामाय मूत्रं धत्ते वनेरोधर्माय संपन्नं धर्मं मोक्षाय मेधावी धनं दानाय मुक्तं क्रुधद्रुहादियो
गे च क्रूरयत् क्रुध्यति मिशपद्रुह्यति गुणवते असूयति शिष्याय रोचते मोदकः ल्यब्लोपे पंचमी च व
क्तव्याः हर्म्यास्य प्रासादात्प्रेक्षते हर्म्यमारुह्य प्रेक्षत इत्यर्थः निमित्तात्कर्मयोगे सप्तमी वक्तव्याः चर्मणि द्वीपिनं हंति
दंतयोर्हंति कुंजरं केशेषु चमरीं हंति सीम्नि पुष्कलको हतः विषये च तत्रैव चतुरः षष्ठी सप्तम्योश्चा
नादरे वदतां क्रोशतां गतः शौरः वदत्सु अक्षाद्युक्षु वदत्स्वपि स्वयमायोपतिसाधुमार्गेण वदत्सु साधु
तु निवारयत्स्वपि स्वयमनायेर्पत्साधुमार्गेण मातापित्रोः रुदतो प्रव्राजति पुत्रः अन्योन्यप्र
यत्नापदिदं कर्पत्वा पश्येनास्या तेन कृताचो क्तं भवति तदापूपमापूपो क्त्वा षष्ठः क्रियते कट

38A

कार्यः ॥ इत्सिस्यादिसर्वत्र दध्यान्जुहोति पुनंतु वृक्षणस्मृतिः व्रजनीर्व्विरेजुः कर्त्ता कर्म च करणं संप्रदा
नं तथैव च अपादानाधिकरणं इत्याहुः कारकाणि षट् ॥ ॥ इति कारकप्रक्रिया ॥ ॥ अथार्थ
वद्विभक्तिविशिष्टानां पदानां समासो निरूप्यते समासः चपेन स्त्रीनाम्नामत्वयोग्यत्वे सत्येव समा
सो भवति च शब्दात् त्रिहितेयितनो भार्यापुरुषस्येत्यादौ न भवति स च षड्विधोऽव्ययीभावस्तत्पुरुषो
द्वंद्वो बहुव्रीहिः कर्मधारयो द्विगुश्चेति तत्र पूर्वपदप्रधानोऽव्ययीभावः द्विगुतत्पुरुषौ परपदप्र
व धानौ द्वंद्वकर्मधारयौ चोभयपदप्रधानौ बहुव्रीहिरन्यपदप्रधानः तस्य क्रियादिसंबंधात् उभय
पदप्रधानो बलवान् एकपदस्यैकस्यार्थे एकविभक्तिकत्वं च समासप्रयोजनं स्त्री अधि इति स्थिते स्त्री
शब्दात् द्वितीयैकवचने अम् स्त्रियमधिकृत्य भवतीति विग्रहे अव्ययोपार्थसमर्थकः यद्र
मुष्ययोर्विग्रहे वाक्यमिति प्रावत् कृते समासेऽव्ययस्य पूर्वनिपातो वक्तव्यः पूर्वेऽव्यये अव्ययी
भवः अव्यये पूर्वपदे सति योऽन्यपदः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति इति समाससंज्ञायां समासप्रत्ययो
समासे वर्तमानायाः विभक्तेः प्रत्यये च परे लुग् भवति इत्यमोर्लुक् नामसंज्ञायां स्यादिः अधिस्त्री सि इति
स्थिते सोऽनपुंसकं सोऽव्ययीभावो नपुंसकलिंगो भवति नपुंसकत्वाद्ध्रस्वत्वं अव्ययीभावात् अव्ययी
भावात्परस्य विभक्तेर्लुग् भवति अधिस्त्रि गृहकार्यं रायमतिक्रांतम् तिरि कुलं नावमतिक्रांतं

३९ मतिनुजलं ह्रस्वादेशे संध्यक्षराणामिकारोकारावेव अक्षौ यथा सादृश्ये यथा शक्ति: सादृश्ये व
र्त्ते मानः समस्यते शक्तिमनतिक्रम्य करोतीति यथाशक्ति अतो मनतः अकारांतादव्ययीभावात्स
39 रस्य विभक्तेरम भवति अंतर्वर्त्तिप्या कुंभस्य समीपं उपकुंभं वर्त्तते उपकुंभं पश्य वा राद्योः
वाडिङ्स्ये तयोर्वा अम् भवति उपकुंभेन कृतं उपकुंभेन कृतं उपकुंभे देहि उपकुंभाद्यानयः अन
तश्चति विशेषणात् पंचम्याः अम् न भवति उपकुंभं देशः उपकुंभे निधेहि उपकुंभे निधेहि
अवधारणार्थे यावति च अवधारणार्थे यवति शब्दे प्रयुज्यमाने योऽव्ययः सोऽव्ययीभावसं
ज्ञकः समासो भवति यावंतममत्राणि संभवंति तावतो ब्राह्मणान्नामंत्रयस्वेति यावदमत्रं मक्षिकाणा
मभावो निर्मक्षिकं १ अमादौ तत्पुरुषः द्वितीयाद्यंते पूर्वपदे अमतियोऽव्ययः स तत्पुरुषसंज्ञकः
समासो भवति ग्रामं प्राप्तो ग्रामप्राप्तः दात्रेण छिन्नः दात्रछिन्नः पूर्वपदार्थः वृकेभ्यो भयं वृक पूर्वपदार्थः ६
भयं राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः अक्षेषु शौंडः अक्षशौंडः क्वचिदव्ययं तत्पुरुषस्य परत्वं अजो आहितः वकेन्न मत
आहिताग्निः पूर्वभूतः भूतपूर्वः समासे क्वचिदैकपद्ये णत्वहेतुः शराणां वनं शरवणं आम्रा
णां वनं आम्रवणं त्रिवनपनइत्यादौ न पानस्य वा सुरायाः पानं सुरापानं सुरापाणं नरिन नरिपू ३९

39A

र्वपदे सति योऽन्यः समासो तत्पुरुषसंज्ञकः समासो भवति नञ् समासे सति नञो अकारादेशो भवति नब्राह्म
णः अब्राह्मणः अनस्वरे समासे सति नञो अनादेशो भवति स्वरे परे नाकादिवर्जं नाको नगो नगोना
गो नक्षत्रं नातिविस्तरा नमुचिर्नकुलं श्चैते नाकादय बुधैः स्मृताः १ अस्यादन्यो अनश्वः धर्मात विरु
द्धो ऽधर्मः गृहणस्याभावो ऽगृहणमिति तदन्यतद्विरुद्धतदभावेषु नञ् वर्तते चार्थे द्वंद्वः समु
च्चयान्वाचयइतरेतरयोगे समाहाराश्चार्थाः तत्रेश्वरं गुरुं च भजस्वेति प्रत्येकमेकक्रियाभिसंबंधे समु
च्चये समासो नास्ति वटो भिक्षामट गां चानयेति अनेकक्रियाद्युपसंबंधे ऽन्वाचये च समासो नास्ति पर
स्परमसंबंधात इतरेतरयोगे समाहारे चार्थे द्वंद्वः समासो भवति द्वंद्वे ऽल्पस्वरप्रधानैकारौकारांत
नां पूर्वनिपातो वक्तव्यः परस्मगुरुश्च पटुगुप्तौ उष्ट्र्यानोचारी नाम प्रयोगः इति च शब्दनिवृत्तिः
अग्निश्च मारुतश्च अग्निमारुतौ भोक्ता च भोगश्च भोक्तृभोगौ धवश्च खदिरश्च धवखदिरौ स्त्री
पुरुषौ देवताद्वंद्वे पूर्वपदस्य वा दीर्घो वक्तव्यः अग्निश्च सोमश्च अग्नीषोमौ इन्द्रश्च बृहस्पतिश्च
इन्द्राबृहस्पती अन्यादेः सोमादीर्घो ऽषत्वं वक्तव्यः इतरेतरयोगे द्विवचनैकवचनं वा समाहारे वक्त
व्यः शशाश्च कुशाश्च पलाशाश्च शशकुशपलाशाः तेषां समाहारः शशकुशपलाशं अन्यादीनां
विभक्तिलोपे पूर्वपदस्य समासो वक्तव्यः अत्यश्च अमश्च अस्मोसं परश्च परश्च परस्परं ऐक
रणं

श्री॰ त्वे द्विगुद्वंद्वौ ॥ एकत्वे वर्तमानौ द्विगुद्वंद्वौ नपुंसकलिंगौ भवतः। गजस्य अश्वस्य च गजाश्वं
अहिश्च नकुलश्च अहिनकुलं। पाणिपादं। संख्यापूर्वो द्विगुः। संख्यापूर्वः समासो द्विगुर्निग
द्यते। पंचसु कपालेषु संस्कृतः ओदनः पंचकपालो ओदनः। समाहारे तु ईप् द्विगु समाहारेर्थे द्वि
40 गुः समासे - भवति तस्मात् अकारांतात् ईप्प्रत्ययो भवति ॥ यस्य लोपः ॥ दशानां ग्रामाणां समाहा
रो दशग्रामी। पंचानां अग्नीनां समाहृतां इति पंचाग्निः। पंचानां गवां समाहारः पंचगुः नपुंसकत्वा क
ह्रस्वत्वं समासो त्रिफलेति रूढिः। त्रयाणां फलानां समाहारः त्रिफला। पाञ्चाली नामी पुनः बहु त्रिफलेतिरूढितः
व्रीहिः अन्यार्थे। अन्यपदार्थे प्रधानोपसमासः सबहुव्रीहिसंज्ञको भवति। बहुधनं यस्य रूदिपी
गायहारकसतद्गुणसंविज्ञानः बहुव्रीहिः। छिन्नौ बाहू यस्य सः छिन्नबाहुः। लंबः उदरं यस्य सः
लंबोदरः। स्थूलौ पादौ यस्य सः स्थूलपादः। उद्धतानि रोमाणि यस्य सः उद्धतरोमा। लंबौ कर्णौ यस्य सः
लंबकर्णः। बहुव्रीस बहुधनः। आसिः धनं यस्य सः आसिधनः। यस्य प्रधानस्यैकदेशा विशेष
णत या पंचज्ञापते रहै विशेषणसमस्येतयो। पूर्वनिपातो वक्तव्यः। भग्नो लोचनं यस्य सः भग्नलो
लोचनः। भवने कीर्तिः यस्य स भवनकीर्तिः। नेत्रादिभ्यश्च इंद्रादिभ्यः शब्देभ्यः सप्तम्यंतस्य श्री॰

पूर्वनिपातो नस्यात् इंदुः शेखरे यस्य सः इंदुशेखरः इंदुमौलिः पद्मनाभिः सप्तम्युपमानपूर्वस्योत्त
रपदलोपश्च कपिध्वजः करे धनं यस्य सः करधनः खरस्य मुखमिव मुखमस्यासौ खरमुखः चक्रं पाणौ
यस्य सः चक्रपाणिः शूलपाणिः प्रजामेधयोरसुक् सुष्ठु प्रजाः यस्य सः सुप्रजाः दुर्मेधाः धर्मादनु
ड् धर्मो यस्य सः सुधर्मा रूपवती भार्या यस्य सः रूपवद्भार्यः अन्यार्थे स्त्रीलिंगस्यान्यार्थे वर्तमानस्य
ह्रस्वो भवति पुंवद्वा समासे सति समानाधिकरणे स्त्रीलिंगस्य पुंवद्वा भवति पुंवद्भावादीयो निवृत्तिः
शोभना भार्या यस्यासौ शोभनभार्यः दीर्घजंघ कुविदादायीयिरकल्लतेत्यादौ वाग्रहणात् कल्याणी
प्रियः इत्यादौ पुंवद्भावो न भवति कल्याणी प्रिया यस्य सः कल्याणीप्रियः गोः गोशब्दस्यान्यार्थे व
र्तमानस्य ह्रस्वो भवति पंच गावो यस्य सः पंचगुः संख्यासुसाद्यादिपूर्वस्य पादशब्दस्य लोपो वक्तः सु
वक्तः सह हस्तपादौ यस्य सः सहस्तपात् सुशोभनौ पादौ यस्य सः सुपात् आघ्रस्य पदादिवयदौ यस्य
सः आघ्रापात् द्विपात् द्विपादौ द्विपादः शस्यादौ स्वरे परे पद्भाव इति अश्ववत्नोमः द्विपदः द्विपदः टइकारो
समासे सति रवाडक एते प्लस्पा भवंति अचिंत्यो महिमा यस्य सः अचिंत्यमहिमानः नां वा नांतस्य पदस्य टेर्लोपो
भवति यकारे स्वरे च परे वाग्रहणात् क्वचिन्न भवति उपधालोपश्च अहो मध्यं मध्यमानः कवीनां रा
जा कवीराजः त्रकारोऽनुबंधः ई वर्णस्य स्त्री चेत् कवीराजी राज्ञः पूः राजपुरं स्त्री चेत् राजपुरी नगरी वा कुच

रज्जेस्मः

४१ मनस्यवाङ्मनसं द्विगुणस्य दिशि मध्याः द्विगुणपथं अहः अहरादिश्च अहोरात्रं द्वौ च त्रयश्च द्वित्राः पंच च षट्
वा पंचषाः बहवो राजानो यस्यां नगर्यां सा बहुराजा नगरी अत्र ङिङ्प्रत्ययलोपे कृते आवतः स्त्रियामि
५। त्याप् बहवः कर्तारो यस्य सः बहुकर्तृकः करः कर्मधारय तुल्यार्थे पदद्वये तुल्यार्थेन कार्ये विहि
सति कर्मधारयसंज्ञकः समासो भवति नीलं च तत् उत्पलं च नीलोत्पलं रक्ता चासौ लता च रक्तलता पुमांश्चा
सौ कोकिलश्च पुंस्कोकिलः पुंसः खये परे संयोगांतस्य लोपो च वक्तव्यः पुमांश्चासौ रक्तश्च पुंरक्त
तः नाम्न्यचलता समासः प्रादेरुपसर्गस्य नाम्न्युत्तरे ते न सह समासस्तत्पुरुषो भवति प्रकर्षेण वादः प्र
वादः कुंभं करोतीति कुंभकारः सहादेः सादिः समासे सति सहादीनां सादिर्भवति सह पुत्रेण वर्त्तते स
पुत्रः सहसंतिरसां सध्रिसमितिर्यः अदेः राः स्युः सह अंचतीति सध्र्यङ् सममंचतीति सम्यङ् तिरो अंच
तीति तिर्यङ् कोः कदादिः कत तत्पुरुषे कु शब्दस्य तत्पुरुषे स्वरे परे कद् भवति कुत्सितो अश्वः कद
त्सितमन्नं कदन्नं ईषदर्थे कादादिः ईषदर्थे गम्यमाने कु शब्दस्य का कव एते आदेशा भवंति कुत्सित वी
कोष्णं ईषदुष्णं कवोष्णं कापुरुषं वा कापुरुषं कुपुरुषः बषउरोडः प्रबषत् बरचट शषबोडशाः सरूपा
याः प्रकारे धावरप्रकारः यस्य सः षोडशः षस्य डत्वं दंतस्य दंतः षोडश दंता यस्य सः षोडन् वृह तां यतिः ४२

५१A

बृहस्पतिः महांश्चासौ ईश्वरश्च महेश्वरः महती चासौ माया च महामाया महत तद्वेत्याकारः दिवो
द्यावा रेश द्यौश्च भूमिश्च द्यावाभूमी जायायाः जं दं वा जाया च पतिश्च दंपती जंपती इत्या
दि आकृतिगणोयं अलुक्कचित् क्वचित्समासे कृदंते तद्धितेपि पूर्वपदस्य विभक्तेरलुगभव
ति कंठेग्रून्मुक्तः स्तोकान्मुक्तः दास्याःपुत्रः अप्सुयोनिः यस्येत्यप्सुयोनिः उरसिलोमानियस्य उरसि
लोमा हृदिस्पृक् कंठेकालः वाचोयुक्तिः दिशोदंडः पश्यतोहरः इत्यादि समानाधिकरणे शाकपा
र्थिवादीनां मध्यमपदलोपो वक्तव्यः शाकः प्रियो यस्य सः शाकप्रियः शाकप्रियश्चासौ पार्थिवश्च
शाकपार्थिवः देवान् पूजयति यः सः देवपूजकः देवपूजकश्चासौ ब्राह्मणश्च देवब्राह्मणः आदे द्वंश्च
द्वंद्वे द्वंद्वसमासे आदिपदस्य लोपो भवति माता च पिता च पितरौ श्वश्रूश्च श्वसुरश्च श्वसुरौ दुहिता
च पुत्रश्च पुत्रौ ऋतांतद्वंद्वे पूर्वपदस्य वा ऋकारांतानां द्वंद्वे पूर्वपदस्य आकारो वा भवति माता च पि
ता च मातापितरौ मातरपितरौ द्वंद्वे सर्वाहितां वा वर्णाश्च आश्रमाश्च इतरे च वर्णाश्रमेतरे वर्णाश्र
मेतराः वैयधिकरण्य बहुव्रीहौ मध्यपदलोपश्च कुमुदस्य गंध इव गंधो यस्य सः कुमुदगंधिः
ग गंधादेरिः धं शब्दादिकार प्रत्ययो भवति हंसस्य गमनमिव गमनं यस्याः सा हंसगमना दिकस्यं
रंभेमज्ञापांदि गवादिसंख्यावाचिपदे संज्ञायां मध्यमानानां पूर्वपदे तुल्यार्थे समासे नेतत्पुरु
षो

४२ भवति अविग्रहो नित्यसमासोऽन्यस्वस्वपदविग्रहो वा द्विगुणादिः समासाः ॥ ० ॥ ० ॥

42 इति समासप्रक्रिया ॥ ० ॥ ० ॥ अथ तद्धितो निरूप्यते अपत्ये अण् नाम्नोऽपत्येऽर्थे अण्प्रत्ययो भवति उपगोरपत्यमिति वाक्ये उपगोः अण् इति स्थिते समासप्रत्ययोरिति षष्ठीलोपः णकारो वृद्ध्यर्थः आदिस्वरस्य ञ्णिति च वृद्धिः स्वराणां मध्ये यः आदिस्वरस्तस्य वृद्धिर्भवति ञिति णिति च तद्धिते परतः उकारस्य औकारो वृद्धिः वोऽवप्स्वरे उवर्णस्य औकारस्य चाव भवति यकारे स्वरे च परे उपगोरपत्यं औपगवः वशिष्ठस्य अपत्यं वाशिष्ठः गोतमस्यापत्यं गौतमः वासुदेवः सुधात्रादेरिकिण् सुधातुरपत्यं सौधातकिः वैयासकिः ऋउर् णि मातृशब्दस्य ऋकारस्य उर् भवति अणि परे षण्णां मातॄणामपत्यं षाण्मातुरः द्वयोः मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः त्रिसृणां मातॄणां अपत्यं त्रैमातुरः अत इञ् वा अकारान्तान्नाम्नोऽनृषिरुद्धादपत्येऽर्थे इञ्प्रत्ययो भवति यस्य लोपः देवदत्तस्यापत्यं दैवदत्तिः श्रीधरस्यापत्यं श्रैधरिः पुरंदरस्यापत्यं पौरंदरिः दशरथस्यापत्यं दाशरथिः यज्ञदत्तस्यापत्यं याज्ञदत्तिः बह्वादेश्चेति वक्तव्यं बाहोरपत्यं बाहविः उपबाहोरपत्यं -४२

42A

औपवाहविः वार्ष्णिः आग्निः शार्ङ्गिः स्यायन णेय णीया गर्गनडादेर्विद्रीयित्रीछस्रादेः
गर्गादेर्नडादेरत्र्यादेः स्त्रीलिंगात् पितृष्वस्रादेश्च एप आयन एण एय ण ईय एते प्रत्यया भवंति अप
त्यार्थे गर्गस्यापत्यं गार्ग्यः वत्सस्यापत्यं वात्स्यः नडस्यापत्यं नाडायनः चरस्यापत्यं चारायणः परस्यापत्यं
पारायणः अमुष्यापत्यं आमुष्यायणः अत्रेरपत्यमात्रेयः कपेरपत्यं काप्येयः गंगाया अपत्यं गांगेयः
मह्या अपत्यं माहेयः मृकंडस्यापत्यं मार्कंडेयः विनताया अपत्यं वैनतेयः मातृपितृभ्यां स्वसु
षः पितृष्वसुरपत्यं पैतृष्वस्रीयः मातृष्वस्रीयः क्वचित्स्त्रीलिंगादण्यि भूमेरपत्यं भौमः
यमुनाया अपत्यं यामुनः मेनकाया अपत्यं मैनकः लुग्बहुत्वे क्वचित् अपत्यार्थे उत्पन्नस्य
प्रत्ययस्य बहुत्वे सति क्वचिदृषिविषये लुग्भवति गर्गस्यापत्यानि पुमांसः गर्गाः
वशिष्ठस्यापत्यानि वशिष्ठाः अत्रेरपत्यानि अत्रयः विदेहस्यापत्यानि विदेहाः देवतेदम
र्थे देवतार्थे इदमर्थे च ण्यो प्रत्ययो भवति इंद्रो देवतास्येति ऐंद्रं हविः सोमो देवतास्येति सौम्यं
तेजः देवतार्थमिदं दैवदत्तं वस्त्रं क्वचिद्द्वयोः क्वचित्पूर्वपदोत्तरपदयोर्वृद्धिर्भवति अग्नि
मरुतौ देवतास्येति आग्निमारुतं कर्म सहजो भावः सौहृदं अव भावेऽप्यण् वक्तव्यः णितो
वा उक्तो प्रत्ययो विषयांतरे णितो वा भवति अजो गौर्यस्य सो अजगुः शिवस्येदं धनुः आजगवं

४३ अजगवंवा कुमुदस्य गंध इव गंधो यस्य सः कुमुदगंधिः तस्य यत्यं त्री कौमुदगंध्या यस्तु रस्या
43 यं स्वासु यो ग्रामः वि स्मोरिदं वै स्तवं गोरिदं गव्यं कुलस्येदं कौल्यं तवेदं त्वदीयं ममेदं मदीयं
युष्माकमिदं युष्मदीयं अस्माकमिदं अस्मदीयं यस्येदं मदीयं एतस्येदं एतदीयं कस्य
इदं किमीयं चतुरश्च लोपः चतुरशब्दस्य चकारस्य लोपो भवति एयणीययोः परतः
चतुर्णां संख्या पूरकः तुर्यः तुरीयः अन्यस्य दुक् णीये अन्यशब्दस्य णीयप्रत्यये परे दुगा
गमो भवति अन्यस्येदं अन्यदीयं अर्द्धजरत्या इदं अर्द्धजरतीयं कारकात् ज्ञिया पुत्रो कारका
द्येते प्रत्ययाः भवंति ज्ञिया पुत्रो कर्द्दरिकमणिचाभिधेये कुंकमेन रक्तो कौंकुमं वस्त्रं मधुरा
गः आगतो माधुरः ग्रामे भवो ग्राम्यः धुरं वहतीति धुर्यः धौरेयः कं केनेयेकाः कईनइय
इकइत्येते प्रत्यया भवंति भवाद्यर्थेषु णिस्त्वं चैवा वैकल्पिकं कार्णारवः कार्णारवकी का ग्रामा द
गतस्तत्र जातो वा ग्रामीणः सध्रीचीनः समीचीनः तिरश्चीनः यलोपश्च उपधाया यकार
स्य लोपो भवति यस्वरेयरे कन्याया भवः कानीनः नक्षत्राद् एवक्तः क्षः पुष्येण ज्ञः कलः पौष
पुष्यण पुक्तापौर्णमासी पौषी तस्यां भवः पौषीणः इयो वा ज्ञ ने भवज्ञ ईयः ज्ञा त्रः इद्वस्या ४३

43A

नः
त्मः लिंगः इंद्रियं स्युरुक्तस्यात्मनः लिंगं स्युरिंद्रियं अस्तैरीव्यतीति आस्तिकः शब्दं करोतीति शाब्दि
कः वेदे भवा वैदिकी स्मृतिः त्यतनौ किमादेरव्ययादेर्भवाद्यर्थे त्यतनौ प्रत्ययौ भवतः कुत्र भव
कुत्रत्यः कुतस्त्यः तत्र भव तत्रत्यः अद्यतनः ह्योभवः ह्यस्तनः श्वोभवः श्वस्तनः सदा भवः सदा
तनः सनातनः तस्य णित्ववृद्धी वक्तव्यौ प्रादेर्द्विणस्यां भवः दक्षिणात्यः सायंतनः कालः सायंत
नी संध्या चिरंतनः अमा भवः अमात्यः परुत् परारि चिरादिभ्यः त्नः भवाद्यर्थे चिरत्नः
परुत्नः परारित्नः स्वार्थे पि उक्ताः प्रत्ययाः स्वार्थेपि भवंति देवदत्त एव दैवदत्तकः चत्वा
र एव वर्णाः चातुर्वर्ण्यं चोरः एव चौरः अव्ययसर्वादेर्ष्टेः प्राक् अकः उच्चैरेव उच्चकैः नीचैरे
व नीचकैः अणीनयोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौ द्विः अण ईन एतयोः परयोर्युष्मदस्मदोस्त
वकादिरादेशो भवति एकत्वे तवकममकौ द्वित्वबहुत्वयोः युष्माकास्माकौ तवायं तावकः
ममायं मामकः तवायं तावकीनः ममायं मामकीनः युवयोर्युष्माकं वायं युष्माकः आवयोरस्माकं वायं
आस्माकः युवयोर्युष्माकं वाऽयं यौष्माकीणः आवयोरस्माकं वाऽयं आस्माकीनः मद्रस्वा
र्थे तिकः मद्र एव मद्रिका वत्तुल्ये तुल्ये सदृश्येऽर्थे वत् प्रत्ययो भवति चंद्रेण तुल्यं चंद्रवत् मुखं
खरेन तुल्यः खरवत उदरं खरेन तुल्यं खरवत तकवं त्वं भवे तत्वयणः शब्दस्य प्रवृत्तिनिमि

५५ त्वं भावस्तस्मिन् भावे तत्वयण इत्येते प्रत्यया भवति स्त्रीलिंगं नपुंसके वृक्षस्य भावः वृक्षत्वं वृक्षता तं
तस्य नित्यं स्त्रीलिंगत्वाट्टाप् समाहारे ता च त्रैगुण्यं त्रयाणां समाहारः त्रेता जनानां समाहारः
44 जनता वृक्षस्य भावः वृक्षत्वं वार्क्ष्यं सुमनसो भावः सौमनस्यं कुम्भितृहृदयोः सुहृदः भावः सौ
हार्दं सौभाग्यं वैदुष्यं. कर्मण्यपि य एव क्रमः राज्ञः इदं कर्म राज्यं राजन्यं नो वेति टिलोपः लो
हितादेर्डिमन् लोहितादेर्भावे इमन् इ प्रत्ययो भवति स च डित् लोहितस्य भावः लोहिमा अ
णिमा लघिमा गरिमा स्र इमनि र ऋ पृथु मृदु दृढ कृशस्य ईनां ऋकारस्य रकारो भवति इमन्
प्रत्यये परे प्रथिमा ब्रदिमा कृशिमा वहोर्भाव इति विग्रहे विभक्तिलोपे बहु इमन् इति स्थिते
बहोर्लोपो भू च बहोः बहोरुत्तरेषां इमनादीनां इकारस्य लोपो भवति बहोः स्थाने भू च आदेशः भू
मा अस्त्यर्थे मतुः नाम्नोऽस्त्यर्थे मतु प्रत्ययो भवति अस्याऽस्मिन् वाऽस्तीति तस्मिन्नर्थे उकारो
नुमीयविधानार्थः गौरस्यास्मिन् वाऽस्तीति गोमान् गोमती स्त्रीविवक्षितेऽस्यास्मिन् वाऽस्ति श्री
मान् श्रीमती अइ कौ च मत्वर्थे अस्त्यर्थे अइ कौ प्रत्ययौ भवतः वैजयंती पताकाऽस्यास्मिन् वा
ऽस्तीति वैजयंतः प्रसादः मायिकः मांतोपधात् द्विनो मकारांतात् मकारोपधात् च वर्णो ५५

44A

तावान

ती

ताद्वर्णेयधात्ववत्विनौ प्रत्ययौ भवतः अस्त्यर्थे लक्ष्मीरस्यास्तीति लक्ष्मीवान् किंवान् धन
वान् पुत्रवान् धर्मी दंडी दवदः संति अस्यां द्विवद्वती भूमि क्रमिवान् शमि तडिदादिभ्यश्चवतुः
तडिदादिभ्यश्चवतु प्रत्ययो भवति तडित् ऽस्यास्तीति तडित्वान् विद्युत्वान् मरुत्वान एतत्किमप
ल्ब्ध्नः परिमाणेवतुः पत्वदेशः पत्वशः शब्दयोर्वैरात्वं भवति वतौ परे यत्परिमाणं ऽस्य यावा
न् ५ किमः किर्यश्च किमः शब्दस्य कि आदेशो भवति वतौ परे च कारात् तोर्वकारस्य पकारः किं
परिमाणमस्य किमान् अइश्चैतदो वा एतद्शब्दे रात्वं भवति वतौ परे एतावान् पक्षे इशादेशः
शकारः सर्वादेशार्थः च कारात्तोर्वकारस्य पकारः इयान् तुंदादेरिलः तुंदादिशब्दात् इ
लप्रत्ययो भवति तुंदमस्तीति तुंदिलः फेनिलः उदरिलः ओ नेत्ये दंताद्वुरः उन्नतादं
तामस्यसदंतुरः श्रद्धादेर्लुः श्रद्धास्यास्तीति श्रद्धालुः दयालुः कृपालुः असन्मायामेधास्र
ग्भ्योऽस्त्यर्थे विन् वक्तव्यः तपोऽस्यास्तीति तपस्वी मायावी मेधावी स्रग्वी वाचो ग्मिन् वा
च शब्दात् ग्मिन् प्रत्ययो भवति गकारो जमेअमावा अस्य तु उत्पत्ति निषेधार्थः वाग्मी अ
र्णकेशयोर्वः सलोपश्च अर्णवः केशवः कांडादेरीरः कांडीरः धरादेर्लः धारालः दंतुरा ल
जिह्वालः आलाटौ कुत्सितभाषिणि कुत्सित वाचः वाचालः वाचाटः ईषदपरिसमाप्तौ क

५५ स्मदेश्यदेशीयाः इषदपरिसमाप्तः सर्वज्ञः सर्वज्ञकल्पः पटुदेश्यः पटुदेशीयः कविदेश्यः कविदे
45 शीयः प्रशंसायां रूपः प्रशस्तो वैयाकरणो वैयाकरणरूपः कुत्सायां पाशः कुत्सितो देशो देश
पाशः वैयाकरणपाशः भूतपूर्वे चरट् टकार ईद्वार्थः पूर्वकाले दृष्टः दृष्टचरः दृष्टचरी प्राचुर्य
विकारप्राधान्यादिषु मयट् प्राचुर्ये अन्नं यस्मिन् अन्नमयः यज्ञः मृदो विकारः मृन्मयः घटः स्त्री
प्रधानमस्मिन्निति स्त्रीमयः जल्मः मृर्द्व इत्यर्थः अमृतं स्वरूपमस्येति अमृतमयः स्वर्गः अन्नमयी स्थली
मृन्मयी घटी अमृतमयी वाणी तदधीते वेद वेत्ति अण् एव ज्ञः व्याकरणमधीते वेद वा वैयाकर
णः शोभनोऽश्वः तं वेत्ति सौवश्वः न संधि य्वोः पूर्वं संधिजयोर्यकारवकारयोः संबंधिनः स्वरस्य
वृद्धिर्न भवति किंतु तयोः पूर्वमागमो भवति इट् उट् इत्येतावागमौ भवतः वर्णविश्लेषं सौत्वायका
रस्य इट् वकारस्य उट् यश्वादादिस्वरस्याऽऽगमितिच वृद्धिः इतेज्जातार्थे लज्जा जाता यस्य स लज्जितः
तृषितः क्रोधितः तरतमेयस्विष्ठाः प्रकर्षे अतिशयेऽर्थे तर तम ईयसु इष्ठ एते प्रत्यया भवंति अ
तिशयेन कल्पतरः कल्पतरः कल्पतमः मृदुलतरः ईयस्विष्ठौ डित्संज्ञकौ डिति टेः इति टि
लोपः उकारो नुम् ईविधानार्थः अतिशयेन लघुः लघीयान् लघीयसी लघिष्ठः पापीयान् ५६

45A

अथ पहर्षणीं ननु अवधारणे हे शोभन तदंते सा प्रहर्षणी ज्ञेया ज्ञातव्या सा का हे सुभाषिणि ... यां आद्यं

त्रितयं गुरु भवति त्रिधारणां समाहारस्त्रितय अथ अनंतरं अथमं अक्षरं गुरुः स्यात् चपुनः ... त्यं दशमं गुरु

स्यात् उपात्त्यं अंत्यस्य समीपवर्तमानं अक्षरं गुरुः स्यात् विरतौ च हे शने त्रदिग्भिः स्त्रग्विस्त्रमो भवती मद्वेमनेत्रा

णि च दश स्त्रताभिः त्रिभिर्दशभिस्त्रेत्यर्थः ३४ अथ वंसंततिलका हे कांते तां वसततिलकां वदंति कवयः इति

ऋकिलेतिवाक्यालंकारे तां कां कामं कुशां कुशितकाममतंगजेंद्रे चेद्यस्यां आद्यं अक्षरं गुरुः स्याद्द्वितीयमप्य

आद्यं ... चेत्त्रितयमपाद्यमनवं त्यं द्वौ वर्णौ गुरू विरतौ सुभाषिणि स्यात् स्त्रग्विस्त्रामो भवति मद्वेशनेत्रदि

... ननु सुदति ग्रहर्षणी सा ३४ आद्यं द्वितीयमपि चेत् गुरु तत् चतुर्थं यत्राद्यमं दशमेकोत्यमुपांत्यमं

त्यं नेत्रां कुशैर्वशितकाममतंगजेंद्रे कांते वसंततिलकां किल तद्वदंति ३५ प्रथममगुरुषट्कं वि

द्यते यत्र कांते तदनु च दशमं चेदक्षरं द्वादशांत्यं गिरिभिरथ तुरंगैर्यत्र कांते विरामः सुकविजनमनो

ज्ञा मालिनी सा प्रतिष्ठा ३६

क्षरं गुरु भवेत् च तुर्थं अक्षरं तथा गुरु भवति यत्राद्यमं चाक्षरं गुरुः स्यात् पुनः दशमांसंदेका दशाक्षरं गुरुः स्यात्

उपांत्यं अंत्यस्य उपसमीपे वर्तमानं अंत्यं चैवक्षरं गुरुः स्यात् काम एव अंकुशः कामांकुशस्तेन अंकुशितः काम एव गजें

द्रो गजराजो यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ ३५ अथ मालिनी हे कांते सा मालिनी प्रदिष्टा कथिता प्रसिद्धा मारव्याता की दृशी मा

लिनी सुकविजनमनोज्ञा शोभनाश्च ते कविजनाश्च तेषां मनोज्ञा हृदयंगमा मनोहरेत्यर्थः सा का हे कांते यत्र यस्यां प्रथ

मं आदौ गुरुषट्कं विद्यते प्रथमतः षट्वर्णा लघवो भवंतीत्यर्थः तदनु तस्मात् दशम अक्षरं अगुरु लघु भवति च

अथ हरिणी स्फुरत्कंकणेऽसा हरिणी स्मृता कथिता कविभिरिति शेषः स्फुरत्करकंकणे यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ सा कान्ते
सुमुखि शोभनमुखि पत्र यस्याः प्राद्याः वर्णा लघवः स्युः ततस्तदनंतरं दशमांतिकः एकादशो वर्णो लघुर्भवति हे ल
लितालापे मनोहरभाषणे तदनु पश्चात् द्विचतुर्दशौ वर्णौ लघू भवत इत्यर्थः पुनः यत्रोपांत्यो वर्णो लघुर्भवति यतिर
पि विश्रामो रसैः षड्भिः वेदैश्चतुर्भिः अश्वैः सप्तभिर्भवति ३१ अथ शिखरिणी हे जघनाभोगसुभगे तदा सा शिखरिणी
भवति जघनाभोगेन सुभगा तस्याः संबुद्धौ तदा कदा हे ललिते तव कमले यदि प्राच्यो वर्णो ह्रस्वो भवति कलितं कमले
यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ हे प्रकृतिसुकुमारांगि ततस्तदनंतरं षट्के परे पंचवर्णा लघवो निगदितास्युः षट्कान्द्वर्णे
सुमुखि लघवः पंच प्राच्यास्ततो दशमांतिमः तदनु ललितालापे वर्णौ यदि द्विचतुर्दशौ भवति पुनर्यत्रोपां
त्यः स्फुरत्करकंकणे यतिरपि रसैर्वेदैरश्वैः स्मृता हरिणीति सा ३१ यदि प्राच्यो ह्रस्वः कलितक
मले षट्के परास्ततो वर्णाः पंच प्रकृतिकुसुमारांगि रचिता त्रयोन्ये चेद्यांत्याः सुतनु जघनाभोगसु
भगे रसैरीशैर्यस्यां भवति विरतिः सा शिखरिणी ३२ द्वितीयमलिकुंतले यदि षट्कमंत्यं द्वादशं च
तुर्दसमथ पंचमे गुरु गभीरनाभिह्रदे सयं च दमांतिमं दनु यत्कांते यदि गिरीन्द्रफणिभकुंतले भवति पत्रप
त्परे षट्कपरे प्रकृत्या स्वभावेन सुमारमंगं यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ हे तनु शोभनशरीरे च पुनः उपांत्यो वर्णो लघ
वः निगदिताः यस्यां रसैरीशैरेकादशभिश्च विरतिर्भवति ३३ अथ पृथ्वी हे कांते तदा सा पृथ्वी भवति सा
कान्ते अलिकुंतले यदि द्वितीयमक्षरं गुरु भवति अलयो भ्रमरास्तैः सदृशाः कुंतला केश[illegible]ः सा तस्याः सं
बुद्धौ षट्कमंत्यं च अक्षरं गुरु भवति हे प्रिये द्वादशं अक्षरं गुरु भवति अथानंतरं च तुर्दशमक्ष[illegible] भवति हे नभ

MSS No. 309B Subject PHILOSOPHY

Name of MSS साविरस्वत

Author N. G.

Period Folios 15

Script Sanskrit Source Prithi Pal Singh

Missing Folios N. A.

लिंगमित्यर्थः

रति

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ यस्य ज्ञानदयासिंधोरगाधस्यानघा गुणाः ॥ से-
व्यतामक्षयो धीराः स श्रिये चामृताय च ॥१॥ समाहृत्यान्यतंत्राणि संक्षिप्तैः
प्रतिसंस्कृतैः ॥ संपूर्णमुच्यते वर्गैर्नामलिंगानुशासनं ॥२॥ प्रायशो रूपभेदेन
साहचर्याच्च कुत्रचित् स्त्रीपुंनपुंसकं ज्ञेयं तद्विशेषविधेः क्वचित् ॥३॥ भेदाख्यानाय
न द्वंद्वो नैकशेषो न संकरः ॥ कृतोऽत्र भिन्नलिंगानामनुक्तानां क्रमादृते ॥४॥ त्रिलिंग्यां
त्रिष्विति पदं मिथुने तु द्वयोरिति ॥ निषिद्धलिंगं शेषार्थं त्वंताथादि न पूर्वभाक् ॥५॥ स्वर-
व्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालयाः ॥ सुरलोको द्योदिवौ द्वे स्त्रियां क्लीबे त्रिवि-
ष्टपं ॥६॥ देवतानाम अमरा निर्जरा देवास्त्रिदशा विबुधाः सुराः सुपर्वाणः सुमनसस्त्रिदि-
वेशा दिवौकसः ॥७॥ आदितेया दिविषदो लेखा अदितिनंदनाः आदित्या ऋभवोऽस्व-
प्ना अमर्त्या अमृतांधसः ॥८॥ बर्हिर्मुखाः क्रतुभुजो गीर्वाणा दानवारयः ॥ वृंदारका दै-
वतानि पुंसि वा देवताः स्त्रियां ॥ आदित्यविश्ववसवस्तुषिताभास्वरानिलाः ॥ महा-
राजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः ॥१०॥ विद्याधरनाम विद्याधरोऽप्सरोयक्षरक्षो-
गंधर्वकिंनराः पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः ॥११॥ असुरनाम असु-
सुसंख्याताः षटत्रिंशत् तुषिता मताः आभास्वराश्चतुःषष्टिर्वाता पंचाशदूनकाः महाराजिकनामानो द्वे शते विंशतिस्तथा साध्या द्वादश विख्याता रुद्रा एकादश स्मृताः

1A

रा दैत्यदैतेयदनुजेंद्रारिदानवाः॥ शुक्रशिष्या दितिसुताः पूर्वदेवाः सुरद्विषः॥१२॥ असुरनामानि
सर्वज्ञः सुगतो बुद्धो धर्मराजस्तथागतः॥ समंतभद्रो भगवान्मारजिल्लोकजिज्जिनः
॥१३॥ षडभिज्ञो दशबलोऽद्वयवादी विनायकः॥ मुनींद्रः श्रीघनः शास्ता मुनिः शा
क्यमुनिस्तु यः॥१४॥ स शाक्यसिंहः सर्वार्थसिद्धः शौद्धोदनिश्च सः॥ गौतमश्चार्क
इति बुद्धनामानि बंधुश्च मायादेवीसुतश्च सः॥१५॥ ब्रह्मनाम॥ ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठी पिताम
हः हिरण्यगर्भो लोकेशः स्वयंभूश्चतुराननः॥१६॥ धाताब्जयोनिर्द्रुहिणो विरंचिः
कमलासनः॥ स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा विधाता विश्वसृड्विधिः॥१७॥ विष्णुनाम विष्णु
र्नारायणः कृष्णो वैकुंठो विष्टरश्रवाः॥ दामोदरो हृषीकेशः केशवो माधवः स्वभूः
॥१८॥ दैत्यारिः पुंडरीकाक्षो गोविंदो गरुडध्वजः॥ पीतांबरोऽच्युतः शार्ङ्गी विष्वक्से
नो जनार्दनः॥१९॥ उपेंद्र इंद्रावरजश्चक्रपाणिश्चतुर्भुजः॥ पद्मनाभो मधुरि
पुर्वासुदेवस्त्रिविक्रमः॥२०॥ देवकीनंदनः शौरिः श्रीपतिः पुरुषोत्तमः॥ वनमाली ब
लिध्वंसी कंसारातिरधोक्षजः॥२१॥ विश्वंभरः कैटभजिद्विधुः श्रीवत्सलांछनः
पुराणपुरुषो यज्ञपुरुषो नरकांतकः॥२२॥ जलशायी विश्वरूपो मुकुंदो मुरमर्दनः॥ वा

वसुदेवस्य२

२

सुदेवोस्यजनकः स एवानकदुंदुभिः॥२३॥ वलभद्रनाम॥ वलभद्रोप्रलंवघ्नोवलदे
वोच्युताग्रजः॥रेवतीरमणोरामः कामपालो हलायुधः॥२४॥ नीलांवरोरौहिणेयो
नालांकोमुसली हली॥ संकर्षणः सीरपाणिः कालिंदीभेदनोवलः॥२५॥मदनोम
न्मथोमारः प्रद्युम्नोमीनकेतनः॥कंदर्पोदर्पकोनंगः कामः पंचशरः स्मरः॥२६॥सं
वरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः॥पुष्पधन्वारतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः॥२७॥व्रह्म
सूर्विश्वकेतुः स्यादनिरुद्ध उषापतिः॥ लक्ष्मीपद्मालयापद्माकमलाश्रीर्हरिप्रिया॥
२८॥इंदिरालोकमातामाक्षीराब्धितनयारमा॥ शंखोलक्ष्मीपतेःपाचजन्यः चक्रंसु
दर्शनं॥२९॥कौमोदकीगदाखड्गोनंदकः कौस्तुभोमणिः गरुत्मानगरुडस्तार्क्ष्योवैन
तेयोखगेश्वरः॥३०॥नागांतकोविष्णुरथः सुपर्णःपन्नगाशनः॥ शंभुरीशःपशुपतिः
शिवःशूलीमहेश्वरः॥ईश्वरः सर्वईशानः शंकरःचंद्रशेखरः॥३१॥भूतेशः खंडप
रशुर्गिरीशोगिरिशोमृडः मृत्युंजयः कृत्तिवासाःपिनाकीप्रमथाधिपः॥३२॥उग्रःकप
र्दीश्रीकंठः शितिकंठः कपालभृत्॥वामदेवोमहादेवोविरूपाक्षस्त्रिलोचनः॥३३॥
कृशानुरेताःसर्वज्ञोधूर्जटीर्नीललोहितः॥३४॥हरः स्मरहरोभर्गस्त्र्यंवकस्त्रिपुरांतकः॥

इतिकामनामानि
सुनरुधस
लक्ष्म्याः पंचनामानि
कौस्तुभस्य

वह
कामस्य४१
॥उन्मादन तापन शोषण स्तंभन संमोहनश्च कामस्य पंच वाणाः प्रकीर्तिताः
इति लक्ष्मीनाम
॥गरुडनामानि नव

२

2A

द्वेशिवधनमः

गंगाधरोंधकरिपुः क्रतुध्वंसी वृषध्वजः॥३५॥ व्योमकेशो भवो भीमः स्थाणू रुद्र
उमापतिः॥ कपर्द्दोस्य जटाजूटः (एकं जटा) पिनाकोऽजगवं धनुः॥३६॥ प्रमथाः स्युः पारषदा (एकं पारिषदा॥) इति शिवनामानि
ब्राह्मीत्याद्यास्तु मातरः॥ ब्रह्माणी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा॥३७॥ अष्टचत्वारिंशिवनामानि
वाराही च महेंद्राणी चामुंडा सप्तमातरः॥ विभूतिर्भूतिरैश्वर्यमणिमादिकमष्टधा॥३८॥ अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा॥ प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टसिद्धयः॥३९॥ उमा कात्यायनी गौरी काली हैमवतीश्वरी
सर्वाणी ॥शिवा भवानी रुद्राणी सर्वमंगला॥४०॥ अपर्णा पार्वती दुर्गा मृडानी चंडि
कांविका॥ दाक्षायणी महादेवी गिरिजा मेनकात्मजा॥४१॥ चामुंडा कर्णमोटी
इतिभवानीनामानि॥२ चर्चीस्यात् भैरवी तथा॥ विनायको विघ्नराजद्वैमातुरगणाधिपः॥ अप्येक
इतिगणेशनामानि॥२ दंतहेरंबलंबोदरगजाननः॥४२॥ कार्त्तिकेयो महासेन शरजन्मा षडाननः॥
४३॥ पार्वतीनंदनः स्कंद सेनानीरग्निभूर्गुहः॥ बाहुलेतेस्तारकजित् विशाखः

२
अथ कार्त्तिकनामानि ॥ शिखिवाहनः ॥४५॥ षाण्मातुरः शक्तिधरः कुमारः क्रौंचदारणः ॥ स्वामीगांगेयगोदेयपवज्रस
रीमहोजसः ॥४६॥ इन्द्रो मरुत्वान् मघवा विडौजाः पाकशासनः ॥ वृद्धश्रवा
3
सुनासीरः पुरुहूतः पुरंदरः ॥४७॥ जिष्णुर्लेखर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः ॥
सुत्रामा गोत्रभिद्वज्री वासवो वृत्रहा वृषा ॥४८॥ वास्तोष्पतिः सुरपतिर्बलाराति
शचीपतिः ॥ जंभभेदी हरिहयः स्वाराण्नमुचिसूदनः ॥४९॥ संक्रंदनो दुश्च्यवनस्तुराषा
इतिइंद्रनामानि
ण्मेघवाहनः आखंडलः सहस्राक्ष ऋभुक्षास्तस्य तु प्रिया ॥५०॥ पुलोमजा शची
नगरीनामानि
इन्द्राणी नगरी त्वमरावती ॥ हय उच्चैःश्रवाः सूतो मातलिर्नंदनं वनं ॥५१॥ स्यात्प्रासा इतिनगरनामानि
इतिहयनामानि
देवेन्द्रपुत्रस्य
दो वैजयंतो जयंतः पाकशासनिः ॥ ऐरावतोऽभ्रमातंगैरावणाभ्रमुवल्लभाः ॥५२॥ ह्रा इतिइंद्रस्त्रिनामानि
देवेन्द्रस्वलनामा ४
दिनी वज्रमस्त्री स्यात्कुलिशं भिदुरं पविः ॥ शतकोटिः स्वरुः शंबो दंभोलिरशनिर्द्व
इतिवज्रनामानि
योः ॥५३॥ व्योमयानं विमानोऽस्त्री नारदाद्याः सुरर्षयः ॥ स्यात्सुधर्मा देवसभा पी
विमाननामः
यूषममृतं सुधा ॥५४॥ मंदाकिनी वियद्गंगा स्वर्णदी सुरदीर्घिका ॥ मेरुः सुमेरुर्हेमा २
स्वर्गंगानामानि
नीरनामान्यौरस

एकमिंद्रनगरस्य एकमिंद्राश्वस्य एकमिंद्रसारथेः एकमिंद्रवनस्य एकमिंद्रगृहस्य द्वे इंद्रात्मजस्य ॥ चत्वार्याकाशगंगाया पंचमेरोः

वर्हिरुक्तो वहद्भानुरिस मम एभ्रलापां पुंसि काडे पंठात मुक्तो वै श्वानरो वह्निः शुस्मात तनुनपादिति शब्दाणि वा॰ लिंगमित्यर्थः परइति

3A

ह्रिंलसानुसमाल्लयाः॥५५॥ पंचैते देवतरवो मंदारः पारजातकः॥ संतानः कल्पवृ
क्षश्च पुंसि वा हरिचंदनं॥५६॥ सनत्कुमारो वैधात्रः स्वर्वैद्यावश्विनीसुतौ॥ ना
सत्यावश्विनौ दस्रावाश्विनेयौ च ताउभौ॥५७॥ स्त्रियां बहुष्वप्सरसः स्वर्वेश्या उर्व
शीमुखाः॥ घृताचीमेनकारंभा उर्वशी च तिलोत्तमा॥५८॥ सुकेशी मंजुघोषा
द्याः कथ्यंतेप्सरसो बुधैः॥ हाहा हूहूश्चैवमाद्या गंधर्वास्त्रिदिवौकसां॥५९॥ अग्नि
र्वैश्वानरो वह्निः वीतिहोत्रो धनंजयः॥ कृपीटयोनिर्ज्वलनो जातवेदास्तनूनपात्॥
६० वर्हिः शुष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केश उषर्बुधः॥ आश्रयाशो वृहद्भानुः कृशानुः पा
वकोनलः॥६१॥ रोहिताश्वो वायुसखः शिखावानाशुशुक्षणिः॥ हिरण्यरेता हु
तभुग्दहनो हव्यवाहनः॥६२॥ सप्तार्चिर्दमुनाः शुक्रश्चित्रभानुर्विभावसुः॥ शुचि
रप्पित्तमौर्वस्तु वाडवो वडवानलः॥६३॥ वह्नेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिः शिखा स्त्रि
यां॥ त्रिषु स्फुलिंगोग्निकणः संतापः संज्वरः समौ॥६४॥ धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती

इति यमपतिनामानि

इति कल्पवृक्षनाम

इति अश्विनीकुमारनामानि

इति अप्सरसनामानि

गंधर्वनामानि

वर्हिः शुष्मेति वामलतनत्तंनामेति काश्चित्

इति उपवडवाग्नेः नाम

इति ज्वालनामानि

इति अग्नीकणनाम

कुणपं शवं मृतपि तु शील समस्य कोण पाति कौणपस्सन नेरयं कौणपस्सेद मिस्सण ॥२॥ ४

प्रेताधिपः पाशहस्तः कीनाशो मन्युरर्कजः॥ इतिधर्मराजनामानि॥

परेतराट्कृतांतोयमुनाभ्रातासमनोयमराट्यमः॥६५॥कालोदंडधरःश्राद्धदेवो

५ वैवस्वतोंतकः॥राक्षसःकौणपःक्रव्यात्क्रव्यादोस्रपआशरः॥६६॥रात्रिचरोरात्रिच

रःकर्बुरोनिकषात्मजःयातुधानःपुण्यजनोनैरृतोयातुराक्षसी॥६७॥प्रचेतावरुणःपा इतिराक्षसनामानि

इतिवरुणनामानि शीयादसांपतिरप्पतिः॥श्वसनस्पर्शनोवायुर्मातरिश्वासदागतिः॥६८॥पृषदश्वो

गंधवहोगंधवाहानिलाशुगाः॥समीरमारुतमरुज्जगत्प्राणसमीरणाः॥६९॥

इतिवायुनामानि नभस्वद्वातपवनपवमानप्रभंजनाः॥प्रकंपनोमहावातोझंझावातःसवृष्टिकः॥७०॥

प्राणोपानःसमानश्चोदानव्यानौचवायवः॥हृदिप्राणोगुदेपानःसमानोनाभिसं

स्थितःउदानःकंठदेशस्थोव्यानःसर्वशरीरगः॥७१॥तरीस्याद्रंहस्तरसीतुरय

स्यदः॥जवोथशीघ्रंत्वरितंलघुक्षिप्रमरंद्रुतंसत्वरंचपलंतूर्णमविलंबितमाशुच इतिशीघ्रनामानि

निरंतर ॥सततानारताश्रांतसंततविरतानिसं॥७३॥नित्यानवरताजस्रमप्यथातिशयो

भरः॥अतिवेलभृशात्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्भरं॥७४॥तीव्रैकांतनितांतानिगाढबा ४

शीघ्रादि कृत्पर्यंतं क्रियाविशेषणत्वाद्द्रव्ये वर्तमानं क्लीवे स्यात्॥ यथा शीघ्रं जुहोति ततं भुंक्ते एषां मध्ये यत्सत्वगामि द्रव्यगामि तत् त्रिषु वाच्यलिंगमित्यर्थः
शीघ्रा जरा शीघ्रा मत्युः शीघ्रवयस्त्यादि॥ अतिशयभरक्षोरसत्ववचनेपि पुंस्त्वमेव पुल्लिंगनिर्देशात्॥ गाढ़ैकांतनितंतानि पुमानातिशयो भर इति
ऽभ मती घ्रस्मृति शपपचती प्रयोगस्तु क्रियाविशेषणत्वात् क्वचिद् द्रव्यगामि इति या ठस्तु स्याविशेष्यगामीत्यर्थः

चतुर्दशानिश्रयस नामानि१ ऽऽदृहानिच॥ ह्रीवैसीघ्राद्यंतत्वैस्यात्त्रिष्वेवांमत्वमानियत॥७५॥ कुवेरस्त्र्यंवकसखोय
४A क्षराट्गुह्यकेश्वरः॥ मनुष्यधर्मीधनदोराजराजोधनाधिपः॥७६॥ किंनरेशोवैश्रव
११४
णः पौलस्त्योनरवाहनः॥ यक्षैकपिंगैलविलः श्रीदः पुण्यजनेश्वरः॥७७॥ अस्योद्या इतिकुबेरनामानि
कुवेरपुत्रस्यैकं
नंचैत्ररथंपुत्रस्तुनलकूवरः॥ कैलासस्थानमलकापूर्विमानंतुपुष्पकं॥७८॥ स्यात्किंन
हेममास्मेनिधे
इतिकिंन्नरनामः रःकिंपुरुषःतुरंगवदनोमयुः॥ निधिर्नाशेवधिर्भेदापद्मशंखादयोनिधेः॥७९॥ महापद
नव
द्मश्चपद्मश्चशंखोमकरकच्छपौ॥ मुकुंदकुंदनीलश्चखर्वश्चनिधयो॥८०॥ इति
स्वर्गवर्गः॥१॥ द्योदिवौद्वेस्त्रियामभ्रंव्योमपुष्करमंवरं॥ नभोंतरिक्षंगगनमनंतंसुरवर्त्मखं द्योडाकाशस्य
वत्वार्यकाशदीपक खं॥८१॥ वियद्विष्णुपदंवापिपुंस्याकाशविहायसी॥ विहायसोपिनाकोपिद्युरपिस्या
त्तदव्ययं॥८२॥ तारापथोमहाध्वोवावापुवर्त्मविहायसी॥ दिशस्तुककुभः काष्ठाः आ इतिको
इतिदिशानामानि शाश्चहरितश्चताः॥८३॥ प्राच्यवाचीप्रतीच्यस्ताःपूर्वदक्षिणपश्चिमाः॥ उत्तरादिगु

स्यादि ॥ राविः सुधांशु हरिमनुः स्वर्भानुर्भानुजो विधुः ॥ बुधो बृहस्पतिश्चेति दिशामीशा यथाक्रमं ॥२तुर

४

इति पदक्रमव्याख्या १ प्राची अवाची प्रतीची ताः पूर्वदक्षिणपश्चिमाः ॥२४॥ इन्द्रो वह्निः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत् ॥ कुबेर ईशः प
तयः पूर्वादीनां दिशां क्रमात् ॥२५॥ ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः ॥ पुष्पदन्तः

५

इति दिग्गज नामानि ३ सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥२६॥ करिण्योऽभ्रमुकपिला पिङ्गलानुपमाः क्रमात् ॥
ताम्रपर्णी शुभ्रदन्ती चाङ्गनी चाञ्जनावती ॥२७॥ क्लीबाव्ययं त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदि

द्वे आग्निकोणस्य द्वे मध्यमात्रस्य द्वे मण्डलाकारे २ वस्तुनि

क् स्त्रियां ॥ अभ्यन्तरं त्वन्तरालं चक्रवालं तु मण्डलं ॥२८॥ अभ्रं मेघो वारिवाहः स्तनयित्नु त

नेवा

बलाहकः ॥ धाराधरो जलधरस्तडित्वान्वारिदोऽम्बुभृत् ॥२९॥ घनजीमूतमुदिरजलमु

इति मेघपंक्तेः

इति मेघनामानि ४ ग्धूमयोनयः ॥ कादम्बिनी मेघमाला त्रिषु मेघभवेऽभ्रियं ॥३०॥ स्तनितं गर्जितं मेघ

इति मेघध्वने   इति कान्तिनाम

निर्घोषे रसितादि च ॥ शम्पा शतह्रदा ह्रादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभा ॥३१॥ तडित्सौदामिनी ह्रशवि द्युतः

विद्युच्चञ्चला चपला चला स्फूर्जथुर्वज्रनिर्घोषो मेघज्योतिरिरम्मदः ॥३२॥ इन्द्रा

नाम

द्वे वज्रध्वने

इति इन्द्रधनुषनामानि युधं शक्रधनुस्तदेव ऋजुरोहितं ॥ वृष्टिर्वर्षं तद्विघातेऽवग्राहावग्रहौ समौ ॥३३॥ ५ वृष्टेः नामानि ५

तदेव शक्रधनुः ऋजुस्याततदा रोहितं ॥ द्वे यस्तदो वेणा वृष्टिविघातस्य

द्वे पविवज्रपतनजनितध्वने ॥ द्वे वज्रमेघे ॥ द्वे इन्द्रधनुषः

5A

द्वेमहावृष्टेःनामानि धारासंपातआसारःशीकरोंबुकणाःस्मृताः॥वर्षोपलस्तुकरकामेघछन्नेह्निदुर्दिनं द्वेमहानाम

॥९४॥अंतर्धाव्यवधापुंसित्वंतर्धिरपवारणं॥अपिधानतिरोधानपिधानाछादना

इतिअंतरधानस्यनामानि
मोष्यंद्र निच॥९५॥हिमांशुश्चंद्रमाश्चंद्रइंदुकुमुदबांधवः॥विधुःसुधांशुःशुभ्रांशुरोषधीशोनि

शापतिः॥९६॥अब्जोजैवातृकःसोमोग्लौर्मृगांकःकलानिधिः॥द्विजराजशशधरो

इतिचंद्रनाम नक्षत्रेशःक्षपाकरः॥९७कलातुषोडशोभागोबिंबोस्त्रीमंडलंत्रिषु॥भित्रंशकल

नाम
इतिकलानाम खंडेवापुंस्यर्द्धोर्द्धंसमेंशके॥९८॥चंद्रिकाकौमुदीज्योत्स्नाप्रसादस्तुप्रसन्नता॥कलं

नाम
इतिकलंकनामानि कांकौलांछनंचिह्नंलक्ष्मचलक्षणं॥९९॥सुषमापरमाशोभाशोभाकांतिर्द्युतिश्छ

नाम२ छंधनाम
इतिशोभानाम विः॥अवश्यायस्तुनीहारस्तुषारस्तुहिनंहिमं॥प्रालेयंमहिकाचाथहिमानीहिम

संहतिः॥शीतंगुणेतद्वदर्थाःसुषीमःशिशिरोजडः॥१००॥तुषारःशीतलःशीतोहिमः इतिशितनाम

सुखमादयस्त्रिलिंगाः सप्तान्यलिंगकाः॥ध्रुवऔत्तानपादिःस्यादगस्त्यःकुंभसंभवः॥१०१॥मैत्रावरुणिरस्यै

ध्रुवनाम इतिअगस्त्यनाम

इति अगस्त्यधर्मपत्नीनाम — अश्विन्यादयः सप्तविंशतिस्तारका दाक्षायिण्य उच्यन्ते॥ त्रीणि पुष्यस्य॥ समानलिंगा धनिष्ठायाः॥ पूर्वभाद्रपदे उत्तरभाद्रपदाः॥ त्रीणि मृगशीर्षस्य॥ निवृत्तस्य

एकं मृगशिरसः शिरोदेशस्थानं॥ पंचानां तारकाणां॥ द्वे विशाखायाः

६ वलोपामुद्रा सधर्मिणी॥ नक्षत्रमृक्षं भं तारा तारकाप्युडु वा स्त्रियां॥ १२ दाक्षायिण्यो

सा श्विनीत्यादि तारा अश्वयुगश्विनी॥ राधा विशाखा पुष्ये तु सिध्यतिष्यौ श्रविष्ठया॥ १३॥ इति नक्षत्रनाम

6 समा धनिष्ठाः स्युः प्रोष्ठपदा भाद्रपदाः स्त्रियां॥ मृगशीर्षं मृगशिरस्तस्मिन्नेवाग्रहायणी

इल्वका इति पाठांतरं ॥१४॥ इल्वलास्तच्छिरोदेशे तारका निवसन्ति या॥ बृहस्पतिः सुराचार्यो गीष्पतिर्धिषणो नवनामानि बृहस्पतेः

इति जीवनामानि गुरुः॥१५॥ जीव आंगिरसो वाचस्पतिश्चित्रशिखंडिजः॥ शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य उशना भा षट् शुक्रस्य

इति शुक्रनाम र्गवः कविः॥१६ अंगारकः कुजो भौमो लोहितांगो महीसुतः॥ रौहिणेयो बुधः सौम्यः इति मंगलनाम

समौ सौरिशनैश्चरौ॥१७॥ शनिमंदौ पंगुकालौ छायापुत्रोसितस्तथा॥ तमस्तु राहुः स्व इति शनिनाम

इति राहुनामानि र्भानुः सैंहिकेयो विधुंतुदः॥१८॥ केतुः शिखी तु विज्ञेयो वरुणो वरुणात्मजः॥ सप्तर्षयो मरी ॥

इति सप्तऋषयः च्यत्रिमुखाश्चित्रशिखंडिनः॥१९॥ राशीनामुदयो लग्नं ते तु मेषवृषादयः॥ मेषो वृषो

मिथुनं कर्कटः सिंहः कन्यका॥२०॥ तुला च वृश्चिको धन्वी मकरः कुंभमीनकौ॥ ६

मरीचिरंगिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः वशिष्ठश्चेति सप्तैते ज्ञेयाश्चित्रशिखण्डिनः॥३ इति मेषादिलग्ननामानि

6A

सूरसूर्यार्यमादित्यद्वादशात्मदिवाकराः ॥११॥ भास्कराहस्करब्रध्नप्रभाकरविभाकराः
॥ भास्वद्विवस्वत्सप्ताश्वहरिदश्वोष्णरश्मयः ॥१२॥ विकर्त्तनार्कमार्त्तंडमिहिरारुण
पूषणः ॥ द्युमणिस्तरणिर्मित्रश्चित्रभानुर्विरोचनः ॥१३॥ विभावसुर्ग्रहपतिस्त्विषां
पतिरहर्पतिः ॥ भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः ॥१४॥ कर्मसाक्षी जगच्चक्षु
रंशुमाली त्रयीतनुः ॥ प्रद्योतनो दिनमणिः खद्योतो लोकबांधवः ॥१५॥ सुरेसरुत्तमः
पोऽब्जः पद्मीनीकांत इत्यतो ॥ भवेद्गगनमाणिक्यं बुधैर्धामनिधिर्मतः ॥१६॥ माठरः पिं
गलो दंडश्चंडांशोः पारिपार्श्वकाः ॥ सूरसूतोऽरुणोऽनूरुः काश्यपिर्गरुडाग्रजः ॥१७॥ परि
वेषस्तु परिधिरुपसूर्यकमंडले ॥ किरणोस्रमयूखांशुगभस्तिघृणिरश्मयः ॥१८॥ भानु
इति किरणनामः
करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियां ॥ स्युः प्रभारुक्रुचिस्त्विड्भाभाश्छविद्युतिदीप्तयः
॥१९॥ रोचिः शोचिरुभे क्लीवे प्रकाशो द्योत आतपः ॥ कोष्णं कवोष्णं मंदोष्णं कदुष्णं त्रि
षु तद्वति ॥२०॥ तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वत् मृगतृष्णा मरीचिका ॥ काले दिष्टोप्यनेहापि
मृगतृष्णानाम इति दिग्वर्गः ॥२

इति सूर्यनामानि

सूर्यसारथेः नामानि

एकादशचं सूर्यरश्मनामानि

इति सूर्यपार्श्वदनामानि

सूर्यमंडलनामानि

इति प्रकाशनामानि

पक्षादित्तणादिकालस्य ॥ प्रतिपत्तिथेः ॥ पंचदिवसस्य ॥ घटप्रभातस्य

नाम
समयोप्यपक्षतिः ॥२०॥ प्रतिपदे द्वे इमे स्त्रीत्वे तदाद्यास्तिथयो द्वयोः ॥ घस्रो दिनाहनी वा तु क्ली
बे दिवसवासरौ ॥२१॥ प्रत्यूषोहर्मुखं कल्यमुषःप्रत्यूषसी अपि ॥ प्रभातं च दिनांते
तु सायं संध्या पितृप्रसूः ॥२२॥ प्राह्णापराह्णमध्याह्नास्त्रिसंध्यमथ शर्वरी ॥ निशा निशी
थिनी रात्रिस्त्रियामा क्षणदा क्षपा ॥ विभावरीतमस्विन्यौ प्रदोषो रजनीमुखं ॥ अर्धरात्रे
निशीथौ द्वौ रजनी यामिनी तमी ॥ तमिस्रा तामसी रात्रिर्ज्योत्स्नी चंद्रिकयान्विता ॥२३॥ आगा
मीवर्तमानाहर्युक्तायां निशि पक्षिणी ॥ गणरात्रं निशा बह्व्यः द्वौ यामप्रहरौ समौ ॥२४॥ स प
र्वसंधिः प्रतिपत्पंचदश्योः यदंतरं ॥२५॥ पक्षांतौ पंचदश्यौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा ॥ कला
हीने सानुमतिः पूर्णे राका निशाकरे ॥२६॥ अमावस्या त्वमावास्या दर्शः सूर्येंदुसंगमः ॥ सा
दृष्टेंदुः सिनीवाली सा नष्टेंदुकला कुहूः ॥२८॥ उपरागो ग्रहो राहुग्रस्ते त्विंदौ च पूष्णि च
॥ सोपप्लवोपरक्तौ द्वावग्न्युत्पात उपाहितः ॥२९॥ एकयोक्त्या पुष्पवंतौ दिवाकरनिशाक
रौ ॥ अष्टादश निमेषास्तु काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला ॥३०॥ तास्तु त्रिंशत्क्षणस्ते तु मुहूर्तो द्वा

क्षणद्वयं लवः प्रोक्तो निमेषस्तु लवद्वयं ... निमेषो ॥ ते अष्टमार्ग काष्ठा

१७
तिथिदिननामानि
एकदिनस्य द्यंतस्य नामानि
त्रिसंध्यरात्रिमास॥
द्वे अर्धरात्रि ॥ द्वे प्रहरस्य॥
पक्षिणीलक्षणं
अग्न्युत्पातनामानि
एकयुक्त्या साधारण
वचनेन सूर्यचंद्रयो
पुष्पवंतौ उच्यते

द्वे प्रदोषस्य
रात्रिनामानि
द्वे पूर्णिमाया
अमावस्यायाः चत्वारि
उपरागस्य ... द्वे
विलुप्तयो ... उपरक्तयोरपि
उपरक्तो ... नामानि
१ ...

7A

द्विमार्गशिर संत

दशा स्त्रियां ॥ तेतु त्रिंशदहोरात्रः पक्षास्ते दश पंच च ॥३१॥ पक्षौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ
मासस्तु तावुभौ ॥ द्वौ द्वौ मार्गादिमासौ स्यादृतुस्तैरयनं त्रिभिः ॥३२॥ अयने द्वे गति — एकं त्रिभिऋतुभिरयनं
मार्ग
रुदग्दक्षिणार्कस्य वत्सरः ॥ समरात्रिंदिवे काले विषुवद्विषुवं च तत् ॥३३॥ पुष्ययु — द्वि विषुवतः
चत्वारि मार्गशीर्षस्य — क्ता पौर्णमासी पौषी मासे तु यत्र सा ॥ नाम्ना स पौषो माघाद्याश्चैवमेकादशापरे ॥३४॥
त्रीणि पौषस्य
मार्गशीर्षे सहा मार्ग आग्रहायणिकश्च सः ॥ पौषे तैषसहस्यौ द्वौ तपा माघेऽथ फाल्गुने — द्वे माघस्य
त्रीणि फाल्गुनस्य त्रीणि चैत्रस्य त्रीणि वैशाखस्य द्वे ज्येष्ठस्य
॥३५॥ स्यात्तपस्यः फाल्गुनिकः स्याच्चैत्रे चैत्रिको मधुः ॥ वैशाखे माधवो राधो ज्येष्ठे शुक्रः
द्वे आषाढस्य श्रावणस्य त्रीणि नामानि चत्वारि भाद्रस्य
शुचिस्त्वयं ॥३६॥ आषाढे श्रावणे तु स्यान्नभाः श्रावणिकश्च सः ॥ स्युर्नभस्यः प्रौष्ठपदः
त्रीणि आश्विनस्य नाम चत्वारि कार्त्तिकस्य
भाद्रभाद्रपदाः समाः ॥३७॥ स्यादाश्विन इषोऽप्याश्वयुजोऽपि स्यात्तु कार्त्तिके ॥ बाहुलो — माघफाल्गुनाभ्यामतो
त्रीणि वैशाखाभ्यामतो
नाम
र्जौ कार्त्तिकिको हेमंतः शिशिरोऽस्त्रियां ॥३८॥ वसंते पुष्पसमयः सुरभिर्ग्रीष्म ऊष्मकः ॥
वसंतनाम सप्त ज्येष्ठाषाढाभ्यामूष्मो

एकमप्त्विनवार्तिकाभ्याम् नोः

मनुसेनमासेनपित्र्याणांमहोरात्रः वर्षेणतुदेवतानां॥देवतानांयुगसहस्रद्वयेनब्रह्मणोऽहोरात्रः हेमन्तादीनांयुग्मेवप्रत्यकंसेकम

नौसहस्रेद्वेनृणांकल्पःकथ्यते हेम्नावरणभाद्रपदाभ्याम् नोः

४६

श्व निदाघउष्णोपगमःउष्मउष्मागमस्तपः॥स्त्रियांप्रावृट्स्त्रियांभूम्निवर्षाअथशरत्स्त्रि

षट्संवत्सरस्य यां॥४०॥षडमीऋतवःपुंसिमार्गादीनांयुगैःक्रमात्॥संवत्सरोवत्सरोऽब्दोहायनोऽस्त्रीशरि

त्समाः॥४१॥मासेनस्यादहोरात्रःपैत्रोवर्षेणदैवतः॥४१॥दैवेयुगसहस्रेद्वेब्राह्मःकल्पौ

पंचप्रलयस्य

द्वादशपापस्य तुतौनृणां॥मन्वंतरंतुदिव्यानांयुगानामेकसप्तति॥४२॥संवर्त्तःप्रलयःकल्पःक्षयःक

ल्पांतइत्यपि॥अस्त्रीपंकंपुमान्पाप्मापापंकिल्बिषकल्मषं॥४३॥कलुषंवृजिनैनोघ

पंचधर्मस्य

म्होदुरितदुष्कृतं॥स्याद्धर्ममस्त्रियांपुण्यश्रेयसीसुकृतंवृषः॥४४॥मुत्प्रीतिःप्रमदोहर्षःप्र सप्तप्रीतेवासुखस्य

नाम पंचसुखस्य

प्रीतिनाम मोदामोदसंमदाः॥स्यादानंदथुरानंदःशर्मसातसुखानिच॥४५॥श्वःश्रेयसंशिवंभद्रंक

त्रयोदशकल्याणनामस्य

ल्याणंमंगलंशुभं॥भावुकंभविकंभव्यंकुशलंक्षेममस्त्रियां॥४६॥शस्तंचाथत्रिषुद्रव्ये

पापंपुण्यंसुखादिच॥मतल्लिकामचर्चिकाप्रकांडमुद्घतल्लजौ॥४७॥प्रशस्तवाचका ८

प्रशस्तनामानि

शुभ॥भेप॥ठं॥का॥ड़िरदानिपथ्य स्तवाचकानि॥ शुभावहो॥ विधिश्चयोच्यते॥ दैवस्य

त्रीण्यात्मन॥ द्वे सत्त्व रजस्तमसां तुल्यावस्थायाः

8A

शुभसूचकनामानि

समयविशेषोऽरव नाम इत्युच्यते कालकृतो धर्मीयेन॥४

जन्मी जंतु

इति कालवर्गः॥३॥

सप्तमनस॥ चतुर्दश बुद्धेः॥ एकं धारणवत्या दिबुद्धेः॥ एकं मानस नाम सकल्पः॥ द्वे मन सस्तु. दे॥

परलोको नास्तीति॥

त्रीणि भ्रान्तिनाम

इति अंगीकारनाम

न्यं म न्यं पः शुभावहो विधिः॥ दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिः॥४९॥ हेतुर्ना का
रणं बीजं निदानं त्वादिकारणं॥ क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियां॥५०॥
विशेषः कालिकोवस्था गुणाः सत्वं रजस्तमः॥ जनुर्जननजन्मानि जनिरुत्पत्तिरुद्भ
वः॥५१॥ प्राणी तु चेतनो जन्मी जन्तुजन्युशरीरिणः॥ जातिर्जातं च सामान्यं व्यक्तिस्तु पृथगा
त्मता॥५१॥ चित्तं तु चेतो हृदयं स्वान्तं हृन्मानसं मनः॥ बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्र
ज्ञा शेमुषी मतिः॥५२॥ प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संवित्प्रतिपज्ज्ञप्तिचेतनाः॥ धीर्धा
रणावती मेधा संकल्पः कर्म मानसं॥५३॥ चित्ताभोगो मनस्कारश्चर्चा संख्या विचारणा
॥ अध्याहारस्तर्क ऊहो विचिकित्सा तु संशयः॥५४॥ संदेहद्वापरौ चाथ समौ निर्णय
निश्चयौ॥ मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता व्यापादो द्रोहचिंतनं॥५५॥ समौ सिद्धान्तराद्धान्तौ
भ्रान्तिर्मिथ्यामतिर्भ्रमः॥ संविदागूः प्रतिज्ञानं नियमाश्रवसंश्रवाः॥५६॥ अंगीका
राभ्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः॥ मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः॥५७॥

नो

भाग्यनामानि

त्राणि नामानि कारणस्य॥ द्वे प्रथमकारणस्य

कालकृतो वस्तुधनयौवनादि विशेषोऽवस्थायैकं॥ षट्जननमनः॥ षट् प्राणिनः त्रीणि जातेः॥ द्वे विशेषे

बुद्धिनामानि षट् जानेः

त्रय विचारस्य॥ त्रीणि तर्कस्य॥ चत्वारि संदेहस्य॥ द्वे निर्णयस्य॥ द्वे परलोको नास्तीत्यादिबुद्धेः॥ द्वे पर द्रोहचिंतायाः॥ द्वे सिद्धान्तस्य॥ दश अंगीकारस्य

चित्रादौ मोक्षज्ञातिया रक्षकशास्त्रादौ तद्विज्ञानां॥

हरिणीपंडुरात्वं गौरहरिणीचारुर्योषिति ॥ सुवर्णप्रतिमायां च हरितावृत्तभेदयोरिति हैमः पाण्डुः कृपीतभागार्धः केतकीधूलि
सन्निभ इति शब्दार्णवः

मतिः कैवल्यं निर्वाणं श्रेयो निःश्रेयसामृतं ॥ मोक्षोऽपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहंमतिः स्त्रियां ॥५८
रूपं शब्दो गंधरसस्पर्शाश्च विषया अमी ॥ गोचरा इंद्रियार्थाश्च हृषीकं विषयींद्रियं ॥५९
कर्मेंद्रियं तु पाय्वादि मनोनेत्रादि धींद्रियं ॥ तुवरस्तु कषायोऽस्त्री मधुरो लवणः कटुः ॥६०॥
तिक्तोऽम्लश्च रसाः पुंसि तद्वत्सु षडमी त्रिषु ॥ विमर्दोत्थे परिमलो गंधे जनमनोहरे ॥६१॥
आमोदः सोऽतिनिर्हारी वाच्यलिंगत्वमागुणात् ॥ समाकर्षी तु निर्हारी सुरभिर्घ्राणतर्पणः ॥६२
इष्टगंधः सुगंधिः स्यादामोदी मुखवासनः ॥ पूतिगंधिस्तु दुर्गंधो विस्रं स्यादामगंधि यत्
॥६३॥ शुक्लशुभ्रशुचिश्वेतविशदश्येतपांडुराः ॥ अवदातः सितो गौरोऽवलक्षो धवलोऽर्जुनः
॥६४॥ हरिणः पांडुरः पांडुरीषत्पांडुस्तु धूसरः ॥ कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमे
चकाः ॥६५॥ पीतो गौरो हरिद्राभः पालाशो हरितो हरित् ॥ रोहितो लोहितो रक्तः शोणः कोक
नदच्छविः ॥६६॥ अव्यक्तरागस्त्वरुणः श्वेतरक्तस्तु पाटलः ॥ श्यावः स्यात्कपिशो धूम्रधूम
लौ कृष्णलोहिते ॥६७॥ कडारः कपिलः पिंगपिशंगौ कद्रुपिंगलौ ॥ चित्रं किर्मीरकल्माष

[Marginal and interlinear glosses:]

अज्ञानस्य ॥ अविद्या
ज्ञानेंद्रियनामानि
एकं धीन्द्रियस्य ॥ द्वे कषायस्य ॥ वक्षादिसुगंधस्य
द्वे मुखसुगंधिनाम
श्वेतनामत्रयोदश
त्रीणि पीतस्य
एकं श्वेतरक्तस्य ॥ द्वे कपिलस्य
त्रीणि रक्तवर्णस्य
कृष्णस्य लोहितस्य त्रीणि
एकं कपिलवर्णस्य
कोकनदं रक्तोत्पलमिव छविः फलस्य ॥२
नानावर्णानां चित्रनामानि

आन्वीक्षिकी दंडनीतौ द्वौ क्रमात् तर्कविद्यायां न्याये अर्थशास्त्रे च प्रवर्तेते

इति धीवर्गः ४

वाचलिंगा

यावल्लैंगाख्यकवृंदैः ॥८॥ गुणोप्युक्ते द्रव्यः पुंसि गुणे लिंगास्तु तद्वति ॥ ब्राह्मीतु भारती भाषा
गीर्वाग्वाणी सरस्वती ॥९॥ व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वचः ॥ अपभ्रंशोपश
ब्दः स्तु वाचकः ॥१०॥ तिङ्सुबंतचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्विता ॥ श्रुतिः स्त्री वेद आम्ना
यस्त्रयी धर्मस्तु तद्विधिः ॥११॥ स्त्रियामृक्सामयजुषी इति वेदास्त्रयस्त्रयी ॥ शिक्षेत्यादि
श्रुतेरंगमोंकारप्रणवौ समौ ॥१२॥ इतिहासः पुरावृत्तमुदात्ताद्यास्त्रयः स्वराः ॥ आन्वीक्षि
की दंडनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयो ॥१३॥ राजनीतिराजविद्यायाम ... सामादिलक्षणे ॥
आख्यायिकोपलब्धार्था पुराणं पंचलक्षणं ॥१४॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि
च ॥ वंशानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणं ॥१५॥ प्रबंधकल्पना कथा प्रवह्लिका प्रहेलिका ॥
स्मृतिस्तु धर्मसंहिता समाहृतिस्तु संग्रहः ॥१६॥ समस्या तु समासार्था किंवदंती जनश्रुतिः
॥ वार्ता प्रवृत्तिर्वृत्तांत उदंतः स्याद् अथाह्वयः ॥१७॥ आख्याह्वे अभिधानं च नामधेयं च नाम च
हूतिराकारणाह्वानं संहूतिर्बहुभिः कृता ॥१८॥ विवादो व्यवहारः स्यादुपन्यासस्तु वाङ्मुखं ॥

किंवदंति इति द्वे लोकप्रवादस्य

Interlinear notes: नाम (above line 2); नाम (above line 3); ओंकारस्य (above line 5); उ (above line 7); शास्त्राणां कथायां (above line 8); द्वे सग्रहस्य ॥ द्वे ... ज्ञानाय ... (above line 9); नाम (above line 9); वार्ता ... वार्ता या (above line 10); नाम (above line 10); घटनाम (above line 10); नाम (above line 11)

Left margin: कवरा ॥ शास्त्रे शब्दः वाचकः ॥ व्याकरणांसद्वे ॥ वेदानां विधिः ॥ एकं वेदांगस्य ॥ व्यासादिप्रणीतस्य द्वे ॥ एकं तर्कविद्यायां ॥ द्वे व्यासादिप्रणीतपुराणादे ॥ द्वे व्यासादिप्रणीतशास्त्रस्य ॥ त्रीणि आह्वानस्य ॥ एकं बहुकृता आह्वानस्य

Right margin: तत्त्वागाधिष्ठाता देवता ॥ बटवचनस्य ॥ द्वे मस्कृताद भवदर सवदस्य ॥ शब्दः स्याच्छास्त्रे ॥ ५२ त्रीणि प्रत्येकं समवायनको वेदस्य ॥ शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषं गणितं छंदसां लक्षणं चैव षडंगो वेद उच्यते ॥ शास्त्रवाह्य लोकानां कथायाः ॥ व्यक्तीकृत्य कमप्यर्थं स्वरूपार्थस्य गोपनं यत्र वाह्यार्थसंबद्धा कथ्यते सा प्रहेलिका ॥ द्वे विवदा

10

उपोद्घात उदाहारः शपनं शपथः पुमान्॥ १९॥ प्रश्नोनुयोगः पृच्छा च प्रतिवाक्योत्तरे समे
॥ मिथ्याभियोगोभ्याख्यानमथ मिथ्याभिशंसनं॥ २०॥ अभिशापः प्रणादस्तु शब्दः स्यादनुरा
गजः॥ यशः कीर्त्तिः समज्ञा च स्तवः स्तोत्रं नुतिः स्तुतिः॥ २१॥ आम्रेडितं द्विस्त्रिरुक्तमुच्चैर्घुष्टं तु घोषणा॥
काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेः॥ २२॥ अवर्णाक्षेपनिर्वादपरीवादापवादवत्॥
उपक्रोशो जुगुप्सा च कुत्सा निन्दा च गर्हणे॥ २३॥ पारुष्यमतिवादः स्याद्भर्त्सनं त्वपकारगीः॥
यः सनिन्दः उपालंभः तत्र स्यात्परिभाषणं॥ २४॥ तत्र त्वाक्षारणा यः स्यादाक्रोशो मैथुनं प्रति॥
स्यादाभाषणमालापः प्रलापोनर्थकं वचः॥ २५॥ अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनं॥ वि
प्रलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः॥ २६॥ सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निह्नवः॥
चोद्यमाक्षेपमभियोगौ शापाक्रोशौ दुरेषणा॥ २७॥ अस्त्री चाटु चटु श्लाघा प्रेम्णा मिथ्याविकत्थनं॥
संदेशवाग्वाचिकं स्याद्वाग्भेदास्तु त्रिषूत्तरे॥ २८॥ रुषती वागकल्याणी स्यात्कल्या तु शुभात्मिका॥
अत्यर्थमधुरं सान्त्वं संगतं हृदयंगमं॥ २९॥ निष्ठुरं परुषं ग्राम्यमश्लीलं सूनृतं प्रिये॥ सत्ये १०

ग्लस्तं वाणीकृते गिर्खानिलुप्तवर्णपदे हिते

क 10A

द्वे ग्रस्तरशब्दस्य द्वे शीघ्रोच्चारितवचनस्य

सत्यनियमस्यैकं॥ द्वे विरुद्धवाक्यस्य॥ द्वे निंद्यवचनस्य॥ द्वे अव्यक्तवचनस्य द्वे एकपदवाक्यस्य॥ द्वे भोगसमर्थवचनस्य सप्तदश शब्दस्य

थसंकुलक्लिष्टे परस्परपराहते॥ ९०॥ लुप्तवर्णपदं ग्रस्तं निरस्तं त्वरितोदितं॥ अंबू

कृतं सनिष्ठीवमबद्धं स्यादनर्थकं॥ ९१॥ अनक्षरमवाच्यं स्यादाहतं तु मृषार्थकं॥ अ

थ म्लिष्टमविस्पष्टं वितथं त्वनृतं वचः॥ ९२॥ सत्यं तथ्यमृतं सम्यगमूनि त्रिषु तद्वति॥ श

ब्दे निनादनिनदध्वनिध्वानरवस्वनाः॥ ९४॥ स्वाननिर्घोषनिर्ह्रादनादनिस्वाननिस्वनाः॥

आरवारावसंरावविरावा अथ मर्मरः॥ ९५॥ स्वनिते वस्त्रपर्णानां भूषणानां तु शिंजितं॥ निक्वा

णो निक्वणः क्वाणः क्वणः क्वणनमित्यपि॥ ९६॥ वीणायाः क्वणिते प्रादेः प्रक्वाणः प्रक्वण

दयः॥ कोलाहलः कलकलः तिरश्चां वाशितं रुतं॥ ९७॥ स्त्री प्रतिश्रुत्प्रतिध्वाने गीतं गानं

इमे समे॥ निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः॥ ९८॥ पंचमश्चेत्यमी सप्त तंत्रीकंठोत्थिताः स्व

राः॥ काकली तु कले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे॥ ९९॥ कलो मंद्रस्तु गंभीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु॥ स

मन्वितलयः पत्त्वेकतालो वीणा तु वल्लकी॥ २००॥ विपंची सा तु तंत्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी॥

एकं सप्ततंत्रीयुक्तवीणायाः

पंचवीणाया॥ स्वनस्य पिकीनरयाद्वे ... णनस्य त्रिर्यक्जुनि शब्दे

इति सब्दादिवर्गः ५

वीणीवीणायाः शब्दः

द्वे ललास्तदिनवचनस्य मिथ्यावचनस्य द्वे मिथ्यावचनस्य वचारितस्य वचनस्य वीणागुनमवचनस्य॥ द्वेयकरवचनस्य॥ वस्त्रपर्णानां शब्दस्य॥ भूषणानां द्वे कलकल शब्दस्य स्तोरस्य॥ द्वे प्रतिस्वदस्य॥ गीतस्य सप्ततंत्रीकंठोत्थितानां स्वराणां॥ एकं सूक्ष्म तारो॥ शब्दस्य॥ एकं गंभीरस्य॥ एकमत्युच्चैकास्यादि घनौ

-८॥

म

ततंवीणादिकंवाद्यमानद्धंमुरजादिकं॥१॥वंशादिकंतुसुषिरंकांस्यतालादिकंघनं॥ चतु
र्विधमिदंवाद्यंवादित्रातोद्यनामकं॥२॥मृदंगामुरजाःभेदाःस्त्वंक्यालिंग्योर्ध्वकास्त्रयः॥स्याद्यश
पटहोढक्काभेरीस्त्रीदुंदुभिःपुमान्॥३॥आनकःपटहोस्त्रीस्यात्कोणोवीणादिवादनं॥वीणादंडः
[नागारानाम] [वीणा]
प्रवालःस्यात्ककुभस्तुप्रसेवकः॥४॥कोलंबकस्तुकायोस्याउपनाहोनिबंधनं॥वाद्यप्रभेदा
[द्वे नर्तक्याः]
डमरुःमड्डुडिंडिमझर्झराः॥५॥मर्दलःपणवोन्येचनर्तकीलासिकेसमे॥विलंबितंद्रुतंम
ध्यंतत्वमोघोघनंक्रमात्॥६॥तालःकालक्रियामानंलयःसाम्यमथास्त्रियां॥तांडवंन
टनंनाट्यंलास्यंनृत्यंचनर्तने॥७॥तौर्यत्रिकंनृत्यगीतवाद्यंनाट्यमिदंत्रयं॥भ्रकुंशश्चभ्रु
[पंच स्त्रीवेषधारी पुंसः]
कुंशश्चभ्रूकुंशश्चेतिनर्तकः॥८॥स्त्रीवेषधारीपुरुषोनाट्योक्तौगणिकाज्जुका॥भगिनी
[राजपुत्रस्य युवराजक थ्यते ॥ नाट्योक्तौ राज्ञि]
पतिरावुत्तोभावोविद्वानथावुकः॥९॥जनकोयुवराजस्तुकुमारोभर्तृदारकः॥राजा
[भुवि]
भट्टारकोदेवस्तत्सुताभर्तृदारिका॥१०॥देवीकृताभिषेकायामितरासुतुभट्टिनी॥अब्रह्म
[एकं नाट्ये क्रोशलोक्ति]
ण्यमवध्योक्तौराजश्यालस्तुराष्ट्रियः॥११॥अंबामाताथबालास्याद्वासूरार्यस्तुमा
[एकं नाट्ये ज्ञोनानुः ॥ एकं नाट्योक्तौ कुमारी]

वादि

युगकाले ढोलस्य
द्वे नगारस्य॥ द्वे ढोलस्य

द्वे वीणाधोभागस्य

घटवाद्यानां प्रभेदाः
पृथक्पृथक

घटनर्तनस्य नामानि

नाट्योक्तौ भगन्यापते
र्बुत्तो कथ्यते

द्वे मृदंगस्य मृदंगा वह
कः॥ त्रीणि मृदंगानां
भेदाः॥ एकं वीणादि
वादनं भेदाः॥
द्वे वीणादंडस्य॥
एकं वीणाकायाया॥
द्वे वीणायाकील्या नाम
वाद्यप्रभेदाः

एकं बंधनाद्देतिक...

एकं भ्रष्टस्य ।। एकं नाट्योक्तौ ज्येष्ठाभगनी ।। द्वे स्त्री भगिनिनाम   त्रयाणां स्थानस्य

रिंष ।। अत्तिका भगनी ज्येष्ठा निष्ठा निर्वहणे समे ।।१२।। हंडे हंजे हलाह्वाने नीचां चेटीं सखीं

प्रति ।। अंगहारोंगविक्षेपो व्यंजकाभिनयौ समौ ।।१३।। निर्वृत्ते त्वंगसत्वाभ्यां द्वे त्रिलिंगे तु सात्विके

।। शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः ।।१४।। बीभत्सरौद्रौ च रसाः शृंगारः शुचिरुज्वलः ।। उ

त्साहवर्द्धनो वीरः कारुण्यं करुणा घृणा ।।१५।। कृपा दयानुकंपा स्यादनुक्रोशोप्यथो हसः ।। हा

सो हास्यं च बीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं द्वयोः ।।१६।। विस्मयोद्भुतमाश्चर्यं चित्रमप्यथ भैरवं ।। दा

रुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकं ।।१७।। रौद्रं तूग्रमभी त्रिषु चतुर्दश दरस्त्रासो भीतिर्भीः ।।

साध्वसं भयं विकारो मानसो भावोनुभावो भावबोधकः ।।१८।। गर्वोभिमानो हंकारो मानश्चि

त्तसमुन्नतिः ।। अनादरः परिभवः परीभावस्तिरस्क्रिया ।।१९।। रीढावमाननावज्ञा स्यवहेलम

सूर्क्षणं ।। मंदाक्षं ह्रीस्त्रपा व्रीडा लज्जा सापत्रपान्यतः ।।२०।। क्षांतिस्तितिक्षाभिध्या तु परस्वावि

षये स्पृहा ।।२१।। अक्षांतिरीर्ष्यासूया तु दोषारोपो गुणेष्वपि वैरं विरोधो विद्वेषो मन्युशोकौ तु वा

स्त्रियां ।। पश्चात्तापोनुतापश्च विप्रतीसार इत्यपि ।। कोपक्रोधामर्षरोषः प्रतिघो रुट्क्रुधौ स्त्रि

सप्तक्रोधस्य

द्वे अंगविक्षेपस्य ।। द्वे मनोगतभावव्यंजकस्य ।। द्वे वीररसस्य ।। त्रीणि हास्यरसस्य ।। द्वे बीभत्सरसस्य ।। नव भयानकरसस्य ।। षट् भयस्य ।। एकं मनोविकारस्य ।। द्वे भावसूचकस्य ।। षट् लज्जायाः ।। एकं परधनवांछायाः ।। ।। एकं ईर्षायाः ।। त्रीणि शोकस्य ।।

गरसस्य ।। त्रीणि शृंगारस्य ।। सप्त करुणारसस्य ।। चत्वारि अद्भुतरसस्य ।। नव अंकरं प्रति भयं ।। द्वे रौद्ररसस्य ।। त्रीणि गर्वस्य ।। द्वे मानस्य ।। नव अनादरस्य ।। द्वे क्षमायाः ।। एकं अक्षमायाः ।। त्रीणि वैरस्य

उन्मादनाम स्नेह

श्च पं॥२३॥श्चैवानुचरितेनं शीलमुन्मादश्चित्तविभ्रम॥प्रेमानाप्रियताहार्दंप्रेमस्नेहोथदोह दो

इच्छानाम

दं॥२४॥इछाकांक्षास्पृहेहातृड्वांछालिप्सामनोरथः॥कामोभिलाषस्तर्षश्चसोत्यर्थेला मनसीक्षानाम॥

मनःपीडानाम२

धर्मचिंतानाम लसाद्वयोः॥२५॥उपाधिर्नाधर्मचिंताप्रुंस्याधिर्मानसीव्यथा॥स्याच्चिंतास्मृतिराध्यानमु

उत्साहनाम अतिशयउत्साहनाम१

उत्कंठस्मरणनाम२ त्कंठोत्कलिकेसमे॥२६॥उत्साहोध्यवसायःस्यात्सवीर्यमतिशक्तिभाक्॥कपटोस्त्रीव्या कपटनाम॥

प्रमादनाम

जदंभोपधयःछद्मकैतवे॥२७॥कुसृतिर्निकृतिःशाठ्यंप्रमादोनवधानता॥कौतूहलं कौतूहलनाम४॥

श्रृंगारभावजाक्रियाना म॥६॥ कौतुकंतुकुतुकंचकुतूहलं॥२८॥स्त्रीणांविलासःविवाकःविभ्रमाललितंतथा॥हेला

परिहासनाम६ लीलेत्यमीहावाक्रियाश्रृंगारभावजाः॥२९॥द्रवकेलिपरीहासाक्रीडालीलाचनर्म

मिसनाम

बालानांकूर्दनादिक्रीडानाम॥३॥ च॥व्याजोपदेशोलक्ष्यंचक्रीडाखेलाचकूर्दनं॥३०॥घर्मोनिदाघःस्वेदःस्यात्प्रल प्रस्वेदनाम३

संभ्रमनाम

आकारगोपननाम२ योनष्टचेष्टता॥अवहित्थाकारगुप्तिःसमौसंवेगसंभ्रमौ॥३१॥स्यादाछुरितकंहासःसो हर्षशोकादिभिरवेश

रोमहर्षनाम रोदननाम३

सपद्वहासनाम॥३॥ईषद्धासनाम॥१ त्प्रासःसमनाक्स्मितं॥मध्यमःस्याद्विहसितंरोमांचोरोमहर्षणं॥३२॥क्रंदितंरुदितंक्रुष्टं चेष्टानाशनाम२

जंभनाम२ विप्रलंभनाम२ चलन

मधमहास्यनाम जंभस्तुत्रिजंभनं॥विप्रलंभोविसंवादोरिंगणंस्खलनंसमे॥३३॥स्यान्निद्राशयनं १२

निद्रानामचं

12A

तंद्रीनाम भृकुटिनाम

स्वापः स्वप्नः सं वेद्याः स्वप्नशीलः ॥ तंद्री प्रमीला भकुटिः भ्रूकुटिः भृकुटिः स्त्रियां ॥ ३४ ॥ अदृ

ष्टिः स्यादसौम्येक्षिणि संसिद्धिः प्रकृतिस्त्विमे ॥ स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाथ वेपथुः

॥ ३५ ॥ कंपोथ क्षण उद्धर्षो मह उद्धव उत्सवः ॥ अधोभुवनपातालं वलिसद्म रसातलं

॥ ३६ ॥ नागलोकोथ कुहरं सुषिरं विवरं विलं ॥ छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रंध्रं श्वभ्रं वपा सुषिः

॥ ३७ ॥ गर्तावटौ भुवि श्वभ्रे सरंध्रे सुषिरं त्रिषु ॥ अंधकारोऽस्त्रियां ध्वांतं तमिस्रं तिमिरं तमः

॥ ३८ ॥ ध्वांते गाढेंधतमसं क्षीणेवतमसं तमः ॥ विष्वक्संतमसं नागाः काद्रवेयास्तदी

श्वरः ॥ ३९ ॥ शेषोनंतो वासुकीस्तु सर्पराजोथ गोनसः ॥ [illegible]

[illegible] ॥ तिलित्सः स्यादजगरे सयुर्वाहस इत्युभौ ॥ ४० ॥ अलगर्दो जलव्या

लः समौ राजिलडुंडुभौ ॥ मालुधानो मातुलाहिर्निर्मुक्तकंचुकः ॥ ४१ ॥ सर्पः पृदाकुर्भु

जगो भुजंगोहिर्भुजंगमः ॥ आशीविषो विषधरश्चक्री व्यालः सरीसृपः ॥ कुंडली गूढपा

च्चक्षुःश्रवः काकोदरः फणी ॥ ४२ ॥ दार्वीकरो दीर्घपृष्ठो दंदशूको विलेशयः ॥ ४३ ॥

स्वलप [?] अदृष्टिः नाम स्वभावनाम ५ कंपनाम पातालनामपंच ५ नाम दृष्टिविषप्रमुख विषपकृतमनाम वासुकीनाम नागराजनाम अजगरेऽस्तनाम डुंडुभानाम सर्पमालवाद्युति तस्यनाम त्यक्ततुचःसर्पनाम सर्पनामानि

कूटि जाम १ ॥
तिनाद्यवर्ग ॥ ६
विवनाम ११ छिद्रनाम
रंध्रनामानि
महांधतमनामाक्षीणां धकारनाम ॥
गरिवनासिकायस्य
अंधकारनाम
नागनाम २
जलसर्पनाम २
भौम

विषादिनाम२ फणनाम२

इति सर्पनामानि

उरगः पन्नगो भोगी जिह्मगः पवनाशनः ॥ त्रिष्वाहेयं विषास्थ्यादि स्फटायां तु फणा द्वयोः ॥

कंचुकीनाम२ ॥विसनाम

॥४४॥ समौ कंचुकनिर्मोकौ क्ष्वेडस्तु गरलं विषं ॥ पुंसि क्लीवे च काकोलकालकूट

॥स्थावरविषभेदपृथक्नाम

हलाहलः ॥४५॥ सौराष्ट्रिकः शौक्लिकेयो ब्रह्मपुत्रः प्रदीपनः ॥ दारदो वत्सना

हे विषवैद्यनाम — विषवैद्यनाम

भश्च विषभेदाः अमी नव ॥४६॥ विषवैद्यो जांगुलिको व्यालग्राह्यहितुंडकः ॥ स्या इति पातालभोगीवर्गः ?

नर्कनाम

न्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियां ॥४७॥ तद्भेदास्तपनावीचिमहारौररवरौरवाः ॥

नरकस्यासत्वा जंतवः — नर्कनदीनाम — विष्टि

संघातः कालसूत्रं चेत्याद्याः सत्वास्तु नारकाः ॥४८॥ प्रेता वैतरणी सिंधुः स्यादलक्ष्मी

विष्टिनाम२ — तीव्रवेदननाम — दुःखनाम

स्तु निर्ऋतिः विष्टिराजूः कारणा तु यातना तीव्रवेदना ॥४९॥ पीडा बाधा व्यथा दुःखमामन

इति नरकवर्ग २

स्यं प्रसूतिजं ॥ [illegible] स्यात्कष्टं कृछ्रमाभीलं त्रिष्वेषां भेद्यगामि यत् ॥५०॥ समुद्रोब्धि

समुद्रनाम१५

रकूपारः पारावारः सरित्पतिः ॥ उदन्वानुदधिः सिंधुः सरस्वान्सागरोर्णवः ॥५१॥ र

समुद्रभेदनाम२

त्नाकरो जलनिधिः यादःपतिरपांपतिः ॥ तस्य प्रभेदाः क्षीरोदो लवणोदस्तथापरे

जलनाम१७

॥५२॥ आपः स्त्री भूम्नि वार्वारि सलिलं कमलं जलं ॥ पयः कीलालममृतं जीवनं भुवनं वनं १३

जले

13A

॥५३॥ कवंधमुदकं पाथः पुष्करं सर्वतोमुखं॥ अंभोर्णस्तोयपानीयनीरक्षीरांबुसंवरं॥५४॥

मेघपुष्पं घनरसस्त्रिषु द्वे आप्यमम्मयं॥ भंगस्तरंग ऊर्मीर्वा स्त्रियां वीचिरथोर्मिषु॥५५॥

महत्सूल्लोलकल्लोलौ स्यादावर्तोंभसां भ्रमः॥ पृषंति विंदुपृषताः पुमांसो विप्रुषस्त्रियां

॥५६॥ चक्राणि पुटभेदाः स्युः भ्रमाश्च जलनिर्गमाः॥ कूलं रोधश्च तीरं च प्रतीरं च

तटं त्रिषु॥५७॥ पारावारे परार्वाची तीरे पात्रं तदंतरं॥ द्वीपोस्त्रियामंतरीपं यदंतर्वारिणस्त

टं॥५८॥ तोयोत्थितं तत्पुलिनं सैकतं सिकतामयं॥ निषद्वरस्तु जंबालः पंकोस्त्री शा

दकर्दमौ॥५९॥ जलोच्छासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः॥ नाव्यं त्रिलिंगं नौतार्ये स्त्रि

यां नौस्तरणिस्तरिः॥६०॥ उडुपं तु प्लवः कोलः स्रोतोंबुसरणं स्वतः॥ आतरस्तरपण्यं स्या

द्द्रोणी काष्ठांबुवाहिनी॥६१॥ सांयात्रिकः पोतवणिक् कर्णधारस्तु नाविकः॥ नियाम

काः पोतवाहाः कूपको गुणवृक्षकः॥६२॥ नौकादंडः क्षेपणी स्यादरित्रं केनिपातकः॥

अभ्रिः स्त्री काष्टकुद्दालः सेकपात्रं तु सेचनं॥६३॥ पानपात्रं तु पोतोब्धौ भवेत्त्रिषु समुद्रियं॥

Margin and interlinear notes: इति चक्र...नाम; महानंदीनाम; इतिजलानांभ्रम; नदीवाक्रिमानाम२; जलउच्छ्वसननाम; जलविकार...नाम; चर्क...नाम१; जलकणानाम४; तटनाम; स्वल्पतरंगनाम४; याकारादेर्गहादिमिती; जलनिःसरणाजालनाम२

14

हेतिर्मलजलस्य

सामुद्रिकोमननयोवाद्धिजाना द्रोणीनौसमुद्रिका ॥६४॥ क्लीवेर्द्धनावंनावोर्द्धेतीतनौकेतिनु त्रिषु
॥ त्रिष्वागाधात्प्रसन्नोच्छः कलुषोनच्छआविलः ॥६५॥ निम्नंगभीरंगंभीरमुत्तानंतत्विपर्य लघुजल
ये ॥ अगाधमतलस्पर्शेकैवर्त्तेदासधीवरौ ॥६६॥ आनायःपुंसिजालंस्याच्छणसूत्रंपवि
त्रकं ॥ मत्स्याधानीकुवेणीस्यात्वडिशंमत्स्यवेधनं ॥६७॥ पृथुरोमाझषोमत्स्योमीनोवै
सारिणोंडजः ॥ विसारःशकुलीचाथगंडकःशकुलार्भकः ॥६८॥ सहस्रदंष्ट्रःपाठीनः
उलूपीशिशुकौसमौ ॥ नलमीनश्चिलचिमिःप्रोष्ठीतुशफरीद्वयोः ॥६९॥ क्षुद्रांड
मत्स्यसंघातःपोताधानमथोझषाः ॥ रोहितोमद्गुरःशालोराजीवःशकुलस्तिमिः ॥
७० ॥ तिमिंगलादयश्चाथयादांसिजलजंतवः ॥ तद्भेदाःशिशुमारोद्रशंकवोमकराद
यः ॥७१॥ स्यात्कुलीरःकर्कटकःकूर्मेकमठकच्छपौ ॥ ग्राहोवहारोनक्रस्तुकुंभीरोथमही
लता ॥७२॥ गंडूपदःकिंचुलकोनिहाकागोधिकासमे ॥ रक्तपातुजलौकायांस्त्रियां 14
भूम्निजलौकसः ॥७३॥ मुक्तास्फोटःस्त्रियांशुक्तिःशंखःस्यात्कंबुरस्त्रियां ॥ क्षुद्र १४

मुक्तावतिसिपिनाम गोरूनाम हेशंखनाम

14A

पोऽसर्वस्व पंस्वनखा शंखकाः जलसुक्तय॥१४॥ भेके मंडूकवर्षाभू शालूरप्लवदर्दु
राः॥ शिलीगंडूपदी भेकी वर्षाभ्वी कमठी डुलिः॥१५॥ मद्गुरस्य प्रिया शृंगी दुर्नामा
दीर्घकोशिका॥ जलाशयो जलाधारस्तत्रागाधजलो ह्रदः॥१६॥ आहावस्तु नि
पानं स्यादुपकूपजलाशये॥ पुंस्येवांधुः प्रहिः कूपउदपानं तु पुंसि वा॥१७॥ नेमीस्त्रि
का स्य वीनाहो मुखबंधनमस्य यत्॥ पुष्करिण्यां तु खातं स्यादखातं देवखातकं॥१८
पद्माकरस्तडागोऽस्त्री कासारः सरसी सरः॥ वेशंतः पल्वलं चाल्पसरो वापी तु दीर्घि
का॥१९॥ खेयं तु परिखा आधारस्त्वंभसां यत्र धारणं स्यात्॥ आलवालमावालमावापो
ऽथ नदी सरित॥२०॥ तरंगिणी शैवलिनी तटिनी ह्रादिनी धुनी॥ स्रोतस्वती द्वीपवती
स्रवंती निम्नगापगा॥२१॥ कूलंकषा निर्झरिणी रोधोवक्रा सरस्वती॥ गंगा विष्णुपदी ज
ह्नुतनया सुरनिम्नगा॥२२॥ भागीरथी त्रिपथगा त्रिस्रोता भीष्मसूरपि॥ कालिंदी सूर्य
तनया यमुना शमनस्वसा॥२३॥ रेवा तु नर्मदा सोमोद्भवा मेकलकन्यका॥ करतोया

भाजीभोकस.

15

श्री

सदानीरावाहुदासैनवाहिनी॥२४॥शतद्रुस्तु शतद्रुः स्याद्विपाशा तु विपाट्स्त्रियां॥

शोणो हिरण्यवाहः स्यात्कुल्याल्पा कृत्रिमा सरित्॥२५॥शरावती वेत्रवती चंद्रभागा सर

स्वती॥कावेरी सरितोन्याश्च संभेदः सिंधुसंगमः॥२६॥द्वयोः प्रणाली पयसः पद

व्यां च त्रिषूत्तरे॥देविकायां सरय्वां च भवे दाविकसारवौ॥२७॥सौगंधिकं तु कल्हा

रं हल्लकं रक्तसंध्यकं॥स्यादुत्पलं कुवलयमथ नीलांबुजन्म च॥२८॥इंदीवरं च नी

लेस्मिन्सिते कुमुदकैरवे॥शालूकमेषां कंदः स्याद्वारिपर्णी तु कुंभिका॥२९॥ज

लनीली तु शैवालं शैवलोथ कुमुद्वती॥कुमुदिन्यां नलिन्यां तु विसिनीपद्मिनीमुखाः

॥३०॥वा पुंसि पद्मं नलिनमरविंदं महोत्पलं॥सहस्रपत्रं कमलं शतपत्रं कुशेशयं॥

॥३१॥पंकेरुहं तामरसं सारसं सरसीरुहं॥विसप्रसूनराजीवपुष्करांभोरुहाणि च॥३२॥

पुंडरीकं सितांभोजमथ रक्तसरोरुहे॥रक्तोत्पलं कोकनदं नालो नालमथास्त्रियां॥३३॥

मृणालं बिसमब्जादिकदंबे षंडमस्त्रियां॥करहाटः शिफाकंदः किंजल्कः केसरोस्त्रियां॥३४॥

संवर्तिका नवदलं बीजकोशो वराटकः॥उक्तं स्वर्व्योमदिक्कालधीशब्दादि सनाट्यकं॥पातालभोगि

ट

सरोजे विजके...

A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 309C Subject PHILOSOPHY

Name of MSS सारस्वत

Author Not Given

Period Folios

Script Sanskrit Source Prithi Pal Singh

Missing Folios N.A.

रेवती इतिअष्टरनक्षत्राः अश्विनिभरणीकृत्तिकापादेमेषा कृत्तिकाणांत्रयंपादारोहणी
मृगशिरोर्द्धंवृषमृगशिरोर्द्धंआर्द्रापुनर्वसुपादत्रयंमिथुनपुनर्वसुपादमेकंपुष्यश्लेषांतंकर्क
मघापूर्वाफाल्गुनीउत्तरापादेसिंहउत्तरात्रयःपादाहस्तचित्रार्द्धंकन्या॥चित्रार्द्धंस्वातिविशाखापा
दत्रयंतुलाविशाखापादमेकंअनुराधाज्येष्ठांतंवृश्चिकमूलापूर्वाषाढाउत्तराषाढापादेधनउत्तु
1 तराणांत्रयंत्रयःपादश्रवणधनेष्ठार्द्धंमकरधनेष्ठार्द्धंशतभिषापूर्वाभाद्रपदपादत्रयंकुंभ॥पू
र्वाभाद्रपदपादमेकंउत्तराभाद्रपदरेवत्यंतंमीन इतिराशिनक्षत्राः चुचेचोलालिलुलेलो
आमेष ईउएओवावीवुवेवोवृष ककिकुघंङछकेकोहमिथुनं हीहुहेहोडाडीडुडेडोकर्क
ममिमुमेमोटाटिटुटेसिंह टोपपिपुषणठपेपोकन्या रारिरुरेरोतातितुतेतुला तोननिनुने
नोयायियुवृश्चिक येयोभभिभुधाफढाभेधन भोजजिखिखुखेखोगागिमकर गुगेगोसासिसुसे
सोदकुंभ दिदुथझञदेदोचचिमीन इतिनामराशयः मेषवृश्चिकयोर्भौमः शुक्रोवृष
तुलाधिपः बुधःकन्यामिथुनयोःस्वामीकर्कस्यचंद्रमा॥१ स्यान्मीनधनुषोर्जीवः शनिर्मकर
कुंभयोः सिंहस्याधिपतिःसूर्योराशिनाथानुदाहृतः॥ जन्मतःप्रथमेहानीद्वितीयेनास्तिनिर्वृ
तिःतृतीयेराजसन्मानंचतुर्थेकलहोभवेत्॥ पंचमेचार्थसंपत्तिःषष्ठेधननाशनमः सप्तमेराजपू १

1A

श्रीगणेशाय नमः॥ मेषं वृषं मिथुनं कर्कं सिंहं कन्यां तुलं वृश्चिकं धनं मकरं कुंभं मीनं
इति राशयः॥ अश्विनी भरणी कृत्तिका रोहिणी मृगशिर आर्द्रा पुनर्वसु पुष्य आश्लेषा मघा पूर्वाफा
ल्गुनी नुत्तराफाल्गुनी हस्त चित्रा स्वांति विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूला पूर्वाषाढा नुत्तराषाढा
अभिजित श्रवण धनेष्ठा शतभिषा पूर्वाभाद्रपदं नुत्तराभाद्रपदं रेवती इति नक्षत्राः विष्कुं
भ प्रीति आयुष्मान सौभाग्य शोभनं अतिगंड सुकर्मा धृति शूल गंड वृद्धि ध्रुव व्याघात हर्ष
ण वज्र सिद्ध व्यतीपात वरीयान परिघ शिव सिद्धि साध्य शुभं शुक्ल ब्रह्म ऐंद्र वैधृति इति
योगाः आदित्य सोम मंगल बुध बृहस्पति शुक्र शनि राहु केत॥ इति नवग्रहाः चुचेचोला
अश्विनी लिलुलेलो भरणी आईउए कृत्तिका ओवाविवु रोहिणी वेवोकाकी मृगशि
र कुघङछ आर्द्रा केकोहाही पुनर्वसु हूहेहोडा पुष्य डीडूडेडो आश्लेषा मामीमूमे मघा मोटा
टीटू पूर्वाफाल्गुनी टेटोपापी नुत्तराफाल्गुनी पूषणठ हस्त पेपोरारी चित्रा रूरेरोता स्वा
ति तितुतेतो विशाखा नानीनूने अनुराधा नोयायीयू ज्येष्ठा येयोभाभी मूला भूधफढ
पूर्वाषाढा भेभोजाजी नुत्तराषाढा जुजेजोखा अभिजित खीखूखेखो श्रवण गागीगूगे ध
निष्ठा गोसासीसू शतभिषा सेसोदादी पूर्वाभाद्रपद दूथझञ उत्तराभाद्रपद देदोचाची

२ गुर्षट्कं विद्यते यत्र कान्ते तदनु च दशमं चेदक्षरं द्वादशाद्यं गिरिभिरथ तुरंगैर्यत्र कान्ते विरामः
2 सुकविजनमनोज्ञा मालिनीयं प्रसिद्धा ३६ मुमुर्विलघवः पंच यस्यास्तथा च दशमं त्रिमेमं
तदनु ललितालापे वर्णौ यदि त्रिचतुर्दशौ प्रभवति पुनर्यत्रोपान्त्यस्तथैकरकं गुरोपति र
गतिरसैर्वेदैर्हयैः स्मृता हरिणीति सा ३७ यदि प्राच्यो ह्रस्वो ललितकमले बन्धूकपरास्ततो वर्णा
य्यंच प्रक्तति मुक्तोमां गौरि लघवः त्रयोन्त्यसोपान्त्याः सुतनु जघनाभोगे रसैरीशैर्यस्यां भवति
विरतिस्याशिखरिणी ३८ द्वितीयमन्तिमसुभ्रु हे यद्विषडष्टमं द्वादशं चतुर्दशमथ प्रिये गुरु ग
भीरनाभीह्रदेयं च दशमान्नजं तनु यत्र कान्ते यतिर्गिरीन्द्रफणमत्कुलैर्भवति यत्र पृथ्वीति सा
३९ आद्याश्चेद्गुरवस्व यस्मिन्पतते मे षष्ठस्तथा चाष्टमास्तोन्त्यैकादशतत्त्व यस्तदन चेद्द्वादशा
न्तौ ततमान्तैर्डे तुरगैश्च यत्र विरतिः पूर्णेन्दुबिम्बानने तद्वृत्तं प्रवदंति काव्यरसिकाः शार्दूलविक्री
डितं ४० चत्वारो यत्र वर्णाः प्रथममलघवः षष्ठकस्सप्तमोपि द्वौ तद्वत्षोडशाद्यौ गमदतिलके 2
षड्शान्तौ तथान्त्यौ रंभास्तम्भोरुकाण्डे मुनिमुनिभिर्यत्र कान्ते विरामो वाले वंद्यैः कवीन्द्रैः सुतनु नि
गदिता स्रग्धरासुप्रसिद्धा ४० इति श्रीकविकालिदासकृतश्रुतबोधः समाप्तः २

2A

यद्दितोद्दरकस्य गुरु पंचमकं विहितं विलासिनि नवाक्षरकं रमणं रचयन्कं गुरु न चेद्भवतेले प्रमिताक्षरेति कवि
भिः कथिता २६ सततीयकषष्ठमनन्तरते नवमविरति पूर्वभवं गुरु चेत घनपीनपयोधरभारनते
ननु तोटकवृत्तमिदं कथितं २७ यत्राद्यं च तुर्यं ततः सप्तमं चेत्तथैवाक्षरं ह्रस्वमेकादशाद्यं शरचं
द्रविंबविवक्त्रारविन्दे तदुक्तं कवीन्द्रैर्भुजं [illegible] प्रयातं २८ अयि कृशोदरि यत्र चतुरथकं गुरु च सप्त
मकं दशमं तथा विरतिमं च तथैव विचक्षणे द्रुतविलंबितमित्युपदिश्यते २९ प्रथमाक्षरमाद्य
ततीययो[illegible] तविलंबितकस्य च पादयोः॥ यदि नाचतराकमलेक्षणे भवति सुंदरि सा हरणी
प्लुता ३० उयेन्द्रवज्राचरणेषु संज्ञे चेद्यान्त्यवर्णा लघवः पुराकृतः महेल्लसद्भूमितकाम
कार्मुके वदन्ति वंशस्थमिदं वधास्तदा ३१ यस्यामशोकांकुरयाणिपल्लवे वंशस्थपादा गुरयूर्व
वर्णकाः॥ तारुण्यहेलारतिरंगलालसे तामिंद्रवंशां कवयः प्रचक्षते ३२ यस्यांध्रिये प्रथमकमक्ष
रद्वयं तुर्यं तथा गुरु नवमं दशांतिमं मातृभवेद्यतिरयित युगग्रहैस्मात्स्वर्तमस्तलते प्रभावती
३३ आद्यं चेत्तृतीयमथाष्टमं नवाक्षं द्वौ वें[illegible] गुरु सहितौ सुभाषिते च॥ विश्रामो भवति महेशनेत्रदिग्भिर्वि
ज्ञेया नमुसुरति प्रहर्षिणी सा ३४ आद्यं द्वितीयमपि चेद्गुरु तच्चतुर्थं यत्राष्टमं दशमकादशमुपां
त्यमन्त्यम्॥ कामांकुशैर्वशितकाममतंगजेन्द्रे कांते वसंततिलकं किल तं वदन्ति ३५ यमप्रमन

ॐ श्रीगणेशायनमः वागर्थाविवसंपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये जगतःपितरौ … परमे
18 श्वरौ १ क्वसूर्यप्रभवोवंशः क्वचाल्पविषयामतिः तितीर्षुर्दुस्तरंमोहादुडुपेनास्मिसागरं २ मंद
कवियशःप्रार्थीगमिष्याम्युपहास्यताम् प्रांशुलभ्येफलेमोहादुद्बाहुरिववामनः ३ अथवाकृतवाग
3 द्वारेवंशेऽस्मिन्पूर्वसूरिभिः मणौवज्रसमुत्कीर्णेसूत्रस्येवास्तिमेगतिः ४ सोऽहमाजन्मशुद्धाना
माफलोदयकर्मणाम् आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथवर्त्मनाम् ५ यथाविधिहुताग्नीनांयथाकामा
र्चितार्थिनाम् यथापराधदंडानांयथाकालप्रबोधिनाम् ६ त्यागायसंभृतार्थानांसत्यायमित
भाषिणाम् यशसेविजिगीषूणां प्रजायैगृहमेधिनां ७ शैशवेभ्यस्तविद्यानांयौवनेविषयैषि
णाम् वार्द्धकेमुनिवृत्तीनांयोगेनांतेतनुत्यजाम् ८ रघूणामन्वयंवक्ष्येतनुवाग्विभवोऽपिसन् तद्गुणैः
कर्णमागत्यचापलायप्रणोदितः ९ तंसंतःश्रोतुमर्हंतिसदसद्व्यक्तिहेतवः हेम्नःसंलक्ष्यतेह्यग्नौ
विशुद्धिःश्यामिकापिवा १० वैवस्वतोमनुर्नाममाननीयोमनीषिणाम् आसीन्महीक्षितामाद्यः
प्रणवश्छंदसामिव ११ तदन्वयेशुद्धिमतिप्रसूतःशुद्धिमत्तरः दिलीपइतिराजेंदुरिंदुःक्षीरनिधा
विव १२ व्यूढोरस्कोवृषस्कंधःशालप्रांशुर्महाभुजः आत्मकर्मक्षमंदेहंक्षात्रोधर्मइवाश्रितः
१३ सर्वातिरिक्तसारेणसर्वतेजोभिभाविना स्थितःसर्वोन्नतेनोर्वींक्रांत्वामेरुरिवात्मना १४ आक

ए॥

६ॐश्री गणेशायनमः॥ कदाचित्कालिंदीतटविपिनसंगीतकवरोमुदाभीरीनारीवदनक
4 मलास्वादमधुपः रमाशंभुब्रह्मासुरपतिगणेशार्चितपदो जगन्नाथस्वामीनयनपथगा च २
मीभवतुमे १ भुजेसव्येवेणुःशिरसिशिषिपिछंकटितटे दुकूलंनेत्रांतेसहचरकटाक्षोविदध
त् सदाश्रीमद्वृंदावनवसतिलीलापरिचयो जग०२ महांभोधेस्तीरेकनकरुचिरेनील
शिषरेवसन्प्रासादांतेसहजबलिभद्रेणबलिनासुभद्रामध्यस्थसकलसुरसेवावस
रदो जग०३ कृपापारावारसजलजलदस्रेणिरुचिरेरमावाणीरामास्फुरदमलपंके
रुहमुखैः सुरेंद्रैराराध्यस्तुतिगणशिखागीतचरितो जग०४ रथारूढोगछन्पथिमि
लितभूदेवपटलैः स्तुतिःप्रादुर्भावःप्रतिपदमुपाकर्णसदयः दयासिंधुर्बंधुःसकलजग
तांसिंधुसुतया जग०५॥ परंब्रह्मापीडःकुवलयदलोत्फुल्लनयनो निवासीनीलाद्रौ
निहितचरणोनंतशिरसि रसानंदोराधासरसवपुरालिंगनसुखो जग०६॥ नवैयाचेरा
ज्यंनचकनकमाणिक्यविभवं नयाचेहंरम्यांसकलजनकाम्यांवरवधूं॥ सदाकाले
कालेप्रमथपतिनागीतचरितो जग०७ हरत्वंसंसारंद्रुततरमसारंसुरपते हरत्वंपा
पानांविततिमपरांयादवपते अहोदीनानाथेनिहितमचलंनिश्चितपदं जग
न्नाथःस्वामीनयनपथगामीभवतुमे॥ ८ इति श्रीशंकराचार्यविरचितेजगन्नाथा
ष्टकंसंपूर्णं॥॥

रशाकृशप्रज्ञः प्रज्ञयासदृशागमः आगमैः सदृशारंभः प्रारंभसदृशोदयः १५ भीमकांतैर्नृपगु
णैः सबभूवोपजीविनाम् अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः १६ रेखामात्रमपिक्षुण्णादा
मनोवर्त्मनः परं नव्यतीयुः प्रजास्तस्य नियंतुर्नेमिवृत्तयः १७ प्रजानामेवभूत्यर्थं सताभ्यो बलि
5 मग्रहीत् सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः १८ सेनापरिच्छदस्तस्य द्वयमेवार्थसाधनं शास्त्रे
ष्वकुंठिताबुद्धिर्मौर्वीधनुषि चातता १९ तस्य संवृतमंत्रस्य गूढाकारेंगितस्य च फलानुमेयाः प्रारं
भाः संस्काराः प्राक्तना इव २० जुगोपात्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः अगृध्नुराददे सोर्थमसक्तः सु
खमन्वभूत् २१ ज्ञाने मौनं क्षमाशक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्ययः गुणा गुणानुबंधित्वात्तस्य सप्रसवा इ
व २२ अनाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः तस्य धर्मरतेरासीद्वृद्धत्वं जरसा विना २३ प्रजानां
विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि सपिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः २४ स्थित्यैदं

तेजग

१ 6

ॐस्वस्तिश्रीगणेशायनमः वंदे विश्वेश्वरं देवम्वाचस्पतिमुखाननं मातरं पितरं नत्वा निर्विघ्नग्रंथसिद्धये १
नत्वा भवानीचरणारविंदं मनोहरेण क्रियते विचार्यमाणिक्यमल्लकृतितियाल्लतु यन्मे श्रुतबोधनीयं श्रुतबोधटीका २
इह हि कविर्वस्तुनिर्देशात्मकं मंगलाचरणं कटाक्षयन् श्रोतृप्रतिपत्तिद्वारा सप्रयोजनं चिकीर्षितं प्रतिजानीते
व्यारभ्य॥ अहं तं श्रुतबोधं रचयिष्यामि कीदृशं तं अविस्तरं न विद्यते विस्तरो विस्तारो यस्मिन्स अविस्तरस्तं इदं
च सप्रयोजनं चिकीर्षितं प्रज्ञाननशिष्टाचारम् ल्पेयदुक्तं ज्ञातार्थं ज्ञातसंबंधं श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते शास्त्रादौ तेन वक्त
व्यः संबंधः सप्रयोजनः व्यारभ्य

ॐस्वस्तिश्रीगणेशानमः श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः छंदसां लक्षणं येन श्रुतमात्रेण बुध्यते तमहं कथयिष्यामि श्रु
तबोधमविस्तरम् १ संयुक्ताद्यं दीर्घं सानुस्वारं विसर्गसंमिश्रं विज्ञेयमक्षरं गुरु पादांतस्थं विकल्पेन २॥
तं कं येन श्रुतमात्रेण अधीतिमात्रेण छंदसां लक्षणं बुध्यते ज्ञायते शब्दोत्तरं वि
ज्ञायप्रथमं छंदःप्रयुक्तं विशिष्टवस्तुनिर्देशात्मकं मंगलाचरणं व्यनक्ति १ अथ छंदोलक्षणस्य लघुगुरुज्ञा
नमंतरेण दुर्विज्ञेयत्वात् लघुगुरुज्ञानमाह संयुक्ताद्यं संयुक्तस्य आदिभवं पुनः कीदृशं दीर्घमात्रालक्षितं
पुनः कीदृशं सानुस्वारं अनुस्वारेण शिरोविंदुना सह वर्तमानं पुनः कीदृशं गुरु विज्ञेयं विसर्गसंमिश्रं वि
सर्गेण संमिश्रं युक्तमित्यर्थः पादांतस्थं विकल्पेन पादानां चरणानामंते अवसाने स्थितमक्षरं उक्तलक्ष

२

२ मुद्रस्यां शिवप्रिया ईशानकोणी हृद्वह्म्यां तथा दर्शे च योगिनी ६ योगिनी स्वेम दो वामे पदे गां
7 ष्ठित दाधिनी दक्षिणे धनहृवी च सन्मुखी मरए पदा २ दशम्यां च तृतीयायां क्लमे पदे परे दले सप्तम्यां च
चतुर्दश्यां विदिः पूर्वदले स्मृता ९ एकादश्यां चतुर्थ्यां च अमृते पदे परे दले अष्टम्यां पूर्णमायां च विदिः
पूर्वदले स्मृता १ अवर्णे गरुडो ज्ञेयो विडालः स्यात्कवर्गकः चवर्गो सिंहनामा स्यात् टवर्गः कुक्कुरः स्मृतः
सर्पो रत्मः स्यात्तवर्गे रिपि पवर्गे मूषकः स्मृतः यवर्गे मृगनामा स्यात्तथा मेषः शवर्गकः ११ इति वर्गा मनु
अल्पं वा बहु वा यस्य श्रुतस्योपकरोपः तमपीह गुरुं विद्याच्छ्रुतोपक्रियया तया यन्तेनेस्य विशेषो भवति ये
नास्य पलितं शिरः यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवास्थविरं विदुः ॥ यदा सर्वे प्रमुच्यंते कामा येऽस्य हृदि स्थि
ताः अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते १॥ यदा सर्वे प्रभिद्यंते हृदयस्येह ग्रंथयस्त्विति कामाग्रंथिरूपे
ण आख्याता वाक्यशेषतः २ अहंकारचिदात्मानावेकीकृत्याविवेकतः इदं मे स्यादिदं मे स्यादितीच्छा
कामशब्दितः ३ अप्रवेश्य चिदात्मानं पृथक्पश्यन्नहंकृतिं इच्छंस्तु कोटिवस्तूनि न बाधो ग्रंथिभेद
तः ४ नैवं जानंति मूढा ये त्वापयंगं ग्रंथिर्न चापरः संशयित बुद्धिमात्रे ए वैषम्यं मूढबुद्धयोरिति पश्च वैः
वा नितैौ वा देहेंद्रियमनोधियां न किंचिद्दपि वैः यन्मे अस्त्यज्ञानि विबुद्धयोरिति ६ वत्स्यामो त्रिय
पो वेद्या पाठपाठ कता मिश ॥ न्हारादावस्ति भेदः सोयं न्यायो त्र योज्यतां ॥७ |||||||||||||||||| २

न्मस्य अष्टमे प्राणसंशयः ४ नवमे कार्यसिद्धि र्दशमे सर्वतः शुभं एकादशे जयो नित्यं द्वादशे च तु म-
दशे तथ जन्मत्रिषट्सप्तदशमैकादशगतः सदा शुभदः स्मृतो हि पंच नवमे स्थितो निरंतर स्थितं सं द-
7A ६ इति शुभाशुभचंद्रः चंद्रभूत ग्रहनेत्ररसादि सर्वसिद्धिगराः वेदैः सिद्दिस्त्वादित्य घातचंद्राः प्रकीर्त्तिताः इति
घातचंद्रः मेषे च सिंहे धन पूर्वभागे वृषे च कन्या मकरे च याम्यां मिथुने तुलायां घट पश्चिमं यां कर्के अलौ मीने
शुभ नुत्तरस्यां १ सन्मुखे अर्थलाभ यदत्तः सुखसंपदा पृष्ठतो मरणं चैव वामचंद्रे धनक्षयं २ इति चं-
द्रवासा मेषवृश्चिकसिंहा वर्णान रक्ता वृषो पि कर्कस्तु तुलाश्च श्वेता मिथुनं कन्या धनमेव पीतं मकरं च कुं-
भं च मीनं च कृष्णम् ३ रक्ते चंद्रे भवे युद्धं श्वेतचंद्रे भवे सुखं पीतचंद्रे महालाभः कृष्णचंद्रे महाभयं
४ इति चंद्रवर्णा नरअश्वसमरत्नचंद्र अश्वचयावता नवमि स्वहरे द्वादशे शिवा हनसुच्युते हयग-
स्ती गर्दभ सिंह व्याघ्र कजंबुकः काको हंसः मयूर श्वान वैते नरवाहनः ६ हय श्वैव गजो सिंहो मयू-
रो हंसक स्तस्याच्चंचै ते वाहना चेष्टा अन्यश्चैव न शोभनाः इति चंद्रवाहनाः शनैचंद्रे स्थिते न पू-
र्वां दक्षिणां च दिशं गुरौ सूर्ये शुक्रे पश्चिमां च बुधे भौमे तथोत्तरां ७ एकादशी तृतीया च षष्ठ्यां चैव त्र-
योदशी पूर्वदिद्दैव कर्त्तव्या पदिनस्मृत पंरे हन्निरघृतियस्स नवम्यां च पूर्वस्यां दिशि योगिनी आग्नि-
कोण तृतीया यामेकादश्यां च संस्थितः ३ त्रयोदश्यां च चतुर्थ्यां च तैऋते कोणगामिनी षष्ठ्व तु दश्यां
द्वादशं च पश्चिमायां तु योगिनी पूर्णिमायां तुल सप्तम्यां वायुकोणे च पार्वतीय दश म्यां च द्वितीये या

अथ आख्यानकी हे प्रकटीकृतार्थे तदा आख्यानकी स्यात् प्रकटीकृतानि अर्थकामप्रयोजनानि यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ कथं भूता आख्यानकी मनीषिणा पंडितेन विपरीतपूर्वा उक्ता तदा कदा यदि पुरस्तात् प्रथमत इन्द्रवंशाचरणे भवति पश्चात् अर्थे नरेन्द्र इति सिऊ अन्ये त्रयः उपेन्द्रवज्राचरणा भवंति २४ अथ रथोद्धतां हे इन्दुमुखि चंद्रमुखि कवयः पंडिताः तां रथोद्धतां वदंति तां कां यत्र यस्यां आद्यं अक्षरं दीर्घं गुरु दृश्यते अतोऽनंतरं तृतीयकं च पुनः सप्तमं नवमं तथा अंतिकं चाक्षरं दीर्घं दृश्यते २५ अथ स्वागता हे एणनयने सैव रथोद्धता तदा कविभिः स्वागता इति कथिता ए
आख्यानकी स्यात् प्रकटीकृतार्थे यदी द्रवज्राचरणः पुरस्तात् उपेन्द्रवज्राचरणास्त्रयो न्ये मनीषिणोक्ता
विपरीतपूर्वा २४ अद्यमक्षरमतस्तृतीयकं सप्तमं च नवमं तथांतिमं दीर्घमिंदुमुखि यत्र जायते तां वदं
ति कवयो रथोद्धतां २५ अक्षरं च नवमं दशमं च व्यत्ययाद्भवति यत्र दिनीते प्रोक्तमेणनयने यदि सैव स्वा
गतेति कविभिः कथिता सा २६ ह्रस्वो वर्णः स्यात् सप्तमो यत्र वर्णे तद्वद्विंशो धृत्यसृ एकादशाद्यावा
णि विश्रामस्तत्र वेदातुरंगैः नाम्ना निर्दिष्टा सुभुसा वैश्वदेवी २७ एणस्य मृगस्य नयनइव नयने
यस्याः सा तस्याः संबोधनं तदा कदा हे विनीते विनयप्रज्ञे यदि यत्र यस्यां नवमं अक्षरं च पुनः दशमं अक्षरं व्यत्ययम
त्ययं वर्तते प्रोक्तं कथितं भवति अयमर्थः रथोद्धतायां नवमं अक्षरं गुरु भवति दशमं अक्षरं लघु भवति स्वाग
तायां तु नवमं अक्षरं लघु दशमं चाक्षरं गुरु भवतीत्यर्थः २६ अथ वैश्वदेवी हे सुभ्रु सा नाम्ना वैश्वदेवी निर्दिष्टा कथि
ता सो भने भवे यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ सा का यत्र यस्यां हे वाले षोडशवर्षीभ्यांतरवयस्के सप्तमो णौ ह्रस्वो लघुः स्यात्
व

8A

अथदोधकम् नत्विहे प्रगटस्मरसारो यस्याः सा तस्याः संबोधनं तत्वतरतहेहीननितवे यत्रयस्मिन् आद्यचतुर्थं अक्षरं
गुरुभवनहीनौ पृथुतरौ नितंवौ यस्याः सा तस्याः संबोधनं तत्वतरतम प्रमकं दशमं चाक्षरं गुरु भवति अत्यं अव
सानस्थितं अक्षरं तया गुरु भवति २० अथेंद्रवज्रा हे गत्यागमनेन विलज्जीकृता हंसस्य कांतिः शोभा यस्याः सा तस्या
संबुद्धौ मुनींद्राः स्तां इंद्रवज्रां बुवते तां कां यस्यां त्रिपदस्य प्रथमं तृतीयं षष्ठं सप्तमं चाक्षरं ह्रस्वं स्यात् हे सुजंघे शोभन
जंघे च पुनः नवमं अक्षरं तद्वत् ह्रस्वं स्यादित्यर्थः २१ अथोपेंद्रवज्रा हे अमंदमाद्यन्मदने कवींद्रैः कवीश्वरैः

आद्यचतुर्थंमहीननितंवे सप्तमकं दशमं च तथोत्यं यत्र गुरु प्रगटस्मरसारे तत्कथितं ननु दोधक
तम् २० यस्यां त्रिपदस्य प्रथमक्षरं स्याद्ध्रस्वं सुजंघे नवमं च तद्वत् गत्या विलज्जीकृतहंसकांते तामिं
द्रवज्रां बुवते मुनींद्राः २१ यदींद्रवज्राचरणेषु पूर्वे भवंति वर्णाः लघवः सुवर्णे अमंदमाद्यन्म
दने तदानीमुपेंद्रवज्रा कथिता मुनींद्रैः २२ यत्र द्वयोरप्यनयोस्तु पादा भवंति सीमंतिनि चंद्रकांते वि
द्भिरद्यैः परिकीर्तिनीया प्रयुज्यतामित्युपजातिरेषा २३ तदानीउपेंद्रवज्रा कथिता अमंदं

वृद्धतरं यथा स्यात् तथा माद्यन् सहर्षो मदनः कामो यस्यां सा तस्याः संबोधनं तदानीकदा हे सुवर्णे शोभनवर्णे
यदि इंद्रवज्राचरणेषु चतुर्ष्वपि पूर्वे आद्या वर्णा लघवो भवंति २२ अथोपजातिः हे चंद्रकांते सा एषा उ
पजातिः इति प्रयुज्यतां कथ्यतां कथंभूता सा आद्यैर्विद्वद्भिः परिकीर्तिता का हे सीमंतिनि प्रशस्तसीमयु
क्ते यत्र यस्यां अनयोरपि पादा भवंति त्वव्यपंपादपूर्णे २३ रामराम रामराम रामराम रामराम रामराम रा

काशौ १ ता १६ चत्वारः प्राकं सुतनु गुरवो द्वेदशौ चेन्मुग्धे वर्णौ तदनु कुसुदामोदिनी छादशांत्यौ तद्वद्ज्ञेयौ प्र
गरसै र्यत्र कान्ते विरामो मन्दाक्रान्तां प्रवरकवयस्तन्वि तां संगिरंते १७ मंदाक्रांतांस्य पतिरहिताप्सालं
कारे भवति पदिसा॥ तद्विद्वद्भिर्ध्रुवमभिहिता सोमा हंसी कमलवदने १ ह्रस्वो वर्णो जायते यत्र वत्स
कं चुगीवे तद्वदेवाष्टमाद्यः वि श्रामः स्यात्तत्विवैदैस्तरंगैस्तां भूवंत्ते १९ शालिनी छांदसी या अष्ट
चतुर्थमहीन नितं वेस्तस्य प्रमके दशमे च तथा त्यं यत्र गुरू पू रसास्ते तत्कथितं ननु दधकवृतं २०
यस्यां त्रिषु सप्तममन्तरं स्याद्रस्वं सुजघेन नवमं च तुरीयं॥ गत्याविलज्जीकृतहंसकन्ते तामिन्द्रवज्रांब्र
वते कवीन्द्राः २१ यदिन्द्रवज्राचरणेषु पूर्वे भवंति वर्णोल घवः सुवर्णे अमंदमाद्य मदाने तदानी
मुपेन्द्रवज्रा कथिता कवीन्द्रैः २२ यत्र द्व्यपोरप्यनयोस्तु पादा भवन्ति सीमन्तिनि चंद्रके ते विद्वद्भि
राद्यैः परिकीर्तिता या पुज्यतामित्युपजातिरेषा आख्यानिकी सास्या त्र्ककीटीकृता यदीन्द्रव
ज्राचरणे पुरस्तात उपेन्द्रवज्राचरणास्त्रयोन्ये मनीषिणोज्ञा विपरीतपूर्वा २३ अष्टमतोरमत
कृतपकं स यत्र नवमं तथांतिमं दीर्घमिंदुमुखि क्ष्त्तरं हि नवमंदशमं चे व सयाद्भवति यत्र विनीते प्रोक्त
मेतं नेयनेयदिमेव स्वैगतेति कथिता कविभिस्सा २४ ह्रस्वो वर्णस्यात्समो यत्र वालेतद्वद्विंष

घ षोष्विनुस्त्रिए कादशा वा ऐर्वि श्रामो नन्तरंचे तुरंगैर्नाम्नानिर्दिष्टा सुभुसा वैश्वदेवी २५ १
यत्र जायते तां वदंति कवयोरथोद्धतां

आर्यापूर्वार्द्धसमं द्वितीयमपि यत्र भवति हंसगते छंदोविदस्तदानीं गीतिं ताममृतवाणि भाषंते

9A

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः छंदसां लक्षणं येन श्रुतमात्रेण बुध्यते तमहं कथयिष्यामि श्रुतबोधमविस्त
घ रम् १ संयुक्ताद्यं दीर्घं सानुस्वारं विसर्गसंमिश्रम् विज्ञेयमक्षरं गुरु पादान्तस्थं विकल्पेन ॥२॥ यस्याः पादे प्रथ
मे द्वादश मात्रास्तथा तृतीयेपि अष्टादश द्वितीये च तुर्थके पंचदश सार्या ३ आर्यापूर्वार्द्धतुल्यं प्रथमार्द्धम पुर्वा
य पि प्रयुक्तं चेत् ॥ कामिनि तामुद्गीतिं ताममृतवाणि भाषंते ५ इति मात्राक्रमः ॥ प्राक्तु तुर्थं पंचमकं चेत
प्रकाशते महाकवियः यत्र गुरु स्यात् माणवकं ६ अगुरु चतुष्कं भवति गुरु द्वौ वनकुचयुग्मे शशिवदनासौ ७ तुर्यं पंचम
कं चेत् यस्यान्नहु वासैर्विद्धि द्विर्गगनेत्रे योन्मासा मदलेखा ८ पंचमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः ष
ष्ठं गुरु विजानीयादेतत् श्लोकस्य लक्षणं ९ श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पंचमं द्विचतुष्पादयो ह्र
स्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः १० आदिगतं तुर्यगतं पंचमकं चान्त्यगतं स्याद्गुरु चेत्तत्कथितं मा
णवकाक्रीडमिदं ११ द्वितुर्यषष्ठमष्टमं गुरु प्रयोजितं यदा ॥ तदा निवेदयंति तां बुधा नगस्वरूपि
णीं १२ सर्वे वर्णा दीर्घा यस्यां विश्रामः स्याद्वेदैर्वेदैः विद्वद्वृंदैर्वीणावाणि व्याख्याता सा विद्युन्मा सा
ला १३ तत्त्रिगुरुस्यादृष्टच तुर्थं पंचमषष्ठं चान्त्यमुपान्त्यम् ॥ इंद्रियबाणैर्यत्र विरामस्सा कथिता चं
चम्पाकंमाला १४ चम्पकमाला यत्र भवेदन्नविरतीना प्रेमनिधे छंदसि दत्तायेकवयस्तन्मणि
मध्यं ते बुवते १५ अथाद्यवर्णसंमिता लघुगुरू निरंतरा ॥ प्रमाणिकेति कीर्तिता बुधैः फणीमाधि

अथ शार्दूलविक्रीडितं हे पूर्णेन्दुविंबानने काव्यरसिकाः तद्वृत्तं शार्दूलविक्रीडितं प्रवदंति पूर्णेन्दु विं
वद बाननं मुखं यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ काव्ये रसिकाः तत्कतरत् हे प्रिये यतमे चेत् यस्मिन् पूर्वे त्रयो वर्णाः गुरवो
भवंति ततस्तनंतरं षष्ठोऽत्र वर्णो गुरुर्भवति च पुनः अष्टमो वर्णो गुरुर्भवति ननु अवचारणे एकादश त
त्रयोवर्णा द्वादश त्रयोदश चतुर्दश वर्णा गुरवो भवंति तदनु तत्य अष्टादश द्वादशाद्यौ षोडश सप्तदशौ व
र्णौ च गुरु भवतः ततो मार्तंडैर्द्वादशभिर्मुनिभिः सप्तभिश्च यत्र विरतिर्विश्रामो भवति ४० अथ स्रग्ध
पूर्वं चेत्तुरसवस्त्रयः प्रियतं त्वेवषष्ठस्तथा चाष्टमो नन्वेकादशत शस्त्रयस्तदनु त्रयोदशाद्यौ ततमार्त
डैर्मुनिभिश्च यत्र विरतिः पूर्णेन्दुविंबानाने तद्वृत्तं प्रवदंति काव्यरसिकाः शार्दूलविक्रीडितम्
४० चत्वारो यत्र वर्णाः प्रथममलघवः षष्ठकः सप्तमोपि द्वौ तद्वत्षोडशाद्यौ मृगमदमुदिते षोडशां
त्यौ तथांत्यौ रंभास्तंभोरुकांते मुनिमुनिमुनिभिर्दृश्यते हि विरामो बाले वंद्यैः कवीन्द्रैः सुतनु निगदिता
स्रग्धरेयं प्रसिद्धा ४१ इति श्रीकालीदासकृत श्रुतबोध मूलाख्यास समाप्तं ॥ राम राम
स्र राहे बाले हे सुतनु स्रग्धरा प्रसिद्धा कीदृसी आद्यौः कवीन्द्रैः निगदिता सा का हे मृगमदमुदिते यस्याः च
त्वारो वर्णा अलघवो गुरवो भवंति इत्यर्थः षष्ठको वर्णो गुरुर्भवति सप्तमोपि गुरुर्भवति तावत्षोडशा
द्यौ द्वौ चतुर्दश पंचदश वर्णौ गुरू भवतः षोडशांत्यौ सप्तदशाष्टादश वर्णौ द्वौ गुरू भवतः हे रंभा
स्तंभोरु तथा तेनैव प्रकारेण अंत्यौ द्वौ वर्णौ गुरू भवतः रंभास्तंभवत् ऊरू यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ हे कां
ते चेत् यत्र मुनिमुनिमुनिभिः विरामो मुनय मुनि मुनि यस्तो त्रिभिरित्यर्थः ४१ इति श्रीमालि

अथ हरिणीप्लुता हे सुंदरि तदा सा हरिणीप्लुतं भवति तदा कदा यदि कमलेक्षणे तद्द्रुतविलंबितकस्याद्यतृतीयौ
पादयोः प्रथमाक्षरं अक्षरं न भवति अद्यस्य तृतीयस्य तयोः वंशस्थलक्षणमाह उपेंद्रवज्रेति हे मदोल्लस
द्भ्रूजितकामकार्मुके मदेन उल्लसंत्यौ च ते भ्रुवौ च मदोल्लसद्भ्रुवौ ताभ्यां जितं कामस्य कार्मुकं यया
सा तत्संबोधने बुधा यदि ताः तदा इदं वंशस्थं वदंति तदा कदा यदि चेत् उपेंद्रवज्रायाः पूर्वे ज्ञयाश्चर
णेषु पादेषु अपरे गुरवः कृताः उपांत्यवर्णाः अंत्यस्य उपसमीपे वर्तमाना लघवः संति ३१ अथ इंद्रवंशा

प्रथमाक्षरमाद्यतृतीययोः द्रुतविलंबितकस्य च पादयोः यदि नाम तदा कमलेक्षणे भवति सुंदरि
सा हरिणीप्लुता ३१ उपेंद्रवज्राचरणेषु संति चेदुपांत्यवर्णा लघवः कृता यदि मदोल्लसद्भ्रूजितका
मकार्मुके वदंति वंशस्थमिदं बुधास्तदा ३२ यस्यामशोकांकुरपाणि ये वै वंशस्थपा
दा गुरुपूर्ववर्णकाः तारुण्य हे लारतिरंगलालसे तामिंद्रवंशां कवयः प्रचक्षते ३३
यस्यां प्रिये प्रथमकमक्षरद्वयं तुर्यं तथा गुरु नवमं च शांतिमं सान्यं भवेद्यतिरिह चेद्युगग्रहैः
सा लक्ष्यतामप्रमत लते प्रभावती ३३

तारुण्य हे लारतिरंगलालसे कवयः तामिंद्रवं
शां प्रचक्षते कथयंति तारुण्य हे लायाः रतिरंगलालसाभिकांक्षा यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ तां का अशोकां
कुरपाणि पल्लवे यस्यां वंशस्थपादाः वंशस्थचरणाः गुरुपूर्ववर्णका भवंति गुरुपूर्ववर्णा येषु ते गुरुपूर्ववर्ण
काः अशोकांकुरवत् आरक्तपाणिपल्लवो यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ ३२ अथ प्रभावतीं हे अप्रमत्तवल्लिसा
प्रभावतीं लक्ष्यतां सा का हे प्रिये यस्यां प्रथमे अक्षरद्वयं गुरु भवेत् तथा तेन प्रकारेण तुर्यं च तुर्यं अ

श्रुतबोध

46A

11A

अथ तोटकवृत्तं ननु हृद्य घनपीनपयोधरभारनते इदं तोटकवृत्तं कथितं घनौ च तौ पीनौ च तौ पयोधरौ च घनपी
नपयोधरौ तयोर्भारः आधिक्यं तेन नता नम्रा तस्याः संबुद्धौ वे यदि त्वे अनंगरते अविश्रि तु प्रीतियुक्ते सती
पकं षष्ठं नवमं अक्षरं गुरु भवेत् तृतीयकं च षष्ठं तृतीयषष्ठौ ताभ्यां सह वर्तते इति कीदृशं विरतिप्रभवं गुरुणि
अक्षरं विरतिर्भवति इत्याशय २७ अथ भुजंगप्रयातमाह हे शरच्चंद्रविद्वेषिवक्त्रारविंदे कवीन्द्रैः कवीश्वरै
स्तत् भुजंगप्रयातं उक्तं कथितं शरदि चंद्रः शरच्चंद्रः तं द्वेष्टि एवंशीलं व

सतृतीयकं षष्ठमनंगरते नवमं विरतिप्रभवं गुरु स्यात् घनपीनपयोधरभारनते ननु तोटक
वृत्तमिदं कथितं २७ यदाद्यं चतुर्थं तथा सप्तमं चेत् तथैवाक्षरं ह्रस्वमेकादशाद्यं श
रच्चंद्रविद्वेषिवक्त्रारविंदे तदुक्तं कवीन्द्रैर्भुजंगप्रयातम् २८ अयि कृशोदरि यत्र चतु
र्थकं गुरु च सप्तकं दशमं तथा विरतिजं च तथैव विचक्षणैर्द्रुतविलंबितमित्युपदिश्यते ३०

क्त्रारविंदं मुखं वक्त्रकमलं यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ तत्क्त रत यद्यस्मिन् आद्यं अक्षरं ह्रस्वं स्यात् तथा च
तुर्थं अक्षरं ह्रस्वं सप्तमं अक्षरं तथा ह्रस्वं चेत् एकादशाद्यं दशमं चाक्षरं तथा ह्रस्वं स्यात् २८ ५८
अथ द्रुतविलंबितमाह हे विचक्षणो विदग्धे तत् द्रुतविलंबितमिति उपदिश्यते तत् क्त रत
अयि कृशोदरि यत्र यस्मिन् चतुर्थकं अक्षरं गुरु स्यात् च पुनः सप्तमं अक्षरं गुरु स्या छ
त् तथा दशमं अक्षरं गुरु स्यात् च पुनः तथैव विरतिं जस्यां तयदेव गुरु तत्रैव विरतिः कार्य्या

अथ मणिबंधं हे प्रेमनिधे येषु छंदोग्रंथेषु दक्षा अतराः कुशलास्ते कवयः तं मणिबंधं ब्रुवते कथयंति प्रेम्णः श्री
तेर्निधिः आश्रयः प्रेमनिधिस्तस्याः संबुद्धौ तत्कतरत् यत्र यस्मिन् चंपकमाला अंत्यविहीना अंत्ये भवो अंत्यो
वर्णस्तेन विहीना त्यक्ता भवेत् १६ अथ मत्ताक्रांता हे तन्वि कृशांगि प्रवरकवयः प्रकृष्टकवयः तां मत्ताक्रांतां तां
संगिरंते कथयंति तां कां यत्र यस्यां हे सुतनु शोभनशरीरे प्राक् पूर्वं चत्वारो वर्णाः गुरवो भवंति हे मुग्धे मनोह
रे च द्वादिदशैकादशौ द्वौ वर्णौ गुरू भवतः हे कुसुमामोदिनि तनु तत्पश्चात् द्वादशांत्यौ त्रयोदशः चतुर्दश

चंपकमाला यत्र भवेदंत्यविहीना प्रेमनिधे छंदसि दक्षा ये कवयस्तं मणिबंधं ते ब्रुवते १६ चत्वारः प्राक्
सुतनु गुरवो द्वौ दशैकादशौ चेत् कान्ते मुग्धे वर्णौ तदनु कुसुमामोदिनि द्वादशांत्यौ तद्वच्चांत्यौ युगरसहये
ये यत्र कांते विरामो मत्ताक्रांता प्रवरकवयस्तां वितां संगिरंते १७ मत्ताक्रांतां त्यजति रहिता सालंकारे भव
ति यदि सा तदि हुद्दिह्नवमभिहिता तोटया हंसीव मल्लवदने १८ ह्रस्वो वर्णो जायते यत्र षष्ठः कौबुर्गीवत
द्व देवा प्रमोत्यः विश्रामः स्यात् त्विवेदैस्तुरंगैस्तां भाषंते शालिनीं वादसीया १९ अत्रेति द्वौ वर्णौ गुरू भ
वतः कुसुमस्य आमोद इवामोदः सौरभ्यं यस्याः सा तस्याः संबुद्धौ च पुनः अंत्यौ अंत्ये भवावसानस्थितौ द्वौ वर्णौ
तद्वद्गुरू भवतः लघ्वर्थः हे कांते यत्र यस्यां युगरसहयैः चतुःषट्सप्तभिर्विरामो भवति १७ अथ हंसी हे कमलवद
ने तनुदर्श्व वं निश्चयेन हंसी ज्ञेया ज्ञातव्या कमलवत् सौरभादिगुणैः कमलसदृशं मुखं यस्याः कथंभूता हंसी मंडैतैरभि
हिता कथिता कदाचिदंत्ययतिरहिता मत्ताक्रांता अंत्ये भवां त्याम सप्तवर्णान् निकायतिस्तया रहिता त्यक्ता भवति अलंका

३

अथयद्दलक्षणमाह एतत्पद्यस्यलक्षणंजानीयातयत्रसर्वत्रचरणेषुपंचमंअक्षरंलघुभवतिद्विचतुर्थयोश्चर
णयोःसप्तमंअक्षरंलघुःषष्ठंगुरुर्भवति इत्यर्थः ११ अथाष्टवर्णसमितालघुगुरुर्निरंतरायमाणिकेतिकीर्त्ति
तावुधैःफणींद्रभाषिता १२ अथमाणवक्रीडंतदिदंमाणवक्रीडंकथितंवाग्विभिरितस्पष्टाक्षरैर्यत्र
रत्नेघयत्रआदिगतंअक्षरंतुर्यगतंचतुर्थअक्षरंचपुनःपंचमकंअंत्यगतंचअक्षरंगुरुस्यात १२ अथनगस्व
रूपिणीवुधापंडिताःतदातांनगस्वरूपिणींनिवेदयंकथयंतितदाकदायदाद्वितुर्यषष्ठंद्वितीयंचतुर्थषष्ठं
अक्षरंतथाअष्टमंचाक्षरंगुरुप्रयोजितंभवति १३ अथविद्युन्माला हेवीणावाणिद्विद्वेंद्वैःसाविद्युन्मा
पंचमंलघुसर्वत्रसप्तमंद्विचतुर्थयोःषष्ठंगुरुविजानीयादेतत्पद्यस्यलक्षणं ११ आदिगतंतुर्यग
तंपंचमकंचांत्यगतंस्याद्गुरुकंचेत्कथितंमाणवकक्रीडमिद १२ द्वितुर्यषष्ठमष्टमंगुरुप्रयोजितंय
दातदानिवेदयंतितांवुधानगस्वरूपिणीम् १३ सर्वेवर्णादीर्घायस्यांविश्रामःस्याद्वैर्वैर्वैः
विद्वद्वंद्वैर्वीणावाणीव्याख्यातासाविद्युन्माला१४ तन्विगुरुस्यादाद्यचतुर्थपंचमषष्ठचांत्यमुपां
त्यंइंद्रियवाणैर्यत्रविरामःसाकथिनीयाचंपकमाला १५ ल्याव्याख्यातावीणावत्सुस्वरावाणीय
तस्या स्याःसंवुद्धौविद्वद्वद्वानिसमूहास्तैःसाकायस्यांसर्वेवर्णाःदीर्घाभवंतिवेदैर्वेदैश्चतुर्भिरक्षरैःविश्रामो
भवतिदीर्घाइतिगुरुणांउपलक्षणं १६ अथचंपकमालामाहहेतन्विकृशांगिसाचंपकमालाकथनी
यापत्रयस्यांआद्यंचतुर्थआद्यंचतुर्थअक्षरंगुरुस्यात्पुनःपंचमंषष्ठंअक्षरंगुरुस्यात्तच्चपुनःअंत्यं

उपांत्यंचाक्षरंगुरुस्यात्यत्रइंद्रियवाणैःभिरक्षरैर्विश्रामं
पंच पंच
स्याद्विश्रामोभवतीत्यर्थः १५

ष
१ द औषट् एते हविर्दाने अन्यदित्यन्यार्थे अस्तीति सत्तायां उपांश्वित्यप्रकाशोच्चारणे रहस्ययोः अभे
तिवांतौ विहायसेति विपदर्थे ह्येह्येति रात्रौ मृषा मिथ्ये त्येतौ वितथे मुधेति व्यर्थे पुरेत्य विरते चिरातीते
भविष्यदर्थसमेनं च मिथो मिथ स्सरतौ रहः सह्यार्थयोः प्रायस इति बहुत्वे मुहुस इति पुनर्थे प्रवाह्क मिति
समकाले ऊ द्यर्थार्थे च प्रवाहिके ति माशांतरं आर्यहल्ल मिति हर्षलात्कारे शाकटायनस्तु आर्ये ति प्रतिवं
धे हल मिति प्रतिषेधविवादयो रित्याह अभीक्ष्ण मिति यौनःपुन्ये साकं साईं एतौ सहार्थे नमस न
13 तौ हिरुक् वर्जने धिक् निंदाभर्त्सनयोः आम शैघ्र्ये ऽल्पे च आम अंगीकारे किमेत्रिं ऽव्यये तिकास
प्रसमादित्यदिभिश्च विहितः प्रत्ययोपीह गृह्यते इत्येके मया च तरां कारयामास प्रातम ग्लानौ प्रशा
न् समानार्थे प्रतान् विशतारे मा माङ् एतौ निषेधा ऽशंकयोः आक तिगण इति तेना ऽन्योपि ज्ञेयाः तथा
हि कामं स्वच्छंदे प्रकाम मित्यतिशये भूय इति पुनर्थे सांप्रत मित्युचिते परमिति किंत्वर्थे सद्दा
त प्रत्यक्षे साचि तिर्यगर्थे सत्य मित्यर्धांगीकारे मंक्षु आसु एतौ शैघ्र्ये संवत् वर्षे अवश्यम् नि
प्र श्चये सपदि शैघ्र्ये बलवदित्यतिशये प्रादुस् आविस इति प्रकाशे अनिशं नित्यं नित्यदा अजस्रं स द
संततं एते सातत्ये उषेति रात्रौ रोदसी द्यावापृथिव्यर्थे ओं मित्यंगीकारे ब्रह्मणि च भुरिति पृथि
व्यां भुवर् इत्यंतरिक्षे ऊरिति ऊरीति तत् रसा इति शैघ्र्ये सुष्ठु प्रशंसायां दुष्ठु निकृष्टे सुपूजायां अद्द
आश्चर्ये कु इति कुत्सिते षदर्थयोः अंजसेति तत्वशीघ्रार्थयोः मिथु इति द्वावित्यर्थे भाग कशैघ्र्य चिरायचिरे १

स्वरादिनिपातमव्ययं स्वरादयश्च निपाताश्चेति समाहारद्वंद्वः स्वरिति स्वर्गे परलोके च अंतरिति मध्ये
प्रातरिति प्रत्यूषे पुनर् अप्रथमे विशेषे च सुनत इत्यन्तर्ड्डीने स्वराद्याः पंचरेफांताः उच्चैः महति नीचैः
अल्पे शनैः क्रियामंद्ये ऋधक् सत्ये वियोग शीघ्र सामीप्य लाघवेष्वित्यन्ये ऋते वर्जने युगपदित्येककाले
आरादूरसमीपयोः पृथग्भिन्ने ह्यस् अतीतेह्नि श्वस् अनागतेह्नि दिवा दिवसे रात्राविति निशि सायमि
ति निशामुखे चिरमिति बहूकाले मनाक् ईषत् इत्यल्पे जोषं सुखे मौने च तूष्णीमिति मौने बहिः अवस
इमौ बाह्ये समयेति समीपे मध्ये च निकषेत्यंतिके स्वयमित्यात्मनेत्यर्थे वृथेति व्यर्थे नक्तमिति रात्रौ नञ्
निषेधे हेताविति निमित्ते इद्धेति प्राकाश्ये अद्धेति स्फुटावधारणयोः तत्वातिशययोरित्येके सामी त्य
र्द्धजुगुप्सयोः वत् तेन तुल्यमित्यादिभिर्विहितो वतिप्रत्ययः यस्तूपसर्गात् धात्वर्थ इति विहितः स नेह गृ
ह्यते यद्गुह्यतो निवतो यासि सनात् सनत् सना त् एते नित्ये उपधेति भेदे तिरस् अंतर्द्धौ तियगर्थे परिभ
वे च अंतरेति मध्ये विनार्थे च अंतरेणेति वर्जने ज्योगिति यालनम् यस्य प्रश्ने शीघ्रार्थे संप्रत्यर्थे च
कमिति वारिमूर्द्ध निंदासुखेषु शं सुखे सहसेत्याकस्मिकाविमर्शयोः विनेति वर्जने नानेत्यनेकविना
र्थयोः स्वस्तीति मंगले स्वधा पितृदाने अलमिति भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणनिषेधेषु वषट् वौषट्

२ यावत्कार्यं तावत्कृतं अवधौ यावद्धन्त मे तावद्विघ्रमाने यावद् दत्तं तावद्भुक्तं अवधारणे यावद्गमत्रं तावत्तु
ष्नण नामं त्रयस्व त्वै विशेषवितर्कयोः द्वै वितर्के न्वै इति पाठान्तरं रै दाने नादरे च रै करोमि ति दानादाती
त्यर्थः त्वं रै किं करिष्यसि श्रैषट् वैषट् एतौ हविर्दाने स्वाहा देवताभ्यो दाने स्वधे ति पितृभ्यः श्रौषड्वा
14 दीनाम ते काम्यामु भयत्र पाठः स्वरभेदार्थः तु मि ति तुं कारे गुरं तुं कस्य द्रुं स्रास तथा ही ति निदर्शने स्व
स्वि ति निषेधे का क्याऌं कारे निश्चयेन्च कि ले ति वाक्ये यामज्ञी के अथे ति मंगलानंतरारंभ प्रश्न का
त्स्न्याधिकार प्रतिज्ञा समुच्चयेषु अथ यं स्वरादिरयि तेन मंगलवाचकस्य सत्वार्थत्वेप्यमपत्वंमि ध्यति
तथा च श्रीहर्षः उदस्य कुंभीरथ शातकुंभ जाम्ब तुष्कावास्तविक्षिवेदिकोदरे यथा कुलाचारमथा
वनीद्रजां पुरंधि वर्गः स्तं यथा व भूव तामिति अथ हि अथ स्न यथा व भूवे त्यस्य मंगलस्तमनं च कारेस
र्थः निपातस्तु स्वरूप एव मंगलं [illegible] निवत् सुष्ठु स्वरभेदार्थ पाठः स्मे त्यती तेपाद यस्य एव आ
दहे स्तुप त्त्म हिंसाकुत्सनेषु अवदत्त मिति इहानुपसर्गत्वाद च उपसर्गात्त इति न भवति आहत मिति सु
वं तत्प्रतिरूपकमव्ययं एतेन गे पेवे कें नं वि नीतौ का मिति आरम्भातं पुवा मिस्य र्थे हि वामि त्यव्यं अस्ती तिति
डंत प्रतिरूपकमव्ययं एवमस्ती त्यहमर्थे त्वाम स्मि वच्मि आहेस्तु वा चे त्यर्थे अस्ते ति व भूवे त्यर्थे इस्या २

14A

रंरात्रायचिरस्यचिरंचिरेणचिराद्दित्येतेचिरार्थकाः अस्तमिति विनाशे अनुषक् आनुपूर्व्ये आनुष
क् अनुमाने अमन्नस् शीघ्रसांप्रतिकयोः स्थाने इति युक्तेव वरमितीषदुत्कर्षे सुदीम सुलोपयद्ये वादि
कल्मयद्ये इत्यादि चेति समुच्चयादिषु वा स्याद्विकल्पोपमयोरिवार्थेपि समुच्चये हेति प्रसिद्धौ आहे
ति पूजायां एवे स्ववधारणेऽनन्तो पैव एवमित्यनुपरामर्शे नूनमिति निश्चयेतर्के शश्वदिति ध्रोनः पु
न्ये नित्ये सहार्थे च युगपदित्येककाले भूयम् पुनरर्थे आधिक्ये च कूपदिति प्रश्ने प्रशंसायां च कुचिदिति भ
पर्थे प्रशंसायां च नेदिति शंकायां प्रतिषेध विचारसमुच्चयेषु च चेदिति यद्यर्थे चण् अयं चेदर्थेणित् समुच्चया
दौ त्वननुबंधः कच्चिदिति इष्टप्रश्ने पचेत्यन वहुत्स्यमर्षगर्हाश्चर्येषु चनाव काल्पयामिन मर्षये गर्हे आश्चर्ये वाप
व्रभवन्यूघतलंपाजपेत नहेति प्रत्यारंभे हंतेति हर्षे विषादे अनुकंपायां वाक्यारंभे च मकिः नकिरिदित्र्येयोपि
वर्जने माङ्के स्वरादिषु ङ्के इह पाठस्तु निपातत्वाथः तेनाद्युदात्तत्वं सिध्यतीति प्राचः तद्दिं त्वं फिहृस्वरेणा
पीघ्रसिद्धेः यदयाङ्कः सत्ववचनन्नाम ध्यमपसंज्ञार्थं स्वरादिपाठ इति तं दधिचिं तंबलक्ष्मी वाचकस्यापि माशङ्क
स्यांव्ययत्वापत्तेः तस्माङ्कु ऽयपाठे फलं चिन्त्यंया वज्ञावदेतौ साकल्यावधिमानावधारणेषु साकल्ये

३ इति न त्वसर्वे प्रमादिकं लक्ष्म विसंवादान्निर्मलत्वाच्चेति शङ्कैकोऽस्तु मे पूर्वपक्षे तद्धितश्चासर्वविभ-
क्तिः सर्वेति वचनत्रयात्मिके स्वार्थः नेति किंत्वेकवचनमेवोत्पद्यत इति भावः तद्धितः किं एकं द्वे त्रयं
असर्वे स्यात् किंत्वेकोऽपगवः हाम्जेजंतः जीवसे इति तुमर्थेऽसेसेनिति असे प्रत्ययः पिबध्यै इति तेनैव श-
ध्यै प्रत्ययः पा घ्रेति पिबादेशः मत्वाहुः कर्त्तरि शबिति तत्कर्मसात् अत्र पकृतो भाव इति सिद्धां-
15 नात्वन्ते तद्ग्रहणमौपदेशिकत्वप्रतिपत्त्यर्थं तेनेह न आधये चिकीर्षवे लक्षणप्रतिपदोक्तसंतिपा-
तपरिभाषाभ्यां सिद्धे तर्थे रनिन्यत्वज्ञापनाय पेदां क्त्वातोसुनकसुनः उदेतोरिति उत्स्नूवीदिणाभाव-
लक्षणे स्थेण कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् विसृपइति सृपितृदोः कसुन् आव गतहरण-
मिति तथा च वात्तिकं अवपाशयोऽलुगवचनानर्थकं लिंगमात्राद्विसि सूत्रस्योक्तिसंभावात् [illegible] स्त्रि-
यां मिति सुत्रेस्त्री समानाधिकरणादिति पदं गृहीत्वा बोध्यः सच न स्थितः भूतस्मिपं ब्रह्मणी स्मा-
दाव ति मात्वे अलिंगत्वे आथर्वणप्रणवविद्यागतश्रुतिविरोधमाशंक्याह सदृशमिति लिंगका-
रके ति विभक्तिवचनशब्दो कारकसंख्यापरावितिभवः यथा वा चेति परिगणनमिदमित्येके अन्ये
तु उदाहरणमात्रमिदमित्याहुः वगाह इति आद्दिरेवाकारो लुप्यते नास्यः अपि नासहचपात् द्रुम्बानि ॥ ३

3

15A

रि अ इति संबोधने अधिक्षेपे निषेधे च आ इति वाक्यस्मरणयोः इ संबोधन जुगुप्सा विस्मयेषु ई उ ऊ
ए ओ औ संबोधने पशु समपशमर्थे पशु मन्यमानाः सुकं शे घे यथा कु था चेत्यनादरे पाट
प्याट अंग है हे भोः अये एते संबोधने द्यो ति हिंसा प्रातिलोम्य पादपूरणेषु वै षु नानार्थे एकपदे इ
त्यकस्मादित्यर्थे पुत कुत्सायां अत इति इतो यीत्यर्थे आ कृतिगण इति तद्यथा य न्नदितिहेतौ आहो
क स्वित विकल्पे सीम सर्वतोभावे कं पादपूरणे मुक मतिशये अन कं वितर्के शंब दृ अंतः वरणे अभिमु
वा खे च व पादपूरणे इवार्थे च रहि घो त्यानंदे चट् चाट् प्रियैषैक्ये हत्ति तिम र्त्तीने इवेति सादृशे अ
इ द्यत्वे तिदानिमित्यर्थे इत्यादि अत्रेदमवधेयम् स्वरादि चादीनां कृतिगणत्वाद्विशेषे पि येषां निपातस्वर
इष्टस्ते चादिषु अन्ये स्वरादिषु स्वर हृद्य भाजस्तु भयत्र वोध्याः यथा उ तस वृः स्वरादिषु इ ड्यो नूतनैः स
ते स्यंतो दात्त प्रयोगात् पुनन्ते तश हृस्व स्वरादिता मुक्ता निपात स्वर मा शं कां तो दात्त निपातनमा श्रि
त्य सम्मादधु स्त दूभसात् स्वरादेर रनि पातत्वात् अंतोदात्त निपातन वै पर्थ्या तयद पि काशिकापामु क्तं
स्वर शनैः सकृध कदि कवृथा नक्तं मिस्यादयों तो दात्ता इति पञ्च मनातति रसुराव मारम आद्युदात्ता

मात्रं ॥ द्वयोर्बहूनां वैकस्य निर्द्धारणे किमादिभ्योडतरडतमौ वक्तव्यौ ॥ द्वयोरेकस्य नि-
र्द्धारणे डतरः बहूनामेकस्य निर्द्धारणे डतमः कतरो भवतोः कठः कतमो भवतां तांत्रिकः भवतो-
र्यतरस्तार्किकः स्ततरः । डतरडतमौ तु संख्येयविशेषावधारणे ॥ द्वित्रिभ्यां तीयः ॥ द्वयोः संख्यापूरणे द्विती-
यः ॥ त्रेस्संप्रसारणं तृतीयः ॥ षष्चतुरोस्थट् ॥ षष्ठः चतुर्थः ॥ पंचादेर्मट् ॥ पंचमः सप्तमः अष्टमः
16 नवमः दशमः ॥ एकादशादेर्डट् ॥ एकादशः द्वादशः ॥ द्विअष्टपूर्वकानां ॥ द्वात्रयोपूर्वकाशः प्राक्
शत्प्रदनवनशीतौ त्रयोदशः अष्टादशः अनशीतौ विंशत्यादिहनअशीतिविमः त्रयशीतिः
तमः ॥ चत्वारिंशदादौ वा ॥ चत्वारिंशत् शब्दस्यादौ द्वात्रयोष्टा एते आदेशा वा भवंति द्वाचत्वारिं-
शत् द्विचत्वारिंशत् त्रयश्चत्वारिंशत् त्रिचत्वारिंशत् अष्टाचत्वारिंशत् अष्टचत्वारिंशत् ॥
संख्यायाः प्रकारे धाः ॥ द्विधा त्रिधा चतुर्धा ॥ द्वित्रिभ्यामेधा धमुत्रौ वा ॥ द्वेधा त्रेधा द्वैधं त्रैधं ॥ क्रियाया आ-
वृत्तौ कृत्वस् ॥ पंचवारान् भुंक्ते पंचकृत्वः सप्तकृत्वः ॥ द्वित्रिभ्यां सुः ॥ द्वौ वारौ द्विः त्रीन्वारान् त्रिः ॥ बहु-
देसशवकृशः अल्पशः शतशः सहस्रशः तपट् ॥ पटौ संख्यायां द्वितयं त्रितयं द्वयं त्रयं द्वित-
त्रितयी ॥ किमादेर्इतिः संख्यापूरणे केषां संख्यापूर्णः कतिः ततिः यतिः [illegible] तप्रकृति
इति श्री अनुभूतिस्वरूपाचार्येण विरचितायां सारस्वतवृत्तौ प्रथमावृत्ति [illegible]

16A

पापीयसी पापिष्ठः गुर्वादेरिष्ठेमनीयस्सु गरादिष्ठेरलोपश्च गुर्वादेः गरादेशो इति अति-
शयेऽर्थे इष्ठ इमन् ईयस् प्रत्ययेषु परेषु टेर्लोपेन आदेशा विधिसामर्थ्यात् आविश्य येन गुरुः ग
रीयान् गरीयसी गरिष्ठः गुरोर्भावः गरिमा पृथ्वाः स्तयोः कन्याकनीयान् कनीयसी कनिष्ठः य २
यान् यवीयसी यविष्ठः अल्पीयान् अल्पीयसी अल्पिष्ठः अतिशयेन प्रियः प्र आदेशो भवति प्रे
यान् प्रेयसी प्रेष्ठः प्रेमा अतिशयेन स्थिरः स्थेयान् स्थेयसी स्थेष्ठः स्थेमा अतिशयेन स्थूलः
स्थूलशब्दस्य स्थव आदेशो भवति स्थवीयान् स्थवीयसी स्थविष्ठः स्थविमा ईल्लोपो ज्याशब्दा
दीयसः ज्याशब्दादुत्तरस्य ईयसप्रत्ययस्य ईकारस्य लोपो भवति अतिशयेन वृद्धः ज्यायान्
ज्यायसी ज्येष्ठः ज्येमा अतिशयेन दीर्घः द्राघीयान् द्राघीयसी द्राघिष्ठः द्राघिमा अतिशयेन प्र
शस्यः श्रेयान् श्रेयसी श्रेष्ठः श्रेमा बहोरि वैचिः बहुशब्दादुत्तरस्य इष्ठप्रत्ययस्य इकारस्यापि भ
वति अतिशयेन बहुः भूयान् भूयसी भूयिष्ठः भूमा किमोऽव्ययाद्दारव्याताद्वा तरतमयोराम्भव
त्यस्यः किंतरां किंतमां कुतस्तरां परिमाणवः कुतस्तमां देयामारम्भकत्वं उच्चैस्तरां गायति पचति
तरां पचतितमां पचतितमां परिमाणे द्वयसज्दघ्नमात्रट् परिमाणे द्वयसट् दघ्नट् मात्रट् एते प्रत्यया भव
ति जानुपरिमाणमस्येति जानुदघ्नं जलं शिरः परिमाणमस्येति शिरोद्वयसं पुरुषपरिमाणमस्येति पुरुष